Digitized by the Internet Archive
in 2011 with funding from
University of Toronto

http://www.archive.org/details/operaadlect02virg

LL
V816Hu.2
53
Cl. Sem.

PUBLII VIRGILII MARONIS OPERA:

AD LECTIONES PROBATIORES
DILIGENTER EMENDATA,
ET
INTERPUNCTIONE NOVA SAEPIUS
ILLUSTRATA;

CURA
JOANNIS HUNTER, LL. D.
IN ACADEMIA ANDREAPOLITANA
LITT. HUM. PROF.

TOM. II.

ANDREAPOLI:

IN AEDIBUS ACADEMICIS
EXCUDEBAT JACOBUS MORISON,
ACADEMIAE TYPOGRAPHUS,

M.DCC.XCIX.

11569
22/12/90

P. VIRGILII MARONIS
AENEIDOS

LIBER QUINTUS.

INTEREA medium Aeneas jam claſſe tenebat
Certus iter, fluctusque, atros aquilone, ſecabat,
Moenia reſpiciens, quae jam infelicis Eliſſae
Collucent flammis. Quae tantum accenderit ignem,
Cauſſa latet: duri magno ſed amore dolores
Polluto, notumque, furens quid femina poſſit,
Triſte per augurium Teucrorum pectora ducunt.
  Ut pelagus tenuere rates, nec jam amplius ulla
Occurrit tellus; maria undique, et undique coelum:
Olli caeruleus ſupra caput adſtitit imber,
Noctem hiememque ferens; et inhorruit unda tenebris.
Ipſe gubernator puppi Palinurus ab alta:
Heu! quianam tanti cinxerunt aethera nimbi?
Quidve, pater Neptune, paras? Sic deinde locutus
Colligere arma jubet, validisque incumbere remis;
Obliquatque ſinus in ventum, ac talia fatur:
Magnanime Aenea, non, ſi mihi Jupiter auctor
Spondeat, hoc ſperem Italiam contingere coelo.
Mutati transverſa fremunt, et veſpere ab atro

Conſurgunt venti, atque in nubem cogitur aër:
Nec nos obniti contra, nec tendere tantum
Sufficimus. Superat quoniam Fortuna, ſequamur;
Quoque vocat, vertamus iter. Nec littora longe
Fida reor fraterna Erycis, portusque Sicanos;
Si modo rite memor ſervata remetior aſtra.
Tum pius Aeneas: Equidem ſic poſcere ventos
Jamdudum, et fruſtra cerno te tendere contra.
Flecte viam velis. An ſit mihi gratior ulla,
Quove magis feſſas optem demittere navis,
Quam quae Dardanium tellus mihi ſervat Aceſten,
Et patris Anchiſae gremio complectitur oſſa?
Haec ubi dicta, petunt portus, et vela ſecundi
Intendunt Zephyri; fertur cita gurgite claſſis;
Et tandem laeti notae advertuntur arenae.
At, procul excelſo miratus vertice montis
Adventum ſociasque rates, occurrit Aceſtes,
Horridus, in jaculis et pelle Libyſtidis urſae:
Troïa, Crimiſo conceptum flumine, mater
Quem genuit. Veterum non immemor, ille, parentum,
Gratatur reduces, et gaza laetus agreſti
Excipit, ac feſſos opibus ſolatur amicis.
Poſtera quum primo ſtellas oriente fugarat
Clara dies, ſocios in coetum littore ab omni
Advocat Aeneas, tumulique ex aggere fatur:
Dardanidae magni, genus alto a ſanguine divom,
Annuus exactis completur menſibus orbis,
Ex quo reliquias divinique oſſa parentis

Condidimus terra, moeſtasque ſacravimus aras.
Jamque dies, ni fallor, adeſt, quem ſemper acerbum,
Semper honoratum, ſic dî voluiſtis! habebo.
Hunc ego, Gaetulis agerem ſi Syrtibus exſul,
Argolicove mari deprenſus, et urbe Mycenae;
Annua vota tamen, ſollemnisque ordine pompas
Exſequerer, ſtruerenique ſuis altaria donis.
Nunc ultro ad cineres ipſius, et oſſa, parentis,
Haud equidem ſine mente, reor, ſine numine divom,
Adſumus, et portus delati intramus amicos.
Ergo agite, et laetum cuncti celebremus honorem:
Poſcamus ventos; atque haec me ſacra quot annis
Urbe velit poſita templis ſibi ferre dicatis.
Bina boum vobis, Troja generatus, Aceſtes
Dat numero capita in navis: adhibete Penatis,
Et patrios, epulis, et quos colit hoſpes Aceſtes.
Praeterea, ſi nona diem mortalibus almum
Aurora extulerit, radiisque retexerit orbem,
Prima citae Teucris ponam certamina claſſis;
Quique pedum curſu valet, et qui viribus audax,
Aut jaculo incedit melior, levibusque ſagittis,
Seu crudo fidit pugnam committere caeſtu:
Cuncti adſint, meritaeque exſpectent praemia palmae:
Ore favete omnes, et tempora cingite ramis.
Sic fatus, velat materna tempora myrto.
Hoc Helymus facit, hoc aevi maturus Aceſtes,
Hoc puer Aſcanius: ſequitur quos cetera pubes.
Ille e concilio multis cum millibus ibat

Ad tumulum, magna medius comitante caterva.
Hic duo rite mero libans carcheſia Baccho
Fundit humi, duo lacte novo, duo ſanguine ſacro;
Purpureosque jacit flores, ac talia fatur:
Salve, ſancte parens, iterum! ſalvete, recepti
Nequidquam cineres! animaeque umbraeque paternae!
Non licuit finis Italos, fataliaque arva, [brim.
Nec tecum Auſonium, quicumque eſt, quaerere Thy-
Dixerat haec; adytis quum lubricus anguis ab imis
Septem ingens gyros, ſeptena volumina, traxit,
Amplexus placide tumulum, lapſusque per aras:
Caeruleae cui terga notae, maculoſus et auro
Squamam incendebat fulgor; ceu nubibus arcus
Mille jacit varios adverſo ſole colores.
Obſtupuit viſu Aeneas. Ille, agmine longo
Tandem inter pateras et levia pocula ſerpens,
Libavitque dapes, rurſusque innoxius imo
Succeſſit tumulo, et depaſta altaria liquit.
Hoc magis inceptos genitori inſtaurat honores,
Incertus, Geniumne loci, Famulumne parentis
Eſſe putet: caedit binas de more bidentis,
Totque ſues, totidem nigrantis terga juvencos;
Vinaque fundebat pateris, animamque vocabat
Anchiſae magni, Manisque Acheronte remiſſos.
Nec non et ſocii, quae cuique eſt copia, laeti
Dona ferunt: onerant aras, mactantque juvencos:
Ordine aëna locant alii, fuſique per herbam
Subjiciunt veribus prunas, et viſcera torrent.

Exſpectata dies aderat, nonamque ſerena
Auroram Phaëthontis equi jam luce vehebant;
Famaque finitimos, et clari nomen Aceſtae
Excierat: laeto complerant littora coetu
Viſuri Aeneadas; pars et certare parati.
Munera principio ante oculos circoque locantur
In medio; ſacri tripodes, viridesque coronae,
Et palmae, pretium victoribus, armaque, et oſtro
Perfuſae veſtes, argenti aurique talenta:
Et tuba commiſſos medio canit aggere ludos.
Prima pares ineunt gravibus certamina remis
Quatuor ex omni delectae claſſe carinae.
Velocem Mneſtheus agit acri remige Priſtin,
Mox Italus Mneſtheus, genus a quo nomine Memmî;
Ingentemque Gyas ingenti mole Chimaeram,
Urbis opus, triplici pubes quam Dardana verſu
Impellunt, terno conſurgunt ordine remi;
Sergeſtusque, domus tenet a quo Sergia nomen,
Centauro invehitur magna; Scyllaque Cloanthus
Caerulea, genus unde tibi, Romane Cluentî.
Eſt procul in pelago ſaxum, ſpumantia contra
Littora, quod tumidis ſubmerſum tunditur olim
Fluctibus, hiberni condunt ubi ſidera Cori:
Tranquillo ſilet, immotaque attollitur unda
Campus, et apricis ſtatio gratiſſima mergis.
Hic viridem Aeneas frondenti ex ilice metam
Conſtituit, ſignum nautis, pater; unde reverti
Scirent, et longos ubi circumflectere curſus.

Tum loca ſorte legunt, ipſique in puppibus auro
Ductores longe effulgent, oſtroque, decori :
Cetera populea velatur fronde juventus,
Nudatosque humeros oleo perfuſa nitcſcit.
Conſidunt tranſtris ; intentaque brachia remis :
Intenti exſpectant ſignum, exſultantiaque haurit
Corda pavor pulſans, laudumque adrecta cupido.
  Inde, ubi clara dedit ſonitum tuba, ſinibus omnes,
Haud mora, proſiluere ſuis : ferit aethera clamor
Nauticus : adductis ſpumant freta verſa lacertis.
Inſindunt pariter ſulcos, totumque dehiſcit,
Convolſum remis roſtrisque tridentibus, aequor.
Non tam praecipites bijugo certamine campum
Corripuere, ruuntque, effuſi carcere currus ;
Nec ſic immiſſis aurigae undantia lora
Concuſſere jugis, pronique in verbera pendent.
Tum plauſu, fremituque virûm, ſtudiisque faventum
Conſonat omne nemus, vocemque incluſa volutant
Littora : pulſati colles clamore reſultant.
Effugit ante alios, primisque elabitur undis, [thus
Turbam inter fremitumque, Gyas; quem deinde Cloan-
Conſequitur, melior remis, ſed pondere pinus
Tarda tenet. Poſt hos, aequo discrimine, Priſtis
Centaurusque locum tendunt ſuperare priorem :
Et nunc Priſtis habet, nunc victam praeterit ingens
Centaurus ; nunc una ambae, junctisque feruntur
Frontibus, et longa ſulcant vada ſalſa carina.
  Jamque propinquabant ſcopulo, metamque tenebant;

Quum princeps medioque Gyas in gurgite victor
Rectorem navis compellat voce, Menoeten:
Quo tantum mihi dexter abis? huc dirige greſſum;
Littus ama, et laevas ſtringat, ſine, palmula cautes;
Altum alii teneant. Dixit: ſed caeca Menoetes
Saxa timens, proram pelagi detorquet ad undas.
Quo diverſus abis? iterum: pete ſaxa, Menoete:
Cum clamore Gyas revocabat; et ecce! Cloanthum
Reſpicit inſtantem tergo, et propiora tenentem.
Ille, inter navemque Gyae, ſcopulosque ſonantis,
Radit iter laevum interior, ſubitoque priorem
Praeterit, et metis tenet aequora tuta relictis.
Tum vero exarſit juveni dolor oſſibus ingens,
Nec lacrimis caruere genae; ſegnemque Menoeten,
Oblitus decorisque ſui, ſociûmque ſalutis,
In mare praecipitem puppi deturbat ab alta:
Ipſe gubernaclo rector ſubit, ipſe magiſter;
Hortaturque viros, clavumque ad littora torquet.
At gravis, ut fundo vix tandem redditus imo eſt,
Jam ſenior, madidaque fluens in veſte, Menoetes,
Summa petit ſcopuli, ſiccaque in rupe reſedit.
Illum et labentem Teucri, et riſere natantem,
Et ſalſos rident revomentem pectore fluctus.
Hic laeta extremis ſpes eſt accenſa duobus,
Sergeſto Mneſtheique, Gyan ſuperare morantem.
Sergeſtus capit ante locum, ſcopuloque propinquat:
Nec tota tamen ille prior praceunte carina;
Parte prior; partim roſtro premit aemula Priſtis.

At, media ſocios incedens nave per ipſos,
Hortatur Mneſtheus : Nunc, nunc inſurgite remis,
Hectorei ſocii, Trojae quos ſorte ſuprema
Delegi comites ; nunc illas promite vires,
Nunc animos, quibus in Gaetulis Syrtibus uſi,
Ionioque mari, Maleaeque ſequacibus undis.
Non jam prima peto Mneſtheus, neque vincere certo ;
Quamquam o!—ſed ſuperent, quibus hoc, Neptune, de-
Extremos pudeat rediiſſe : hoc vincite, cives, [diſti ;
Et prohibete nefas. Olli certamine ſummo
Procumbunt : vaſtis tremit ictibus aerea puppis,
Subtrahiturque ſolum : tum creber anhelitus artus
Aridaque ora quatit ; ſudor fluit undique rivis.
Attulit ipſe viris optatum caſus honorem.
Namque, furens animi, dum proram ad ſaxa ſuburguet
Interior, ſpatioque ſubit Sergeſtus iniquo ;
Infelix ſaxis in procurrentibus haeſit.
Concuſſae cautes, et acuto in murice remi
Obnixi crepuere, illiſaque prora pependit.
Conſurgunt nautae, et magno clamore morantur ;
Ferratasque trudes, et acuta cuſpide contos
Expediunt, fractosque legunt in gurgite remos.
At laetus Mneſtheus, ſucceſſuque acrior ipſo,
Agmine remorum celeri, ventisque vocatis,
Prona petit maria, et pelago decurrit aperto.
Qualis ſpelunca ſubito commota columba,
Cui domus et dulces latebroſo in pumice nidi,
Fertur in arva volans, plauſumque exterrita pennis

Dat tecto ingentem; mox, aëre lapſa quieto,
Radit iter liquidum, celeris neque commovet alas:
Sic Mneſtheus, ſic ipſa fuga ſecat ultima Priſtis
Aequora; ſic illam fert impetus ipſe volantem.
Et primum in ſcopulo luctantem deſerit alto
Sergeſtum, brevibusque vadis, fruſtraque vocantem
Auxilia, et fractis diſcentem currere remis.
Inde Gyan, ipſamque ingenti mole Chimaeram
Conſequitur: cedit, quoniam ſpoliata magiſtro eſt.
Solus jamque ipſo ſupereſt in fine Cloanthus:
Quem petit, et ſummis adnixus viribus urguet.
Tum vero ingeminat clamor, cunctique ſequentem
Inſtigant ſtudiis, reſonatque fragoribus aether.
Hi, proprium decus et partum, indignantur, honorem
Ni teneant; vitamque volunt pro laude paciſci.
Hos ſucceſſus alit: poſſunt, quia poſſe videntur.
Et fors aequatis cepiſſent praemia roſtris;
Ni, palmas ponto tendens utrasque, Cloanthus
Fudiſſetque preces, divosque in vota vocaſſet:
Di, quibus imperium eſt pelagi, quorum aequora curro;
Vobis laetus ego hoc candentem in littore taurum
Conſtituam ante aras, voti reus, extaque ſalſos
Porriciam in fluctus, et vina liquentia fundam.
Dixit, eumque imis ſub fluctibus audiit omnis
Nereidum Phorcique chorus; Panopeaque virgo,
Et pater ipſe manu magna Portunus euntem
Impulit. Illa noto citius, volucrique ſagitta,
Ad terram fugit, et portu ſe condidit alto.

Tum ſatus Anchiſa, cunctis ex more vocatis,
Victorem magna praeconis voce Cloanthum
Declarat, viridique advelat tempora lauro;
Muneraque in navis ternos optare juvencos,
Vinaque, et argenti magnum dat ferre talentum.
Ipſis praecipuos ductoribus addit honores:
Victori chlamydem auratam, quam plurima circum
Purpura maeandro duplici Meliboea cucurrit;
Intextusque puer frondoſa regius Ida
Velocis jaculo cervos curſuque fatigat
Acer, anhelanti ſimilis; quem praepes ab Ida
Sublimem pedibus rapuit Jovis armiger uncis:
Longaevi palmas nequidquam ad ſidera tendunt
Cuſtodes; ſaevitque canum latratus in auras.
At, qui deinde locum tenuit virtute ſecundum,
Levibus huic hamis conſertam auroque trilicem
Loricam, quam Demoleo detraxerat ipſe
Victor apud rapidum Simoënta ſub Ilio alto,
Donat habere viro, decus et tutamen in armis.
Vix illam famuli, Phegeus Sagarisque, ferebant
Multiplicem, connixi humeris: indutus at olim
Demoleos curſu palantis Troas agebat.
Tertia dona facit geminos ex aere lebetas;
Cymbiaque argento perfecta, atque aſpera ſignis.
Jamque adeo donati omnes, opibusque ſuperbi,
Puniceis ibant evincti tempora taeniis;
Quum, ſaevo e ſcopulo multa vix arte revolſus,
Amiſſis remis, atque ordine debilis uno,

Irriſam ſine honore ratem Sergeſtus agebat.
Qualis ſaepe viae deprenſus in aggere ſerpens,
Aerea quem obliquum rota tranſiit, aut gravis ictu
Seminecem liquit ſaxo lacerumque viator;
Nequidquam longos fugiens dat corpore tortus,
Parte ferox, ardensque oculis, et ſibila colla
Arduus attollens; pars, volnere clauda, retentat
Nexantem nodis, ſeque in ſua membra plicantem:
Tali remigio navis ſe tarda movebat;
Vela facit tamen, et velis ſubit oſtia plenis.
Sergeſtum Aeneas promiſſo munere donat,
Servatam ob navem laetus, ſociosque reductos.
Olli ſerva datur, operum haud ignara Minervae,
Creſſa genus, Pholoë, geminique ſub ubere nati.
  Hoc pius Aeneas miſſo certamine tendit
Gramineum in campum, quem collibus undique curvis
Cingebant ſilvae: mediaque in valle theatri
Circus erat, quo ſe multis cum millibus heros
Conſeſſu medium tulit, exſtructoque reſedit.
Hic, qui forte velint rapido contendere curſu,
Invitat pretiis animos, et praemia ponit.
Undique conveniunt Teucri, mixtique Sicani;
Niſus et Euryalus primi:
Euryalus, forma inſignis, viridique juventa;
Niſus amore pio pueri: quos deinde ſecutus
Regius egregia Priami de ſtirpe Diores:
Hunc Salius, ſimul et Patron; quorum alter Acarnan,
Alter ab Arcadio Tegeaeae ſanguine gentis:

Tum duo Trinacrii juvenes, Helymus, Panopesque,
Adſueti ſilvis, comites ſenioris Aceſtae:
Multi praeterea, quos fama obſcura recondit.
Aeneas quibus in mediis ſic deinde locutus:
Accipite haec animis, laetasque advertite mentis.
Nemo ex hoc numero mihi non donatus abibit.
Gnoſſia bina dabo levato lucida ferro
Spicula, caelatamque argento ferre bipennem:
Omnibus hic erit unus honos. Tres praemia primi
Accipient, flavaque caput nectentur oliva.
Primus equum phaleris inſignem victor habeto;
Alter Amazoniam pharetram, plenamque ſagittis
Threïciis, lato quam circumplectitur auro
Balteus, et tereti ſubnectit fibula gemma:
Tertius Argolica hac galea contentus abito.
Haec ubi dicta, locum capiunt, ſignoque repente
Corripiunt ſpatia audito, limenque relinquunt,
Effuſi nimbo ſimiles: ſimul ultima ſignant.
Primus abit, longeque ante omnia corpora Niſus
Emicat, et ventis et fulminis ocior alis.
Proximus huic, longo ſed proximus intervallo,
Inſequitur Salius: ſpatio poſt deinde relicto
Tertius Euryalus:
Euryalumque Helymus ſequitur: quo deinde ſub ipſo
Ecce! volat, calcemque terit jam calce Diores,
Incumbens humero; ſpatia et ſi plura ſuperſint,
Transeat elapſus prior, ambiguumve relinquat.
Jamque fere ſpatio extremo, feſſique, ſub ipſam

Finem adventabant; levi cum ſanguine Niſus
Labitur infelix, caeſis ut forte juvencis
Fuſus humum, viridisque ſuper madefecerat herbas.
Hic juvenis, jam victor ovans, veſtigia preſſo
Haud tenuit titubata ſolo; ſed pronus in ipſo
Concidit immundoque ſimo, ſacroque cruore.
Non tamen Euryali, non ille oblitus amorum:
Nam ſeſe oppoſuit Salio per lubrica ſurgens;
Ille autem ſpiſſa jacuit revolutus arena.
Emicat Euryalus, et, munere victor amici,
Prima tenet, plauſuque volat, fremituque ſecundo.
Poſt Helymus ſubit, et, nunc tertia palma, Diores.
Hic totum caveae conſeſſum ingentis, et ora
Prima patrum, magnis Salius clamoribus implet,
Ereptumque dolo reddi ſibi poſcit honorem.
Tutatur favor Euryalum, lacrimaeque decorae,
Gratior et pulchro veniens in corpore virtus.
Adjuvat, et magna proclamat voce Diores,
Qui ſubiit palmae; fruſtraque ad praemia venit
Ultima, ſi primi Salio redduntur honores.
Tum pater Aeneas, Veſtra, inquit, munera vobis
Certa manent, pueri; et palmam movet ordine nemo:
Me liceat caſus miſerari inſontis amici.
Sic fatus, tergum Gaetuli immane leonis
Dat Salio, villis oneroſum, atque unguibus aureis.
Hic Niſus, Si tanta, inquit, ſunt praemia victis,
Et te lapſorum miſeret; quae munera Niſo
Digna dabis? primam merui qui laude coronam,

Ni me, quae Salium, Fortuna inimica tuliſſet.
Et ſimul his dictis faciem oſtentabat, et udo
Turpia membra ſimo. Riſit pater optimus olli,
Et clipeum efferri juſſit, Didymaonis artes,
Neptuni ſacro Danais de poſte refixum.
Hoc juvenem egregium praeſtanti munere donat.
Poſt, ubi confecti curſus, et dona peregit:
Nunc, ſi cui virtus, animusque in pectore praeſens,
Adſit, et evinctis attollat brachia palmis.
Sic ait, et geminum pugnae proponit honorem:
Victori velatum auro vittisque juvencum;
Enſem, atque inſignem galeam, ſolatia victo.
Nec mora, continuo vaſtis cum viribus effert
Ora Dares, magnoque virûm ſe murmure tollit:
Solus qui Paridem ſolitus contendere contra;
Idemque, ad tumulum quo maximus occubat Hector,
Victorem Buten immani corpore, qui ſe,
Bebrycia veniens, Amyci de gente ferebat,
Perculit, et fulva moribundum extendit arena.
Talis prima Dares caput altum in proelia tollit,
Oſtenditque humeros latos, alternaque jactat
Brachia protendens, et verberat ictibus auras.
Quaeritur huic alius: nec quisquam ex agmine tanto
Audet adire virum, manibusque inducere caeſtus.
Ergo alacris, cunctosque putans excedere palma,
Aeneae ſtetit ante pedes; nec plura moratus,
Tum laeva taurum cornu tenet, atque ita fatur:
Nate dea, ſi nemo audet ſe credere pugnae,

Quae ſinis ſtandi? quo me decet usque teneri?
Ducere dona jube. Cuncti ſimul ore fremebant
Dardanidae, reddique viro promiſſa jubebant.
  Hic gravis Entellum dictis caſtigat Aceſtes,
Proximus ut viridante toro conſederat herbae:
Entelle, heroum quondam fortiſſime fruſtra,
Tantane tam patiens nullo certamine tolli
Dona ſines? ubi nunc nobis deus ille, magiſter
Nequidquam memoratus, Eryx? ubi fama per omnem
Trinacriam, et ſpolia illa tuis pendentia tectis?
Ille ſub haec: Non laudis amor, nec gloria ceſſit
Pulſa metu; ſed enim gelidus tardante ſenecta
Sanguis hebet, frigentque effetae in corpore vires.
Si mihi, quae quondam fuerat, quaque improbus iſte
Exſultat fidens, ſi nunc foret illa juventas;
Haud equidem pretio inductus, pulchroque juvenco,
Veniſſem: nec dona moror. Sic deinde locutus
In medium geminos immani pondere caeſtus
Projecit; quibus acer Eryx in proelia ſuetus
Ferre manum, duroque intendere brachia tergo.
Obſtupuere animi: tantorum ingentia ſeptem
Terga boum plumbo inſuto, ferroque, rigebant.
Ante omnis ſtupet ipſe Dares, longeque recuſat:
Magnanimusque Anchiſiades et pondus et ipſa
Huc illuc vinclorum immenſa volumina verſat.
Tum ſenior talis referebat pectore voces:
Quid, ſi quis caeſtus ipſius et Herculis arma
Vidiſſet, triſtemque hoc ipſo in littore pugnam?

Haec germanus Eryx quondam tuus arma gerebat.
Sanguine cernis adhuc fractoque infecta cerebro.
His magnum Alciden contra ſtetit: his ego ſuetus;
Dum melior vires ſanguis dabat, aemula necdum
Temporibus geminis canebat ſparſa ſenectus.
Sed, ſi noſtra Dares haec Troïus arma recuſat,
Idque pio ſedet Aeneae, probat auctor Aceſtes;
Aequemus pugnas. Erycis tibi terga remitto;
Solve metus; et tu Trojanos exue caeſtus.
Haec fatus, duplicem ex humeris rejecit amictum;
Et magnos membrorum artus, magna oſſa, lacertosque,
Exuit, atque ingens media conſiſtit arena.
Tum ſatus Anchiſa caeſtus pater extulit aequos,
Et paribus palmas amborum innexuit armis.
Conſtitit in digitos extemplo adrectus uterque,
Brachiaque ad ſuperas interritus extulit auras.
Abduxere retro longe capita ardua ab ictu,
Immiſcentque manus manibus, pugnamque laceſſunt:
Ille pedum melior motu, fretusque juventa;
Hic membris et mole valens, ſed tarda trementi
Genua labant, vaſtos quatit aeger anhelitus artus.
Multa viri nequidquam inter ſe volnera jactant,
Multa cavo lateri ingeminant, et pectore vaſtos
Dant ſonitus; erratque auris et tempora circum
Crebra manus, duro crepitant ſub volnere malae.
Stat gravis Entellus; niſuque immotus eodem,
Corpore tela modo, atque oculis vigilantibus, exit.
Ille, velut celſam oppugnat qui molibus urbem,

Aut montana ſedet circum caſtella ſub armis,
Nunc hos, nunc illos aditus, omnemque pererrat
Arte locum; et variis adſultibus inritus urguet.
Oſtendit dextram inſurgens Entellus, et alte
Extulit: ille ictum venientem a vertice velox
Praevidit, celerique elapſus corpore ceſſit.
Entellus vires in ventum effudit; et ultro,
Ipſe gravis, graviterque, ad terram pondere vaſto
Concidit: ut quondam cava concidit aut Erymantho,
Aut Ida in magna, radicibus eruta pinus.
Conſurgunt ſtudiis Teucri et Trinacria pubes:
It clamor coelo; primusque accurrit Aceſtes,
Aequaevumque ab humo miſerans attollit amicum.
At, non tardatus caſu, neque territus, heros
Acrior ad pugnam redit, ac vim ſuscitat ira;
Tum pudor incendit vires, et conſcia virtus:
Praecipitemque Daren ardens agit aequore toto,
Nunc dextra ingeminans ictus, nunc ille ſiniſtra.
Nec mora, nec requies: quam multa grandine nimbi
Culminibus crepitant, ſic denſis ictibus heros
Creber utraque manu pulſat verſatque Dareta.
Tum pater Aeneas procedere longius iras,
Et ſaevire animis Entellum haud paſſus acerbis;
Sed finem impoſuit pugnae, feſſumque Dareta
Eripuit, mulcens dictis; ac talia fatur:
Infelix! quae tanta animum dementia cepit?
Non vires alias, converſaque numina ſentis?
Cede deo. Dixitque, et proelia voce diremit.

Aſt illum fidi aequales, genua aegra trahentem,
Jactantemque utroque caput, craſſumque cruorem
Ore ejectantem, mixtosque in ſanguine dentes,
Ducunt ad navis; galeamque enſemque vocati
Accipiunt: palmam Entello taurumque relinquunt.
Hic victor, ſuperans animis, tauroque ſuperbus:
Nate dea, vosque, haec, inquit, cognoſcite, Teucri;
Et mihi quae fuerint juvenali in corpore vires,
Et qua ſervetis revocatum a morte Dareta.
Dixit, et adverſi contra ſtetit ora juvenci,
Qui donum adſtabat pugnae; durosque reducta
Libravit dextra media inter cornua caeſtus
Arduus, effractoque illiſit in oſſa cerebro.
Sternitur, exanimisque tremens procumbit humi bos.
Ille ſuper talis effundit pectore voces:
Hanc tibi, Eryx, meliorem animam pro morte Daretis
Perſolvo: hic victor caeſtus artemque repono.
Protenus Aeneas celeri certare ſagitta
Invitat, qui forte velint; et praemia ponit:
Ingentique manu malum de nave Sereſti
Erigit; et volucrem trajecto in fune columbam,
Quo tendant ferrum, malo ſuspendit ab alto.
Convenere viri, dejectamque aerea ſortem
Accepit galea; et primus clamore ſecundo
Hyrtacidae ante omnis exit locus Hippocoontis:
Quem, modo navali, Mneſtheus, certamine victor,
Conſequitur, viridi Mneſtheus evinctus oliva.
Tertius Eurytion, tuus, o clariſſime! frater,

Pandare; qui quondam, juſſus confundere foedus,
In medios telum torſiſti primus Achivos.
Extremus galeaque ima ſubſidit Aceſtes,
Auſus et ipſe manu juvenum tentare laborem.
Tum validis flexos incurvant viribus arcus,
Pro ſe quisque, viri, et depromunt tela pharetris.
Primaque per coelum, nervo ſtridente, ſagitta
Hyrtacidae juvenis volucris diverberat auras;
Et venit, adverſique infigitur arbore mali.
Intremuit malus, timuitque exterrita pennis
Ales, et ingenti ſonuerunt omnia plauſu.
Poſt, acer Mneſtheus adducto conſtitit arcu,
Alta petens; pariterque oculos telumque tetendit.
Aſt ipſam miſerandus avem contingere ferro
Non valuit; nodos et vincula linea rupit,
Quis innexa pedem malo pendebat ab alto:
Illa notos atque atra volans in nubila fugit.
Tum rapidus, jamdudum arcu contenta parato
Tela tenens, fratrem Eurytion in vota vocavit,
Jam vacuo laetam coelo ſpeculatus; et, alis
Plaudentem, nigra figit ſub nube columbam.
Decidit exanimis, vitamque reliquit in aſtris
Aetheriis, fixamque refert delapſa ſagittam.
Amiſſa ſolus palma ſuperabat Aceſtes:
Qui tamen aërias telum contendit in auras,
Oſtentans artemque pater, arcumque ſonantem.
Hic oculis ſubitum objicitur, magnoque futurum
Augurio, monſtrum: docuit poſt exitus ingens;

Seraque terrifici cecinerunt omina vates.
Namque, volans liquidis in nubibus, arſit arundo,
Signavitque viam flammis, tenuisque receſſit
Conſumta in ventos: coelo ceu ſaepe refixa
Transcurrunt crinemque volantia ſidera ducunt.
Attonitis haeſere animis, ſuperosque precati
Trinacrii Teucrique viri: nec maximus omen
Abnuit Aeneas; ſed, laetum amplexus Aceſten,
Muneribus cumulat magnis, ac talia fatur:
Sume, pater; nam te voluit rex magnus Olympi
Talibus auſpiciis exſortem ducere honores.
Ipſius Anchiſae longaevi hoc munus habebis,
Cratera impreſſum ſignis, quem Thracius olim
Anchiſae genitori in magno munere Ciſſeus
Ferre ſui dederat monumentum et pignus amoris.
Sic fatus, cingit viridanti tempora lauro,
Et primum ante omnis victorem adpellat Aceſten.
Nec bonus Eurytion praelato invidit honori,
Quamvis ſolus avem coelo dejecit ab alto.
Proximus ingreditur donis, qui vincula rupit;
Extremus, volucri qui fixit arundine malum.
At pater Aeneas, nondum certamine miſſo,
Cuſtodem, ad ſeſe, comitemque impubis Iuli,
Epytiden vocat, et ſidam ſic fatur ad aurem:
Vade age, et, Aſcanio, ſi jam puerile paratum
Agmen habet ſecum, curſusque inſtruxit equorum,
Ducat avo turmas, et ſeſe ostendat in armis,
Dic, ait. Ipſe omnem longo decedere circo

Infuſum populum, et campos jubet eſſe patentis.
Incedunt pueri, pariterque ante ora parentum
Frenatis lucent in equis: quos omnis euntes
Trinacriae mirata fremit, Trojaeque, juventus.
Omnibus in morem tonſa coma preſſa corona.
Cornea bina ferunt praefixo haſtilia ferro;
Pars levis humero pharetras: it pectore ſummo
Flexilis obtorti per collum circulus auri.
Tris equitum numero turmae, ternique vagantur
Ductores; pueri bis ſeni, quemque ſecuti
Agmine partito, fulgent, paribusque magiſtris.
Una acies juvenum, ducit quam parvus ovantem,
Nomen avi referens, Priamus, tua clara, Polite,
Progenies, auctura Italos; quem Thracius albis
Portat equus bicolor maculis, veſtigia primi
Alba pedis, frontemque ostentans arduus albam.
Alter Atys, genus unde Atii duxere Latini;
Parvus Atys, pueroque puer dilectus Iulo.
Extremus, formaque ante omnis pulcher, Iulus
Sidonio eſt invectus equo, quem candida Dido
Eſſe ſui dederat monumentum et pignus amoris.
Cetera Trinacriis pubes ſenioris Aceſtae
Fertur equis.
  Excipiunt plauſu pavidos, gaudentque tuentes
Dardanidae; veterumque agnoſcunt ora parentum.
Poſtquam omnem laeti conſeſſum oculosque ſuorum
Luſtravere in equis; ſignum clamore paratis
Epytides longe dedit, inſonuitque flagello.

Olli diſcurrere pares, atque agmina terni
Diductis ſolvere choris; rurſusque, vocati,
Convertere vias, infeſtaque tela tulere.
Inde alios ineunt curſus, aliosque recurſus,
Adverſis ſpatiis; alternisque orbibus orbes
Impediunt, pugnaeque cient ſimulacra ſub armis.
Et nunc terga fuga nudant; nunc ſpicula vertunt
Infenſi; facta pariter nunc pace feruntur.
Ut quondam Creta fertur Labyrinthus in alta
Parietibus textum caecis iter, ancipitemque
Mille viis habuiſſe dolum, qua ſigna ſequendi
Falleret indeprenſus et inremeabilis error:
Haud alio Teucrûm nati veſtigia curſu
Impediunt, texuntque fugas et proelia ludo;
Delphinum ſimiles, qui per maria humida nando
Carpathium Libycumque ſecant, luduntque per undas.
Hunc morem, hos curſus, atque haec certamina primus
Aſcanius, Longam muris quum cingeret Albam,
Retulit, et priſcos docuit celebrare Latinos,
Quo puer ipſe modo, ſecum quo Troïa pubes:
Albani docuere ſuos: hinc maxima porro
Accepit Roma, et patrium ſervavit honorem;
Trojaque nunc, pueri Trojanum dicitur agmen.
Hac celebrata tenus ſancto certamina patri.
Hic primum Fortuna fidem mutata novavit.
Dum variis tumulo referunt ſollemnia ludis,
Irim de coelo miſit Saturnia Juno
Iliacam ad claſſem, ventosque adſpirat eunti,

Multa movens, necdum antiquum ſaturata dolorem.
Illa, viam celerans per mille coloribus arcum,
Nulli viſa, cito decurrit tramite virgo.
Conſpicit ingentem concurſum, et littora luſtrat,
Deſertosque videt portus, claſſemque relictam:
At procul in ſola ſecretae Troades acta
Amiſſum Anchiſen flebant, cunctaeque profundum
Pontum adſpectabant flentes. Heu tot vada feſſis,
Et tantum ſupereſſe maris! vox omnibus una.
Urbem orant: taedet pelagi perferre laborem.
Ergo inter medias ſeſe, haud ignara nocendi,
Conjicit, et faciemque deae veſtemque reponit:
Fit Beroë, Tmarii conjunx longaeva Dorycli,
Cui genus, et quondam nomen, natique fuiſſent;
Ac ſic Dardanidum mediam ſe matribus infert:
O miſerae, quas non manus, inquit, Achaica bello
Traxerit ad letum patriae ſub moenibus! o gens
Infelix! cui te exitio Fortuna reſervat?
Septima poſt Trojae excidium jam vertitur aeſtas;
Quum freta, quum terras omnis, tot inhoſpita ſaxa
Sideraque emenſae ferimur, dum per mare magnum
Italiam ſequimur fugientem, et volvimur undis.
Hic Erycis fines fraterni, atque hoſpes Aceſtes:
Quid prohibet muros jacere, et dare civibus urbem?
O patria, et rapti nequidquam ex hoſte Penates!
Nullane jam Trojae dicentur moenia? nusquam
Hectoreos amnis, Xanthum et Simoënta, videbo?
Quin agite, et mecum infauſtas exurite puppes;

Nam mihi Caſſandrae per ſomnum vatis imago
Ardentis dare viſa faces. Hic quaerite Trojam;
Hic domus eſt, inquit, vobis. Jam tempus, agi res;
Nec tantis mora prodigiis. En! quatuor arae
Neptuno. Deus ipſe faces animumque miniſtrat.
Haec memorans, prima infenſum vi corripit ignem,
Sublataque procul dextra connixa coruſcat,
Et jacit. Adrectae mentes, ſtupefactaque corda
Iliadum. Hic una e multis, quae maxima natu,
Pyrgo, tot Priami natorum regia nutrix:
Non Beroë vobis, non haec Rhoeteïa, matres,
Eſt Dorycli conjunx. Divini ſigna decoris,
Ardentisque notate oculos; qui ſpiritus illi,
Qui voltus, vocisve ſonus, vel greſſus eunti.
Ipſa egomet dudum Beroën digreſſa reliqui
Aegram, indignantem tali quod ſola careret
Munere, nec meritos Anchiſae inferret honores.
Haec effata.
At matres primo ancipites, oculisque malignis
Ambiguae, ſpectare ratis, miſerum inter amorem
Praeſentis terrae, fatisque vocantia regna:
Quum dea ſe paribus per coelum ſuſtulit alis,
Ingentemque fuga ſecuit ſub nubibus arcum.
Tum vero, attonitae monſtris, actaeque furore,
Conclamant, rapiuntque focis penetralibus ignem:
Pars ſpoliant aras; frondem, ac virgulta, facesque
Conjiciunt. Furit immiſſis Volcanus habenis
Tranſtra per, et remos, et pictas abiete puppis.

Nuntius Anchiſae ad tumulum, cuneosque theatri,
Incenſas perfert navis Eumelus: et ipſi
Reſpiciunt atram in nimbo volitare favillam.
Primus et Aſcanius, curſus ut laetus equeſtris
Ducebat, ſic acer equo turbata petivit
Caſtra; nec exanimes poſſunt retinere magiſtri.
Quis furor iſte novus? quo nunc, quo tenditis, inquit,
Heu! miſerae cives? non hoſtem, inimicaque caſtra
Argivûm; veſtras ſpes uritis. En! ego veſter
Aſcanius. Galeam ante pedes projecit inanem,
Qua ludo indutus belli ſimulacra ciebat.
Accelerat ſimul Aeneas, ſimul agmina Teucrûm.
Aſt illae diverſa metu per littora paſſim
Diffugiunt; ſilvasque, et ſicubi concava furtim
Saxa, petunt. Piget incepti, lucisque; ſuosque
Mutatae agnoſcunt, excuſſaque pectore Juno eſt.
Sed non idcirco flammae atque incendia vires
Indomitas poſuere: udo ſub robore vivit
Stuppa, vomens tardum fumum; lentusque carinas
Eſt vapor, et toto deſcendit corpore peſtis;
Nec vires heroum, infuſaque flumina proſunt.
Tum pius Aeneas humeris abſcindere veſtem,
Auxilioque vocare deos, et tendere palmas:
Jupiter omnipotens, ſi nondum exoſus ad unum
Trojanos, ſi quid pietas antiqua labores
Reſpicit humanos; da flammam evadere claſſi
Nunc, Pater, et tenuis Teucrûm res eripe leto:
Vel tu, quod ſupereſt, infeſto fulmine morti,

Si mereor, demitte, tuaque hic obrue dextra.
Vix haec ediderat, quum effuſis imbribus atra
Tempeſtas ſine more furit, tonitruque tremiſcunt
Ardua terrarum, et campi ; ruit aethere toto
Turbidus imber aqua, denſisque nigerrimus auſtris,
Implenturque ſuper puppes ; ſemiuſta madeſcunt
Robora : reſtinctus donec vapor omnis, et omnes,
Quatuor amiſſis, ſervatae a peſte carinae.
At pater Aeneas, caſu concuſſus acerbo,
Nunc huc ingentis, nunc illuc, pectore curas
Mutabat verſans ; Siculisne reſideret arvis,
Oblitus fatorum, Italasne capeſſeret oras.
Tum ſenior Nautes, unum Tritonia Pallas
Quem docuit, multaque inſignem reddidit arte—
Hic reſponſa dabat, vel quae portenderet ira
Magna deûm, vel quae fatorum poſceret ordo.
Isque his Aenean ſolatus vocibus inſit :
Nate dea, quo fata trahunt retrahuntque, ſequamur,
Quidquid erit : ſuperanda omnis fortuna ferendo eſt.
Eſt tibi Dardanius, divinae ſtirpis, Aceſtes :
Hunc cape conſiliis ſocium, et conjunge volentem :
Huic trade, amiſſis ſuperant qui navibus, et quos
Pertaeſum magni incepti, rerumque tuarum, eſt ;
Longaevosque ſenes, ac feſſas aequore matres,
Et quidquid tecum invalidum, metuensque pericli eſt,
Delige ; et, his habeant terris, ſine, moenia feſſi :
Urbem adpellabunt permiſſo nomine Aceſtam.
Talibus incenſus dictis ſenioris amici.

Tum vero in curas animum diducitur omnis;
Et Nox atra polum, bigis ſubvecta, tenebat.
Viſa dehinc coelo facies delapſa parentis,
Anchiſae, ſubito talis effundere voces:
Nate, mihi vita quondam, dum vita manebat,
Care magis; nate, Iliacis exercite fatis;
Imperio Jovis huc venio, qui claſſibus ignem
Depulit, et coelo tandem miſeratus ab alto eſt.
Conſiliis pare, quae nunc pulcherrima Nautes
Dat ſenior: lectos juvenes, fortiſſima corda,
Defer in Italiam. Gens dura, atque aſpera cultu,
Debellanda tibi Latio eſt. Ditis tamen ante
Infernas accede domos, et Averna per alta
Congreſſus pete, nate, meos: non me impia namque
Tartara habent, triſtes umbrae; ſed amoena piorum
Concilia Elyſiumque colo. Huc caſta Sibylla
Nigrarum multo pecudum te ſanguine ducet.
Tum genus omne tuum, et, quae dentur moenia, diſces.
Jamque vale! torquet medios Nox humida curſus;
Et me ſaevus equis Oriens adflavit anhelis.
Dixerat; et tenuis fugit, ceu fumus, in auras.
Aeneas, Quo deinde ruis? quo proripis? inquit,
Quem fugis? aut quis te noſtris complexibus arcet?
Haec memorans, cinerem et ſopitos ſuscitat ignis;
Pergameumque Larem, et canae penetralia Veſtae,
Farre pio, et plena ſupplex veneratur acerra.
 Extemplo ſocios, primumque arceſſit Aceſten;
Et Jovis imperium, et cari praecepta parentis

Edocet, et quae nunc animo ſententia conſtet.
Haud mora conſiliis, nec juſſa recuſat Aceſtes.
Transſcribunt urbi matres, populumque volentem
Deponunt, animos nil magnae laudis egentes.
Ipſi tranſtra novant, flammisque ambeſa reponunt
Robora navigiis; aptant remosque rudentisque;
Exigui numero, ſed bello vivida virtus.
Interea Aeneas urbem deſignat aratro;
Sortitusque domos, hoc Ilium, et haec loca Trojam
Eſſe jubet. Gaudet regno Trojanus Aceſtes,
Indicitque forum, et patribus dat jura vocatis.
Tum vicina aſtris Erycino in vertice ſedes
Fundatur Veneri Idaliae; tumuloque ſacerdos,
Ac lucus late ſacer, additur Anchiſeo.
Jamque dies epulata novem gens omnis, et aris
Factus honos: placidi ſtraverunt aequora venti,
Creber et adſpirans rurſus vocat Auſter in altum.
Exoritur procurva ingens per littora fletus:
Complexi inter ſe noctemque diemque morantur.
Ipſae jam matres, ipſi, quibus aſpera quondam
Viſa maris facies, et non tolerabile nomen,
Ire volunt, omnemque fugae perferre laborem:
Quos bonus Aeneas dictis ſolatur amicis,
Et conſanguineo lacrimans commendat Aceſtae.
Tris Eryci vitulos, et Tempeſtatibus agnam
Caedere deinde jubet, ſolvique ex ordine funem.
Ipſe, caput tonſae foliis evinctus olivae,
Stans procul in prora, pateram tenet, extaque ſalſos

Porricit in fluctus, ac vina liquentia fundit.
Proſequitur ſurgens a puppi ventus euntis:
Certatim ſocii feriunt mare, et aequora verrunt.
At Venus interea Neptunum, exercita curis,
Adloquitur, talisque effundit pectore queſtus:
Junonis gravis ira nec exſaturabile pectus
Cogunt me, Neptune, preces deſcendere in omnis:
Quam nec longa dies, pietas nec mitigat ulla;
Nec Jovis imperio fatisve infracta quieſcit.
Non media de gente Phrygum exediſſe nefandis
Urbem odiis ſatis eſt, nec poenam traxe per omnem
Reliquias: Trojae cineres atque oſſa peremtae
Inſequitur. Cauſſas tanti ſciat illa furoris.
Ipſe mihi nuper Libycis tu teſtis in undis
Quam molem ſubito excierit. Maria omnia coelo
Miſcuit, Aeoliis nequidquam freta procellis,
In regnis hoc auſa tuis.
Per ſcelus ecce! etiam Trojanis matribus actis
Exuſſit foede puppis; et claſſe ſubegit
Amiſſa ſocios ignotae linquere terrae.
Quod ſupereſt, oro, liceat dare tuta per undas
Vela tibi; liceat Laurentem attingere Thybrim:
Si conceſſa peto, ſi dant ea moenia Parcae.
Tum Saturnius haec domitor maris edidit alti:
Fas omne eſt, Cytherea, meis te ſidere regnis,
Unde genus ducis. Merui quoque: ſaepe furores
Compreſſi, et rabiem tantam, coelique marisque
Nec minor in terris, Xanthum Simoëntaque teſtor,

Aeneae mihi cura tui. Quum Troïa Achilles
Exanimata ſequens impingeret agmina muris,
Millia multa daret leto, gemerentque repleti
Amnes, nec reperire viam, atque evolvere poſſet
In mare ſe Xanthus; Pelidae tunc ego forti
Congreſſum Aenean, nec dìs nec viribus aequis,
Nube cava rapui: cuperem quum vertere ab imo,
Structa meis manibus, perjurae moenia Trojae.
Nunc quoque mens eadem perſtat mihi: pelle timorem:
Tutus, quos optas, portus accedet Averni.
Unus erit tantum, amiſſum quem gurgite quaeret:
Unum pro multis dabitur caput.
His ubi laeta deae permulſit pectora dictis,
Jungit equos auro genitor, ſpumantiaque addit
Frena feris, manibusque omnis effundit habenas.
Caeruleo per ſumma levis volat aequora curru.
Subſidunt undae, tumidumque ſub axe tonanti
Sternitur aequor aquis: fugiunt vaſto aethere nimbi.
Tum variae comitum facies; immania cete,
Et ſenior Glauci chorus, Inousque Palaemon,
Tritonesque citi, Phorcique exercitus omnis.
Laeva tenent Thetis, et Melite, Panopeaque virgo,
Neſaee, Spioque, Thaliaque, Cymodoceque.
Hic patris Aeneae ſuſpenſam blanda viciſſim
Gaudia pertentant mentem: jubet ocius omnis
Attolli malos, intendi brachia velis.
Una omnes fecere pedem; pariterque ſiniſtros,
Nunc dextros ſolvere ſinus; una ardua torquent

Cornua, detorquentque: ferunt ſua flamina claſſem.
Princeps ante omnis denſum Palinurus agebat
Agmen: ad hunc alii curſum contendere juſſi.
  Jamque fere mediam coeli Nox humida metam
Contigerat; placida laxarant membra quiete,
Sub remis fuſi per dura ſedilia, nautae:
Quum levis aetheriis delapſus Somnus ab aſtris
Aëra dimovit tenebroſum, et diſpulit umbras,
Te, Palinure, petens, tibi ſomnia triſtia portans
Inſonti; puppique deus conſedit in alta,
Phorbanti ſimilis; funditque has ore loquelas:
Iaſide Palinure, ferunt ipſa aequora claſſem;
Aequatae ſpirant aurae: datur hora quieti;
Pone caput, feſſosque oculos furare labori.
Ipſe ego paullisper pro te tua munera inibo.
Cui vix attollens Palinurus lumina fatur:
Mene ſalis placidi voltum fluctusque quietos
Ignorare jubes? mene huic confidere monſtro?
Aenean credam quid enim fallacibus auſtris,
Et coeli toties deceptus fraude ſereni?
Talia dicta dabat, clavumque, adfixus et haerens,
Nusquam amittebat, oculosque ſub aſtra tenebat.
Ecce! deus ramum Lethaeo rore madentem,
Vique ſoporatum Stygia, ſuper utraque quaſſat
Tempora; cunctantique natantia lumina ſolvit.
Vix primos inopina quies laxaverat artus,
Et, ſuper incumbens, cum puppis parte revolſa,
Cumque gubernaclo, liquidas projecit in undas

Praecipitem, ac ſocios nequidquam ſaepe vocantem.
Ipſe volans tenuis ſe ſustulit ales ad auras.
Currit iter tutum non ſecius aequore claſſis,
Promiſſisque patris Neptuni interrita fertur.
Jamque adeo ſcopulos Sirenum advecta ſubibat,
Difficilis quondam, multorumque oſſibus albos;
Tum rauca adſiduo longe ſale ſaxa ſonabant:
Quum pater amiſſo fluitantem errare magiſtro
Senſit, et ipſe ratem nocturnis rexit in undis,
Multa gemens, caſuque animum concuſſus amici:
O nimium coelo et pelago confiſe ſereno!
Nudus in ignota, Palinure, jacebis arena!

P. VIRGILII MARONIS
AENEIDOS

LIBER SEXTUS.

Sic fatur lacrimans, claſſique immittit habenas,
Et tandem Euboïcis Cumarum adlabitur oris.
Obvertunt pelago proras: tum dente tenaci
Ancora fundabat navis, et littora curvae
Praetexunt puppes; juvenum manus emicat ardens
Littus in Heſperium; quaerit pars ſemina flammae,
Abſtruſa in venis ſilicis; pars denſa ferarum
Tecta rapit, ſilvas; inventaque flumina monſtrat.
At pius Aeneas arces quibus altus Apollo
Praeſidet, horrendaeque procul ſecreta Sibyllae,
Antrum immane, petit: magnam cui mentem, animum-
Delius inſpirat vates, aperitque futura. [que
Jam ſubeunt Triviae lucos, atque aurea tecta.
Daedalus, ut fama eſt, fugiens Minoïa regna,
Praepetibus pennis auſus ſe credere coelo,
Inſuetum per iter gelidas enavit ad Arctos;
Chalcidicaque levis tandem ſuper adſtitit arce.
Redditus his primum terris, tibi, Phoebe, ſacravit
Remigium alarum, poſuitque immania templa.

In foribus letum Androgei: tum pendere poenas
Cecropidae juſſi, miſerum! ſeptena quot annis
Corpora natorum: ſtat ductis ſortibus urna.
Contra, elata mari, reſpondet Gnoſia tellus:
Hic crudelis amor tauri, ſuppoſtaque furto
Paſiphaë, mixtumque genus, prolesque biformis,
Minotaurus ineſt, Veneris monumenta nefandae:
Hic labor ille domus, et inextricabilis error.
Magnum reginae ſed enim miſeratus amorem
Daedalus, ipſe dolos tecti ambagesque reſolvit,
Caeca regens filo veſtigia. Tu quoque magnam
Partem opere in tanto, ſineret dolor, Icare, haberes.
Bis conatus erat caſus effingere in auro:
Bis patriae cecidere manus. Quin protenus omnia
Perlegerent oculis; ni jam praemiſſus Achates
Adforet, atque una Phoebi Triviaeque ſacerdos,
Deiphobe Glauci; fatur quae talia regi:
Non hoc iſta ſibi tempus ſpectacula poſcit.
Nunc grege de intacto ſeptem mactare juvencos
Praeſtiterit, totidem lectas, de more, bidentis.
  Talibus adfata Aenean (nec ſacra morantur
Juſſa viri) Teucros vocat alta in templa ſacerdos.
Exciſum Euboicae latus ingens rupis in antrum:
Quo lati ducunt aditus centum, oſtia centum;
Unde ruunt totidem voces, reſponſa Sibyllae.
Ventum erat ad limen, quum virgo, Poſcere fata
Tempus, ait: deus, ecce! deus. Cui, talia fanti
Ante fores, ſubito non voltus, non color unus,

Non comtae manſere comae; ſed pectus anhelum,
Et rabie fera corda tument; majorque videri,
Nec mortale ſonans; adflata eſt numine quando
Jam propiore dei. Ceſſas in vota precesque,
Tros, ait, Aenea? ceſſas? neque enim ante dehiſcent
Attonitae magna ora domus. Et, talia fata,
Conticuit. Gelidus Teucris per dura cucurrit
Oſſa tremor, funditque preces rex pectore ab imo:
Phoebe, gravis Trojae ſemper miſerate labores,
Dardana qui Paridis direxti tela manusque
Corpus in Aeacidae; magnas obeuntia terras
Tot maria intravi, duce te, penitusque repoſtas
Maſſylûm gentis, praetentaque Syrtibus arva;
Jam tandem Italiae fugientis prendimus oras.
Hac Trojana tenus fuerit Fortuna ſecuta.
Vos quoque Pergameae jam fas eſt parcere genti,
Dîque deaeque omnes, quibus obſtitit Ilium, et ingens
Gloria Dardaniae. Tuque, o ſanctiſſima vates!
Praeſcia venturi, da, non indebita poſco
Regna meis fatis, Latio conſidere Teucros,
Errantisque deos, agitataque numina Trojae.
Tum Phoebo et Triviae ſolido de marmore templum
Inſtituam, feſtosque dies de nomine Phoebi.
Te quoque magna manent regnis penetralia noſtris:
Hic ego namque tuas ſortis, arcanaque fata,
Dicta meae genti, ponam, lectosque ſacrabo,
Alma, viros. Foliis tantum ne carmina manda,
Ne turbata volent rapidis ludibria ventis:

Ipſa canas oro. Finem dedit ore loquendi.
At, Phoebi nondum patiens, immanis in antro
Bacchatur vates, magnum ſi pectore poſſit
Excuſſiſſe deum: tanto magis ille fatigat
Os rabidum, fera corda domans, ſingitque premendo.
Oſtia jamque domus patuere ingentia centum
Sponte ſua, vatisque ferunt reſponſa per auras:
O tandem magnis pelagi defuncte periclis!
Sed terra graviora manent. In regna Lavinì
Dardanidae venient; mitte hanc de pectore curam;
Sed non et veniſſe volent. Bella, horrida bella,
Et Thybrim multo ſpumantem ſanguine cerno.
Non Simoïs tibi, nec Xanthus, nec Dorica caſtra
Defuerint. Alius Latio jam partus Achilles,
Natus et ipſe dea. Nec, Teucris addita, Juno
Usquam aberit. Quum tu ſupplex, in rebus egenis,
Quas gentis Italûm, aut quas non oraveris urbis!
Cauſſa mali tanti conjunx iterum hoſpita Teucris,
Externique iterum thalami.
Tu ne cede malis; ſed contra audentior ito,
Quam tua te Fortuna ſinet. Via prima ſalutis,
Quod minime reris, Graia pandetur ab urbe.
Talibus ex adyto dictis Cumaea Sibylla
Horrendas canit ambages, antroque remugit,
Obſcuris vera involvens: ea frena furenti
Concutit, et ſtimulos ſub pectore vertit Apollo.
Ut primum ceſſit furor, et rabida ora quierunt,
Incipit Aeneas heros: Non ulla laborum,

O virgo! nova mî facies inopinave ſurgit.
Omnia praecepi, atque animo mecum ante peregi.
Unum oro; quando hic inferni janua regis
Dicitur, et tenebroſa palus Acheronte refuſo;
Ire ad conſpectum cari genitoris, et ora,
Contingat: doceas iter, et ſacra oſtia pandas.
Illum ego per flammas, et mille ſequentia tela,
Eripui his humeris, medioque ex hoſte recepi:
Ille, meum comitatus iter, maria omnia mecum,
Atque omnis pelagique minas, coelique, ferebat
Invalidus, vires ultra ſortemque ſenectae.
Quin, ut te ſupplex peterem, et tua limina adirem,
Idem orans mandata dabat. Gnatique patrisque,
Alma, precor, miſerere: potes namque omnia; nec te
Nequidquam lucis Hecate praefecit Avernis.
Si potuit Manis arceſſere conjugis Orpheus,
Threïcia fretus cithara, fidibusque canoris;
Si fratrem Pollux alterna morte redemit,
Itque reditque viam toties: Quid Theſea, magnum
Quid memorem Alciden? Et mî genus ab Jove ſummo.
   Talibus orabat dictis, arasque tenebat;
Quum ſic orſa loqui vates: Sate ſanguine divom,
Tros Anchiſiada, facilis deſcenſus Averno;
Noctes atque dies patet atri janua Ditis:
Sed revocare gradum, ſuperasque evadere ad auras,
Hoc opus, hic labor eſt. Pauci quos aequus amavit
Jupiter, aut ardens evexit ad aethera virtus,
Dîs geniti, potuere. Tenent media omnia ſilvae,

Cocytusque ſinu labens circumvenit atro.
Quod, ſi tantus amor menti, ſi tanta cupido eſt,
Bis Stygios innare lacus, bis nigra videre
Tartara, et inſano juvat indulgere labori;
Accipe, quae peragenda prius. Latet arbore opaca
Aureus et foliis, et lento vimine, ramus,
Junoni infernae dictus ſacer: hunc tegit omnis
Lucus, et obſcuris claudunt convallibus umbrae.
Sed non ante datur telluris operta ſubire,
Auricomos quam quis decerpſerit arbore fetus.
Hoc ſibi pulchra ſuum ferri Proſerpina munus
Inſtituit. Primo avolſo, non deficit alter
Aureus; et ſimili frondeſcit virga metallo.
Ergo alte veſtiga oculis, et rite repertum
Carpe manu. Namque ipſe volens facilisque ſequetur,
Si te fata vocant: aliter, non viribus ullis
Vincere, nec duro poteris convellere ferro.
Praeterea, jacet exanimum tibi corpus amici,
(Heu! neſcis) totamque inceſtat funere claſſem;
Dum conſulta petis, noſtroque in limine pendes.
Sedibus hunc refer ante ſuis, et conde ſepulcro.
Duc nigras pecudes: ea prima piacula ſunto.
Sic demum lucos Stygios, regna invia vivis,
Adſpicies. Dixit; preſſoque obmutuit ore.
  Aeneas moeſto defixus lumina voltu
Ingreditur, linquens antrum; caecosque volutat
Eventus animo ſecum. Cui fidus Achates
It comes, et paribus curis veſtigia figit.

Multa inter ſeſe vario ſermone ſerebant:
Quem ſocium exanimem vates, quod corpus humandum
Diceret. Atque illi Miſenum in littore ſicco,
Ut venere, vident indigna morte peremtum;
Miſenum Aeoliden: quo non praeſtantior alter
Aere ciere viros, Martemque accendere cantu.
Hectoris hic magni fuerat comes; Hectora circum
Et lituo pugnas inſignis obibat, et haſta:
Poſtquam illum vita victor ſpoliavit Achilles,
Dardanio Aeneae ſeſe fortiſſimus heros
Addiderat ſocium, non inferiora ſecutus.
Sed tum, forte cava dum perſonat aequora concha,
Demens, et cantu vocat in certamina divos,
Aemulus exceptum Triton, ſi credere dignum eſt,
Inter ſaxa virum ſpumoſa immerſerat unda.
Ergo omnes magno circum clamore fremebant;
Praecipue pius Aeneas. Tum juſſa Sibyllae,
Haud mora, feſtinant flentes, aramque ſepulcri
Congerere arboribus, coeloque educere certant.
Itur in antiquam ſilvam, ſtabula alta ferarum:
Procumbunt piceae: ſonat icta ſecuribus ilex;
Fraxineaeque trabes cuneis, et fiſſile robur
Scinditur: advolvunt ingentis montibus ornos.
Necnon Aeneas opera inter talia primus
Hortatur ſocios, paribusque accingitur armis;
Atque haec ipſe ſuo triſti cum corde volutat,
Adſpectans ſilvam immenſam, et ſic voce precatur:
Si nunc ſe nobis ille aureus arbore ramus

Oſtendat nemore in tanto ! quando omnia vere
Heu ! nimium de te vates, Miſene, locuta eſt.
Vix ea fatus erat, geminae quum forte columbae
Ipſa ſub ora viri coelo venere volantes,
Et viridi ſedere ſolo. Tum maximus heros
Maternas agnoſcit avis, laetusque precatur :
Eſte duces, o ! ſi qua via eſt, curſumque per auras
Dirigite in lucos, ubi pinguem dives opacat
Ramus humum : tuque, ô ! dubiis ne deſice rebus,
Diva parens. Sic effatus, veſtigia preſſit ;
Obſervans quae ſigna ferant, quo tendere pergant.
Paſcentes illae tantum prodire volando,
Quantum acie poſſent oculi ſervare ſequentum.
Inde, ubi venere ad fauces graveolentis Averni,
Tollunt ſe celeres ; liquidumque per aëra lapſae,
Sedibus optatis geminae ſuper arbore ſidunt,
Diſcolor unde auri per ramos aura refulſit.
Quale ſolet ſilvis brumali frigore viſcum
Fronde virere nova, quod non ſua ſeminat arbos,
Et croceo fetu teretis circumdare truncos :
Talis erat ſpecies auri frondentis opaca
Ilice : ſic leni crepitabat bractea vento.
Corripit Aeneas extemplo, aviduſque refringit
Cunctantem, et vatis portat ſub tecta Sibyllae.
  Nec minus interea Miſenum in littore Teucri
Flebant, et cineri ingrato ſuprema ferebant.
Principio pinguem taedis et robore ſecto
Ingentem ſtruxere pyram : cui frondibus atris

Intexunt latera, et feralis ante cupreſſos
Conſtituunt, decorantque ſuper fulgentibus armis.
Pars calidos latices, et aëna undantia flammis
Expediunt, corpusque lavant frigentis, et unguunt.
Fit gemitus. Tum membra toro defleta reponunt;
Purpureasque ſuper veſtis, velamina nota,
Conjiciunt: pars ingenti ſubiere feretro,
Triſte miniſterium! et ſubjectam more parentum
Averſi tenuere facem. Congeſta cremantur
Turea dona, dapes, fuſo crateres olivo.
Poſtquam collapſi cineres, et flamma quievit;
Reliquias vino, et bibulam lavere favillam,
Oſſaque lecta cado texit Corynaeus aëno.
Idem ter ſocios pura circumtulit unda,
Spargens rore levi, et ramo felicis olivae;
Luſtravitque viros, dixitque noviſſima verba.
At pius Aeneas ingenti mole ſepulcrum
Imponit, ſuaque arma viro, remumque, tubamque,
Monte ſub aërio: qui nunc Miſenus ab illo
Dicitur, aeternumque tenet per ſaecula nomen.
His actis propere exſequitur praecepta Sibyllae.
Spelunca alta fuit, vaſtoque immanis hiatu,
Scrupea, tuta lacu nigro, nemorumque tenebris:
Quam ſuper haud ullae poterant impune volantes
Tendere iter pennis; talis ſeſe halitus atris
Faucibus effundens ſupera ad convexa ferebat:
Unde locum Graii dixerunt nomine Aornon.
Quatuor hic primum nigrantis terga juvencos

Conſtituit, frontique invergit vina ſacerdos ;
Et, ſummas carpens media inter cornua ſetas,
Ignibus imponit ſacris, libamina prima,
Voce vocans Hecaten, Coeloque Ereboque potentem.
Supponunt alii cultros, tepidumque cruorem
Suſcipiunt pateris. Ipſe atri velleris agnam
Aeneas matri Eumenidum, magnaeque ſorori,
Enſe ferit, ſterilemque tibi, Proſerpina, vaccam.
Tum Stygio regi nocturnas inchoat aras,
Et ſolida imponit taurorum viſcera flammis,
Pingue ſuper oleum infundens ardentibus extis.
Ecce ! autem, primi ſub lumina ſolis, et ortus,
Sub pedibus mugire ſolum, et juga coepta moveri
Silvarum, viſaeque canes ululare per umbram,
Adventante dea. Procul, o ! procul eſte, profani,
Conclamat vates, totoque abſiſtite luco :
Tuque invade viam, vaginaque eripe ferrum :
Nunc animis opus, Aenea, nunc pectore firmo.
Tantum effata, furens antro ſe immiſit aperto :
Ille ducem haud timidis vadentem paſſibus aequat. [tes,
Di, quibus imperium eſt animarum, Umbraeque ſilen-
Et Chaos, et Phlegethon, loca nocte tacentia late,
Sit mihi fas audita loqui ; ſit, numine veſtro,
Pandere res alta terra et caligine merſas !
Ibant obſcuri ſola ſub nocte per umbram,
Perque domos Ditis vacuas, et inania regna :
Quale per incertam Lunam ſub luce maligna
Eſt iter in ſilvis, ubi coelum condidit umbra

Jupiter, et rebus nox abstulit atra colorem.
Veſtibulum ante ipſum, primisque in faucibus Orci,
Luctus et ultrices poſuere cubilia Curae;
Pallentesque habitant Morbi, triſtisque Senectus,
Et Metus, et maleſuada Fames, ac turpis Egeſtas,
Terribiles viſu formae; Letumque, Labosque;
Tum, conſanguineus Leti, Sopor, et mala mentis
Gaudia; mortiferumque adverſo in limine Bellum,
Ferreique Eumenidum thalami, et Discordia demens,
Vipereum crinem vittis innexa cruentis.
  In medio ramos, annoſaque brachia pandit
Ulmus, opaca, ingens; quam ſedem Somnia volgo
Vana tenere ferunt, foliisque ſub omnibus haerent.
Multaque praeterea variarum monſtra ferarum,
Centauri in foribus ſtabulant, Scyllaeque biformes,
Et centumgeminus Briareus, ac bellua Lernae
Horrendum ſtridens, flammisque armata Chimaera,
Gorgones, Harpyiaeque, et forma tricorporis umbrae.
Corripit hic, ſubita trepidus formidine, ferrum
Aeneas, ſtrictamque aciem venientibus offert;
Et, ni docta comes tenuis ſine corpore vitas
Admoneat volitare cava ſub imagine formae,
Irruat, et fruſtra ferro diverberet umbras.
  Hinc via, Tartarei quae fert Acherontis ad undas.
Turbidus hic coeno, vaſtaque voragine, gurges
Aeſtuat, atque omnem Cocyto eructat arenam.
Portitor has horrendus aquas et flumina ſervat
Terribili ſqualore, Charon: cui plurima mento

Canities inculta jacet; ſtant lumina flamma;
Sordidus ex humeris nodo dependet amictus.
Ipſe ratem conto ſubigit, velisque miniſtrat,
Et ferruginea ſubvectat corpora cymba,
Jam ſenior; ſed cruda deo viridisque ſenectus.
Huc omnis turba ad ripas effuſa ruebat;
Matres, atque viri, defunctaque corpora vita
Magnanimûm heroum; pueri, innuptaeque puellae,
Impoſitique rogis juvenes ante ora parentum:
Quam multa in ſilvis autumni frigore primo
Lapſa cadunt folia, aut ad terram gurgite ab alto
Quam multae glomerantur aves, ubi frigidus annus
Trans pontum fugat, et terris immittit apricis.
Stabant orantes primi transmittere curſum,
Tendebantque manus ripae ulterioris amore.
Navita ſed triſtis nunc hos, nunc accipit illos;
Aſt alios longe ſubmotos arcet arena.
Aeneas, miratus enim, motusque tumultu,
Dic, ait, o virgo! quid volt concurſus ad amnem?
Quidve petunt animae? vel quo discrimine ripas
Hae linquunt, illae remis vada livida verrunt?
Olli ſic breviter fata eſt longaeva ſacerdos:
Anchiſa generate, deûm certiſſima proles,
Cocyti ſtagna alta vides, Stygiamque paludem,
Dî cujus jurare timent, et fallere, numen.
Haec omnis, quam cernis, inops inhumataque turba eſt:
Portitor ille, Charon; hi, quos vehit unda, ſepulti;
Nec ripas datur horrendas et rauca fluenta

Transportare prius, quam ſedibus oſſa quierunt.
Centum errant annos, volitantque haec littora circum:
Tum demum admiſſi ſtagna exoptata reviſunt.
Conſtitit Anchiſa ſatus, et veſtigia preſſit,
Multa putans, ſortemque animo miſeratus iniquam.
Cernit ibi moeſtos, et mortis honore carentis,
Leucaſpim, et, Lyciae ductorem claſſis, Oronten:
Quos, ſimul a Troja ventoſa per aequora vectos,
Obruit auſter, aqua involvens navemque viroſque.
Ecce! gubernator ſeſe Palinurus agebat:
Qui Libyco nuper curſu, dum ſidera ſervat,
Exciderat puppi, mediis effuſus in undis.
Hunc ubi vix multa moeſtum cognovit in umbra,
Sic prior adloquitur: Quis te, Palinure, deorum
Eripuit nobis, medioque ſub aequore merſit?
Dic age: namque mihi, fallax haud ante repertus,
Hoc uno reſponſo animum deluſit Apollo;
Qui fore te ponto incolumem, finisque canebat
Venturum Auſonios. En! haec promiſſa fides eſt?
Ille autem: Neque te Phoebi cortina fefellit,
Dux Anchiſiada, nec me deus aequore merſit.
Namque gubernaclum, multa vi forte revolſum,
Cui datus haerebam cuſtos, curſusque regebam,
Praecipitans traxi mecum. Maria aſpera juro,
Non ullum pro me tantum cepiſſe timorem,
Quam tua ne, ſpoliata armis, excuſſa magiſtro,
Deficeret tantis navis ſurgentibus undis.
Tris Notus hibernas immenſa per aequora noctis

Vexit me violentus aqua: vix lumine quarto
Proſpexi Italiam, ſumma ſublimis ab unda.
Paullatim adnabam terrae: jam tuta tenebam;
Ni gens crudelis madida cum veſte gravatum,
Prenſantemque uncis manibus capita aſpera montis,
Ferro invaſiſſet, praedamque ignara putaſſet.
Nunc me fluctus habet, verſantque in littore venti.
Quod te per coeli jucundum lumen, et auras,
Per genitorem oro, per ſpes ſurgentis Iuli;
Eripe me his, invicte, malis: aut tu mihi terram
Injice, namque potes, portusque require Velinos;
Aut tu, ſi qua via eſt, ſi quam tibi diva creatrix
Ostendit (neque enim, credo, ſine numine divom
Flumina tanta paras Stygiamque innare paludem),
Da dextram miſero, et tecum me tolle per undas;
Sedibus ut ſaltem placidis in morte quieſcam.
Talia fatus erat, coepit quum talia vates:
Unde haec, o Palinure! tibi tam dira cupido?
Tu Stygias inhumatus aquas, amnemque ſeverum
Eumenidum adſpicies, ripamve injuſſus adibis?
Deſine fata deûm flecti ſperare precando.
Sed cape dicta memor, duri ſolatia caſus:
Nam tua finitimi, longe lateque per urbes
Prodigiis acti coeleſtibus, oſſa piabunt;
Et ſtatuent tumulum, et tumulo ſollemnia mittent,
Aeternumque locus Palinuri nomen habebit.
His dictis curae emotae, pulſusque parumper
Corde dolor triſti: gaudet cognomine terra.

Ergo iter inceptum peragunt, fluvioque propinquant:
Navita quos jam inde ut Stygia proſpexit ab unda
Per tacitum nemus ire, pedemque advertere ripae;
Sic prior aggreditur dictis, atque increpat ultro:
Quiſquis es, armatus qui noſtra ad flumina tendis,
Fare age, quid venias; jam iſtinc et comprime greſſum.
Umbrarum hic locus eſt, Somni, Noctisque ſoporae:
Corpora viva nefas Stygia vectare carina.
Nec vero Alciden me ſum laetatus euntem
Accepiſſe lacu, nec Theſea, Pirithoumque;
Dîs quamquam geniti, atque invicti viribus eſſent.
Tartareum ille manu cuſtodem in vincla petivit,
Ipſius a ſolio regis traxitque trementem:
Hi dominam Ditis thalamo deducere adorti.
Quae contra breviter fata eſt Amphryſia vates:
Nullae hic inſidiae tales; abſiſte moveri;
Nec vim tela ferunt: licet ingens janitor, antro
Aeternum latrans, exſanguis terreat umbras:
Caſta licet patrui ſervet Proſerpina limen.
Troïus Aeneas, pietate inſignis et armis,
Ad genitorem imas Erebi deſcendit ad umbras.
Si te nulla movet tantae pietatis imago,
At ramum hunc (aperit ramum qui veſte latebat)
Agnoſcas. Tumida ex ira tum corda reſidunt;
Nec plura his. Ille, admirans venerabile donum
Fatalis virgae, longo poſt tempore viſum,
Caeruleam advertit puppim, ripaeque propinquat.
Inde alias animas, quae per juga longa ſedebant,

Deturbat, laxatque foros; ſimul accipit alveo
Ingentem Aenean: gemuit ſub pondere cymba
Sutilis, et multam accepit rimoſa paludem.
Tandem, trans fluvium, incolumis vatemque virumque
Informi limo, glaucaque exponit in ulva.
  Cerberus haec ingens latratu regna trifauci
Perſonat, adverſo recubans immanis in antro:
Cui vates, horrere videns jam colla colubris,
Melle ſoporatam, et medicatis frugibus, offam
Objicit. Ille, fame rabida, tria guttura pandens,
Corripit objectam, atque immania terga reſolvit
Fuſus humi, totoque ingens extenditur antro.
Occupat Aeneas aditum cuſtode ſepulto,
Evaditque celer ripam inremeabilis undae.
  Continuo auditae voces, vagitus et ingens,
Infantumque animae flentes, in limine primo:
Quos dulcis vitae exſortis, et ab ubere raptos,
Abstulit atra dies, et funere merſit acerbo.
Hos juxta falſo damnati crimine mortis.
Nec vero hac ſine ſorte datae, ſine judice, ſedes.
Quaeſitor Minos urnam movet: ille ſilentum
Conciliumque vocat, vitasque et crimina diſcit.
Proxima deinde tenent moeſti loca, qui ſibi letum
Inſontes peperere manu, lucemque peroſi
Projecere animas. Quam vellent aethere in alto
Nunc et pauperiem, et duros perferre labores!
Fas obſtat, triſtique palus inamabilis unda
Adligat, et novies Styx interfuſa coërcet.

Nec procul hinc partem fuſi monſtrantur in omnem
Lugentes campi: ſic illos nomine dicunt.
Hic, quos durus amor crudeli tabe peredit,
Secreti celant calles, et myrtea circum
Silva tegit: curae non ipſa in morte relinquunt. [len,
His Phaedram Procrinque locis, moeſtamque Eriphy-
Crudelis nati monſtrantem volnera, cernit;
Evadnenque, et Paſiphaën: his Laodamia
It comes, et, juvenis quondam, nunc femina, Caenis,
Rurſus, et in veterem fato revoluta figuram.
Inter quas Phoeniſſa, recens a volnere, Dido
Errabat ſilva in magna: quam Troïus heros,
Ut primum juxta ſtetit, agnovitque per umbram
Obſcuram, qualem primo qui ſurgere menſe
Aut videt, aut vidiſſe putat per nubila Lunam;
Demiſit lacrimas, dulcique adfatus amore eſt:
Infelix Dido! verus mihi nuntius ergo
Venerat exſtinctam, ferroque extrema ſecutam!
Funeris heu! tibi cauſſa fui? Per ſidera juro,
Per ſuperos, et, ſi qua fides tellure ſub ima eſt;
Invitus, regina, tuo de littore ceſſi.
Sed me juſſa deûm, quae nunc has ire per umbras,
Per loca ſenta ſitu, cogunt, noctemque profundam,
Imperiis egere ſuis; nec credere quivi
Hunc tantum tibi me diſceſſu ferre dolorem.
Siſte gradum, teque adſpectu ne ſubtrahe noſtro.
Quem fugis? extremum fato, quod te adloquor, hoc eſt.
Talibus Aeneas ardentem et torva tuentem

Lenibat dictis animum, lacrimasque ciebat:
Illa ſolo fixos oculos averſa tenebat;
Nec magis incepto voltum ſermone movetur,
Quam ſi dura ſilex, aut ſtet Marpeſia cautes.
Tandem corripuit ſeſe, atque inimica refugit
In nemus umbriferum; conjunx ubi priſtinus illi
Reſpondet curis, aequatque Sychaeus amorem.
Nec minus Aeneas, caſu percuſſus iniquo,
Proſequitur lacrimans longe, et miſeratur euntem.
Inde datum molitur iter: jamque arva tenebant
Ultima, quae bello clari ſecreta frequentant.
Hic illi occurrit Tydeus; hic, inclutus armis,
Parthenopaeus, et Adraſti pallentis imago.
Hic, multum fleti ad ſuperos, belloque caduci,
Dardanidae: quos ille omnis longo ordine cernens
Ingemuit, Glaucumque, Medontaque, Therſilochum-
Tris Antenoridas, Cereriqueſacrum Polyphoeten, [que,
Idaeumque, etiam currus, etiam arma tenentem.
Circumſtant animae dextra, laevaque, frequentes.
Nec vidiſſe ſemel ſatis eſt: juvat usque morari,
Et conferre gradum, et veniendi diſcere cauſſas.
At Danaûm proceres, Agamemnoniaeque phalanges,
Ut videre virum, fulgentiaque arma per umbras,
Ingenti trepidare metu: pars vertere terga,
Ceu quondam petiere ratis: pars tollere vocem
Exiguam; inceptus clamor fruſtratur hiantis.
Atque hic Priamiden, laniatum corpore toto,
Deiphobum vidit, lacerum crudeliter ora,

Ora, manusque ambas; populataque tempora raptis
Auribus, et truncas inhoneſto volnere naris.
Vix adeo agnovit pavitantem, et dira tegentem
Supplicia; et notis compellat vocibus ultro:
  Deiphobe armipotens, genus alto a ſanguine Teucri,
Quis tam crudelis optavit ſumere poenas?
Cui tantum de te licuit? Mihi fama ſuprema
Nocte tulit, feſſum vaſta, te, caede Pelaſgûm,
Procubuiſſe ſuper confuſae ſtragis acervum.
Tunc egomet tumulum Rhoeteo in littore inanem
Conſtitui, et magna Manis ter voce vocavi.
Nomen et arma locum ſervant. Te, amice, nequivi
Conſpicere, et patria decedens ponere terra.
Ad quae Priamides: Nihil o tibi, amice! relictum:
Omnia Deiphobo ſolviſti, et funeris umbris.
Sed me fata mea et ſcelus exitiale Lacaenae
His merſere malis: illa haec monumenta reliquit.
Namque, ut ſupremam falſa inter gaudia noctem
Egerimus, noſti; et nimium meminiſſe neceſſe eſt.
Quum fatalis equus ſaltu ſuper ardua venit
Pergama, et armatum peditem gravis attulit alvo;
Illa, chorum ſimulans, euantis orgia circum
Ducebat Phrygias: flammam media ipſa tenebat
Ingentem, et ſumma Danaos ex arce vocabat.
Tum me, confectum curis, ſomnoque gravatum,
Infelix habuit thalamus, preſſitque jacentem
Dulcis et alta quies, placidaeque ſimillima morti.
Egregia interea conjunx arma omnia tectis

Emovet, et fidum capiti ſubduxerat enſem;
Intra tecta vocat Menelaum, et limina pandit:
Scilicet id magnum ſperans fore munus amanti,
Et famam exſtingui veterum ſic poſſe malorum.
Quid moror? irrumpunt thalamo; comes additus una,
Hortator ſcelerum, Aeolides. Dì, talia Graiis
Inſtaurate, pio ſi poenas ore repoſco.
Sed te qui vivum caſus, age fare viciſſim,
Attulerint. Pelagine venis erroribus actus,
An monitu divom? an quae te Fortuna fatigat,
Ut triſtis ſine Sole domos, loca turbida, adires?
Hac vice ſermonum roſeis Aurora quadrigis
Jam medium aetherio curſu trajecerat axem:
Et fors omne datum traherent per talia tempus;
Sed comes admonuit, breviterque adfata Sibylla eſt;
Nox ruit, Aenea; nos flendo ducimus horas.
Hic locus eſt, partis ubi ſe via findit in ambas:
Dextera, quae Ditis magni ſub moenia tendit;
Hac iter Elyſium nobis: at laeva malorum
Exercet poenas, et ad impia Tartara mittit.
Deiphobus contra: Ne ſaevi, magna ſacerdos;
Diſcedam, explebo numerum, reddarque tenebris.
I decus, i, noſtrum; melioribus utere fatis.
Tantum effatus, et in verbo veſtigia torſit.
Reſpicit Aeneas ſubito, et ſub rupe ſiniſtra
Moenia lata videt, triplici circumdata muro:
Quae rapidus flammis ambit torrentibus amnis,
Tartareus Phlegethon, torquetque ſonantia ſaxa.

Porta adverſa ingens, ſolidoque adamante columnae;
Vis ut nulla virûm, non ipſi exſcindere ferro
Coelicolae valeant: ſtat ferrea turris ad auras:
Tiſiphoneque ſedens, palla ſuccincta cruenta,
Veſtibulum exſomnis ſervat noctesque, diesque.
Hinc exaudiri gemitus, et ſaeva ſonare
Verbera; tum ſtridor ferri, tractaeque catenae.
Conſtitit Aeneas, ſtrepitumque exterritus hauſit.
Quae ſcelerum facies? o virgo! effare: quibusve
Urguentur poenis? qui tantus plangor ad auras?
Tum vates ſic orſa loqui: Dux inclute Teucrûm,
Nulli fas caſto ſceleratum inſiſtere limen;
Sed me, quum lucis Hecate praefecit Avernis,
Ipſa deûm poenas docuit, perque omnia duxit.
Gnoſius haec Rhadamanthus habet duriſſima regna,
Caſtigatque auditque dolos, ſubigitque fateri,
Quae quis apud ſuperos, furto laetatus inani,
Distulit in ſeram commiſſa piacula mortem.
Continuo ſontis ultrix, accincta flagello,
Tiſiphone quatit inſultans, torvosque ſiniſtra
Intentans anguis, vocat agmina ſaeva ſororum.
Tum demum, horriſono ſtridentes cardine, ſacrae
Panduntur portae. Cernis, cuſtodia qualis
Veſtibulo ſedeat? facies quae limina ſervet?
Quinquaginta atris immanis hiatibus, Hydra
Saevior intus habet ſedem: tum Tartarus ipſe
Bis patet in praeceps tantum, tenditque ſub umbras,
Quantus ad aetherium coeli ſuſpectus Olympum.

Hic genus antiquum Terrae, Titania pubes,
Fulmine dejecti, fundo volvuntur in imo.
Hic et Aloïdas geminos, immania, vidi,
Corpora: qui manibus magnum reſcindere coelum
Aggreſſi, ſuperisque Jovem detrudere regnis.
Vidi et crudelis dantem Salmonea poenas,
Dum flammas Jovis, et ſonitus imitatur Olympi.
Quatuor hic invectus equis, et lampada quaſſans,
Per Graiûm populos, mediaeque per Elidis urbem
Ibat ovans, divomque ſibi poſcebat honorem:
Demens! qui nimbos et non imitabile fulmen
Aere et cornipedum pulſu ſimularat equorum.
At pater omnipotens denſa inter nubila telum
Contorſit; non ille faces, nec fumea taedis
Lumina; praecipitemque immani turbine adegit.
Nec non et Tityon, Terrae omniparentis alumnum,
Cernere erat: per tota novem cui jugera corpus
Porrigitur; roſtroque immanis voltur obunco
Immortale jecur tondens, fecundaque poenis
Viſcera, rimaturque epulis, habitatque ſub alto
Pectore; nec fibris requies datur ulla renatis.
Quid memorem Lapithas, Ixiona, Pirithoumque?
Quos ſuper atra ſilex jam jam lapſura, cadentique
Imminet adſimilis: lucent genialibus altis
Aurea fulcra toris, epulaeque ante ora paratae
Regifico luxu; Furiarum maxima juxta
Accubat, et manibus prohibet contingere menſas,
Exſurgitque facem attollens, atque intonat ore.

Hic, quibus inviſi fratres, dum vita manebat,
Pulſatusve parens, et fraus innexa clienti;
Aut qui divitiis ſoli incubuere repertis,
Nec partem poſuere ſuis, quae maxima turba eſt;
Quique ob adulterium caeſi; quique arma ſecuti
Impia, nec veriti dominorum fallere dextras,
Incluſi poenam exſpectant. Ne quaere doceri,
Quam poenam; aut quae forma viros, fortunave merſit.
Saxum ingens volvunt alii, radiisve rotarum
Diſtricti pendent; ſedet, aeternumque ſedebit
Infelix Theſeus; Phlegyasque miſerrimus omnis
Admonet, et magna teſtatur voce per umbras:
"Diſcite juſtitiam moniti, et non temnere divos."
Vendidit hic auro patriam, dominumque potentem
Impoſuit; fixit leges pretio, atque refixit.
Hic thalamum invaſit natae, vetitosque hymenaeos.
Auſi omnes immane nefas, auſoque potiti.
Non, mihi ſi linguae centum ſint, oraque centum,
Ferrea vox, omnis ſcelerum comprendere formas,
Omnia poenarum percurrere nomina poſſim.
Haec ubi dicta dedit Phoebi longaeva ſacerdos;
Sed jam age, carpe viam, et susceptum perfice munus,
Acceleremus, ait: Cyclopum educta caminis
Moenia conſpicio, atque adverſo fornice portas,
Haec ubi nos praecepta jubent deponere dona.
Dixerat; et, pariter greſſi per opaca viarum,
Corripiunt ſpatium medium, foribusque propinquant.
Occupat Aeneas aditum, corpusque recenti

Spargit aqua, ramumque adverſo in limine figit.
His demum exactis, perfecto munere divae,
Devenere locos laetos, et amoena vireta
Fortunatorum nemorum, ſedesque beatas.
Largior hic campos aether, et lumine veſtit
Purpureo; ſolemque ſuum, ſua ſidera norunt.
Pars in gramineis exercent membra palaeſtris;
Contendunt ludo, et fulva luctantur arena:
Pars pedibus plaudunt choreas, et carmina dicunt.
Nec non Threïcius longa cum veſte ſacerdos
Obloquitur numeris ſeptem discrimina vocum;
Jamque eadem digitis, jam pectine pulſat eburno.
Hic genus antiquum Teucri, pulcherrima proles,
Magnanimi heroës, nati melioribus annis,
Ilusque, Aſſaracusque, et Trojae Dardanus auctor.
Arma procul, currusque virûm miratur inanis.
Stant terra defixae haſtae, paſſimque ſoluti
Per campos paſcuntur equi. Quae gratia currûm
Armorumque fuit vivis, quae cura nitentis
Paſcere equos, eadem ſequitur tellure repoſtos.
Conſpicit, ecce! alios dextra laevaque per herbam
Veſcentis, laetumque choro Paeana canentis,
Inter odoratum lauri nemus; unde ſuperne
Plurimus Eridani per ſilvam volvitur amnis.
Hic manus, ob patriam pugnando volnera paſſi,
Quique ſacerdotes caſti, dum vita manebat,
Quique pii vates, et Phoebo digna locuti,
Inventas aut qui vitam excoluere per artis,

Quique ſui memores alios fecere merendo:
Omnibus his nivea cinguntur tempora vitta.
Quos circumfuſos ſic eſt adfata Sibylla;
Muſaeum ante omnis; medium nam plurima turba
Hunc habet, atque humeris exſtantem ſuſpicit altis:
Dicite, felices animae, tuque, optime vates,
Quae regio Anchiſen, quis habet locus? illius ergo
Venimus, et magnos Erebi tranavimus amnis.
Atque huic reſponſum paucis ita reddidit heros:
Nulli certa domus: lucis habitamus opacis;
Riparumque toros, et prata recentia rivis
Incolimus. Sed vos, ſi fert ita corde voluntas,
Hoc ſuperate jugum; et facili jam tramite ſiſtam.
Dixit; et ante tulit greſſum, camposque nitentis
Deſuper ostentat: dehinc ſumma cacumina linquunt.
  At pater Anchiſes penitus convalle virenti
Incluſas animas, ſuperumque ad lumen ituras,
Luſtrabat ſtudio recolens, omnemque ſuorum
Forte recenſebat numerum, carosque nepotes,
Fataque, fortunasque virûm, moresque, manusque.
Isque, ubi tendentem adverſum per gramina vidit
Aenean, alacris palmas utrasque tetendit;
Effuſaeque genis lacrimae; et vox excidit ore:
Veniſti tandem, tuaque ſpectata parenti
Vicit iter durum pietas? datur ora tueri,
Nate, tua; et notas audire et reddere voces?
Sic equidem ducebam animo, rebarque futurum,
Tempora dinumerans; nec me mea cura fefellit.

Quas ego te terras, et quanta per aequora vectum
Accipio! quantis jactatum, nate, periclis!
Quam metui, ne quid Libyae tibi regna nocerent!
Ille autem: Tua me, genitor, tua triſtis imago,
Saepius occurrens, haec limina tendere adegit:
Stant ſale Tyrrheno claſſes. Da jungere dextram,
Da, genitor; teque amplexu ne ſubtrahe noſtro.
Sic memorans, largo fletu ſimul ora rigabat.
Ter conatus ibi collo dare brachia circum:
Ter, fruſtra comprenſa, manus effugit imago,
Par levibus ventis, volucrique ſimillima ſomno.
  Interea videt Aeneas in valle reducta
Secluſum nemus, et virgulta ſonantia ſilvis,
Lethaeumque, domos placidas qui praenatat, amnem.
Hunc circum innumerae gentes, populique volabant;
Ac, veluti in pratis, ubi apes aeſtate ſerena
Floribus inſidunt variis, et candida circum
Lilia funduntur, ſtrepit omnis murmure campus.
Horreſcit viſu ſubito, cauſſasque requirit
Inſcius Aeneas; quae ſint ea flumina porro,
Quive viri tanto complerint agmine ripas.
Tum pater Anchiſes: Animae, quibus altera fato
Corpora debentur, Lethaei ad fluminis undam
Securos latices, et longa oblivia potant.
Has equidem memorare tibi, atque ostendere coram,
Jampridem hanc prolem cupio enumerare meorum;
Quo magis Italia mecum laetere reperta.
O pater! anne aliquas ad coelum hinc ire putandum eſt

Sublimes animas, iterumque in tarda reverti
Corpora? quae lucis miſeris tam dira cupido?
Dicam equidem, nec te ſuspenſum, nate, tenebo,
Suscipit Anchiſes; atque ordine ſingula pandit.
Principio, coelum, ac terras, camposque liquentis,
Lucentemque globum Lunae, Titaniaque aſtra
Spiritus intus alit; totamque, infuſa per artus,
Mens agitat molem, et magno ſe corpore miſcet.
Inde hominum pecudumque genus, vitaeque volantum,
Et quae marmoreo fert monſtra ſub aequore pontus.
Igneus eſt ollis vigor, et coeleſtis origo,
Seminibus; quantum non noxia corpora tardant,
Terrenique hebetant artus, moribundaque membra.
Hinc metuunt, cupiuntque; dolent, gaudentque; neque
Diſpiciunt, clauſae tenebris, et carcere caeco. [auras
Quin et, ſupremo quum lumine vita reliquit,
Non tamen omne malum miſeris, nec funditus omnes
Corporeae excedunt peſtes: penitusque neceſſe eſt
Multa diu concreta modis inoleſcere miris.
Ergo exercentur poenis, veterumque malorum
Supplicia expendunt. Aliae panduntur inanis,
Suspenſae, ad ventos: aliis ſub gurgite vaſto
Infectum eluitur ſcelus, aut exuritur igni.
Quisque ſuos, patimur, Manis: exinde per amplum
Mittimur Elyſium, et pauci laeta arva tenemus:
Donec longa dies, perfecto temporis orbe,
Concretam exemit labem, purumque reliquit
Aetherium ſenſum, atque auraï ſimplicis ignem.

Has omnis, ubi mille rotam volvere per annos,
Lethaeum ad fluvium deus evocat agmine magno;
Scilicet immemores ſupera ut convexa reviſant
Rurſus, et incipiant in corpora velle reverti.
Dixerat Anchiſes: natumque, unaque Sibyllam
Conventus trahit in medios, turbamque ſonantem;
Et tumulum capit, unde omnis longo ordine poſſit
Adverſos legere, et venientum diſcere voltus.
Nunc age, Dardaniam prolem quae deinde ſequatur
Gloria, qui maneant Itala de gente nepotes,
Illuſtris animas, noſtrumque in nomen ituras,
Expediam dictis, et te tua fata docebo.
Ille, vides, pura juvenis qui nititur haſta,
Proxima ſorte tenet lucis loca; primus ad auras
Aetherias Italo commixtus ſanguine ſurget,
Silvius, Albanum nomen, tua poſtuma proles:
Quem tibi longaevo ſerum Lavinia conjunx
Educet ſilvis, regem, regumque parentem:
Unde genus Longa noſtrum dominabitur Alba.
Proximus ille Procas, Trojanae gloria gentis,
Et Capys, et Numitor, et, qui te nomine reddet,
Silvius Aeneas; pariter pietate vel armis
Egregius, ſi umquam regnandam acceperit Albam.
Qui juvenes quantas ostentant, adſpice, vires!
Atque umbrata gerunt civili tempora quercu.
Hi tibi Nomentum, et Gabios, urbemque Fidenam;
Hi Collatinas imponent montibus arces,
[Laude pudicitiae celebres, addentque ſuperbos]

Pometios, Caſtrumque Inui, Bolamque, Coramque.
Haec tum nomina erunt; nunc ſunt ſine nomine terrae.
Quin et avo comitem ſeſe Mavortius addet
Romulus; Aſſaraci quem ſanguinis Ilia mater
Educet. Viden' ut geminae ſtant vertice criſtae,
Et pater ipſe ſuo superûm jam ſignat honore?
En! hujus, nate, auſpiciis illa incluta Roma
Imperium terris, animos aequabit Olympo,
Septemque una ſibi muro circumdabit arces,
Felix prole virûm: qualis Berecyntia mater
Invehitur curru Phrygias turrita per urbis,
Laeta deûm partu, centum complexa nepotes,
Omnis coelicolas, omnis ſupera alta tenentis.
Huc geminas nunc flecte acies: hanc adſpice gentem,
Romanosque tuos. Hic Caeſar, et omnis Iuli
Progenies, magnum coeli ventura ſub axem.
Hic vir, hic eſt, tibi quem promitti ſaepius audis,
Auguſtus Caeſar, Divi genus: aurea condet
Saecula qui rurſus Latio, regnata per arva
Saturno quondam; ſuper et Garamantas et Indos
Proferet imperium: jacet extra ſidera tellus,
Extra anni Solisque vias, ubi coelifer Atlas
Axem humero torquet ſtellis ardentibus aptum.
Hujus in adventum jam nunc et Caſpia regna
Reſponſis horrent divom, et Maeotia tellus,
Et ſeptemgemini turbant trepida oſtia Nili.
Nec vero Alcides tantum telluris obivit,
Fixerit aeripedem cervam licet, aut Erymanthi

Pacarit nemora, et Lernam tremefecerit arcu:
Nec, qui pampineis victor juga flectit habenis,
Liber, agens celſo Nyſae de vertice tigris.
Et dubitamus adhuc virtutem extendere factis?
Aut metus Auſonia prohibet conſiſtere terra?
Quis procul ille autem ramis inſignis olivae,
Sacra ferens? Noſco crinis incanaque menta
Regis Romani, primus qui legibus urbem
Fundabit, Curibus parvis et paupere terra
Miſſus in imperium magnum. Cui deinde ſubibit,
Otia qui rumpet patriae, reſidesque movebit,
Tullus, in arma viros, et jam deſueta triumphis
Agmina. Quem juxta ſequitur jactantior Ancus,
Nunc quoque jam nimium gaudens popularibus auris.
Vis et Tarquinios reges, animamque ſuperbam
Ultoris Bruti, faſcisque videre receptos?
Conſulis imperium hic primus, ſaevasque ſecuris,
Accipiet; natosque pater, nova bella moventis,
Ad poenam pulchra pro libertate vocabit:
Infelix! Utcumque ferent ea facta minores,
Vincet amor patriae, laudumque immenſa cupido.
Quin Decios, Druſosque procul, ſaevumque ſecuri
Adſpice Torquatum, et referentem ſigna Camillum.
Illae autem, paribus quas fulgere cernis in armis,
Concordes animae nunc, et dum nocte prementur,
Heu! quantum inter ſe bellum, ſi lumina vitae
Attigerint, quantas acies ſtragemque ciebunt!
Aggeribus ſocer Alpinis atque arce Monoeci

Deſcendens; gener adverſis inſtructus Eoïs.
Ne, pueri, ne tanta animis adſueſcite bella;
Neu patriae validas in viſcera vertite vires:
Tuque prior, tu parce, genus qui ducis Olympo;
Projice tela manu, ſanguis meus.
Ille triumphata Capitolia ad alta Corintho
Victor aget currum, caeſis inſignis Achivis.
Eruet ille Argos, Agamemnoniasque Mycenas,
Ipſumque Aeaciden, genus armipotentis Achilli;
Ultus avos Trojae, templa et temerata Minervae.
Quis te, magne Cato, tacitum, aut te, Coſſe, relinquat?
Quis Gracchi genus, aut geminos, duo fulmina belli,
Scipiadas, cladem Libyae; parvoque potentem
Fabricium; vel te ſulco, Serrane, ſerentem?
Quo feſſum rapitis, Fabii? tu Maximus ille es,
Unus qui nobis cunctando reſtituis rem.
Excudent alii ſpirantia mollius aera,
Credo equidem; vivos ducent de marmore voltus;
Orabunt cauſſas melius, coelique meatus
Deſcribent radio, et ſurgentia ſidera dicent:
Tu regere imperio populos, Romane, memento;
Hae tibi erunt artes; pacisque imponere morem,
Parcere ſubjectis, et debellare ſuperbos.
Sic pater Anchiſes, atque haec mirantibus addit:
Adſpice, ut inſignis ſpoliis Marcellus opimis
Ingreditur, victorque viros ſupereminet omnis!
Hic rem Romanam, magno turbante tumultu,
Siſtet; eques ſternet Poenos, Gallumque rebellem,

Tertiaque arma patri ſuſpendet capta Quirino.
  Atque hic Aeneas; una namque ire videbat
Egregium forma juvenem, et fulgentibus armis,
Sed frons laeta parum, et dejecto lumina voltu:
Quis, pater, ille, virum qui ſic comitatur euntem?
Filius, anne aliquis magna de ſtirpe nepotum?
Qui ſtrepitus circa comitum! quantum inſtar in ipſo eſt!
Sed Nox atra caput triſti circumvolat umbra.
  Tum pater Anchiſes, lacrimis ingreſſus obortis:
O nate! ingentem luctum ne quaere tuorum:
Oſtendent terris hunc tantum fata, neque ultra
Eſſe ſinent. Nimium vobis Romana propago
Viſa potens, ſuperi, propria haec ſi dona fuiſſent.
Quantos ille virûm magnam Mavortis ad urbem
Campus aget gemitus! vel quae, Tiberine, videbis
Funera, quum tumulum praeterlabere recentem!
Nec puer Iliaca quisquam de gente Latinos
In tantum ſpe tollet avos; nec Romula quondam
Ullo ſe tantum tellus jactabit alumno.
Heu pietas! heu priſca fides! invictaque bello
Dextera! non illi ſe quisquam impune tuliſſet
Obvius armato, ſeu quum pedes iret in hoſtem,
Seu ſpumantis equi foderet calcaribus armos.
Heu miſerande puer! ſi qua fata aſpera rumpas,
Tu Marcellus eris. Manibus date lilia plenis:
Purpureos ſpargam flores, animamque nepotis
His ſaltem accumulem donis, et fungar inani
Munere. Sic tota paſſim regione vagantur

Aëris in campis latis, atque omnia luſtrant.
Quae poſtquam Anchiſes natum per ſingula duxit,
Incenditque animum famae venientis amore;
Exin bella viro memorat quae deinde gerenda,
Laurentisque docet populos, urbemque Latini;
Et quo quemque modo fugiatque, feratque, laborem.
Sunt geminae Somni portae: quarum altera fertur
Cornea, qua veris facilis datur exitus Umbris:
Altera candenti perfecta nitens elephanto;
Sed falſa ad coelum mittunt inſomnia Manes.
His ibi tum natum Anchiſes, unaque Sibyllam,
Proſequitur dictis, portaque emittit eburna:
Ille viam ſecat ad navis, ſociosque reviſit.
Tum ſe ad Cajetae recto fert limite portum.
Ancora de prora jacitur: ſtant littore puppes.

P. VIRGILII MARONIS
AENEIDOS

LIBER SEPTIMUS.

Tu quoque littoribus noſtris, Aeneïa nutrix,
Aeternam moriens famam, Caieta, dediſti;
Et nunc ſervat honos ſedem tuus, oſſaque nomen
Heſperia in magna, ſi qua eſt ea gloria, ſignat.
At pius, exſequiis, Aeneas, rite ſolutis,
Aggere compoſito tumuli, poſtquam alta quierunt
Aequora, tendit iter velis, portumque relinquit.
Adſpirant aurae in noctem, nec candida curſus
Luna negat: ſplendet tremulo ſub lumine pontus.
Proxima Circaeae raduntur littora terrae;
Dives inacceſſos ubi Solis filia lucos
Adſiduo reſonat cantu, tectisque ſuperbis
Urit odoratam nocturna in lumina cedrum,
Arguto tenuis percurrens pectine telas.
Hinc exaudiri gemitus iraeque leonum,
Vincla recuſantum, et ſera ſub nocte rudentum;
Setigerique ſues, atque in praeſepibus urſi
Saevire, ac formae magnorum ululare luporum:
Quos hominum ex facie dea ſaeva potentibus herbis

Induerat Circe in voltus ac terga ferarum.
Quae ne monſtra pii paterentur talia Troës
Delati in portus, neu littora dira ſubirent;
Neptunus ventis implevit vela ſecundis,
Atque fugam dedit, et praeter vada fervida vexit.
Jamque rubeſcebat radiis mare, et aethere ab alto
Aurora in roſeis fulgebat lutea bigis,
Quum venti poſuere, omnisque repente reſedit
Flatus, et in lento luctantur marmore tonſae.
Atque hic Aeneas ingentem ex aequore lucum
Proſpicit. Hunc inter fluvio Tiberinus amoeno,
Vorticibus rapidis, et multa flavus arena,
In mare prorumpit. Variae circumque, ſupraque,
Adſuetae ripis volucres, et fluminis alveo,
Aethera mulcebant cantu, lucoque volabant.
Flectere iter ſociis, terraeque advertere proras
Imperat, et laetus fluvio ſuccedit opaco.
Nunc age, qui reges, Erato, quae tempora rerum,
Quis Latio antiquo fuerit ſtatus, advena claſſem
Quum primum Auſoniis exercitus adpulit oris,
Expediam, et primae revocabo exordia pugnae:
Tu vatem, tu, diva, mone. Dicam horrida bella:
Dicam acies, actosque animis in funera reges,
Tyrrhenamque manum, totamque ſub arma coactam
Heſperiam. Major rerum mihi naſcitur ordo:
Majus opus moveo. Rex arva Latinus, et urbis,
Jam ſenior, longa placidas in pace regebat.
Hunc Fauno et nympha genitum Laurente Marica

Accipimus: Fauno Picus pater; isque parentem
Te, Saturne, refert: tu ſanguinis ultimus auctor.
Filius huic, fato divom, prolesque virilis
Nulla fuit, primaque oriens erepta juventa eſt.
Sola domum, et tantas ſervabat filia ſedes,
Jam matura viro, jam plenis nubilis annis.
Multi illam magno e Latio, totaque petebant
Auſonia: petit, ante alios pulcherrimus omnis,
Turnus, avis atavisque potens, quem regia conjunx
Adjungi generum miro properabat amore;
Sed variis portenta deûm terroribus obſtant.
  Laurus erat tecti medio, in penetralibus altis,
Sacra comam, multosque metu ſervata per annos:
Quam pater, inventam primas quum conderet arces,
Ipſe ferebatur Phoebo ſacraſſe Latinus,
Laurentisque ab ea nomen poſuiſſe colonis.
Hujus apes ſummum denſae, mirabile dictu!
Stridore ingenti, liquidum trans aethera vectae,
Obſedere apicem; et, pedibus per mutua nexis,
Examen ſubitum ramo frondente pependit.
Continuo vates, Externum cernimus, inquit,
Adventare virum, et partis petere agmen easdem
Partibus ex îsdem, et ſumma dominarier arce.
  Praeterea, caſtis adolet dum altaria taedis,
Ut juxta genitorem adſtat Lavinia virgo,
Viſa, nefas! longis comprendere crinibus ignem,
Atque omnem ornatum flamma crepitante cremari,
Regalisque accenſa comas, accenſa coronam,

Inſignem gemmis; tum fumida lumine fulvo
Involvi, ac totis Volcanum ſpargere tectis.
Id vero horrendum ac viſu mirabile ferri:
Namque fore illuſtrem fama, fatisque, canebant
Ipſam; ſed populo magnum portendere bellum.
At rex, ſollicitus monſtris, oracula Fauni,
Fatidici genitoris, adit, lucosque ſub alta
Conſulit Albunea: nemorum quae maxima ſacro
Fonte ſonat, ſaevamque exhalat opaca mephitim.
Hinc Italae gentes, omnisque Oenotria tellus,
In dubiis reſponſa petunt: huc dona ſacerdos
Quum tulit, et caeſarum ovium ſub nocte ſilenti
Pellibus incubuit ſtratis, ſomnosque petivit;
Multa modis ſimulacra videt volitantia miris,
Et varias audit voces, fruiturque deorum
Colloquio, atque imis Acheronta adfatur Avernis.
Hic et tum pater ipſe, petens reſponſa, Latinus
Centum lanigeras mactabat rite bidentis;
Atque harum effultus tergo, ſtratisque, jacebat,
Velleribus. Subita ex alto vox reddita luco eſt:
Ne pete connubiis natam ſociare Latinis,
O mea progenies! thalamis neu crede paratis:
Externi veniunt generi, qui ſanguine noſtrum
Nomen in aſtra ferant; quorumque ab ſtirpe nepotes
Omnia ſub pedibus, qua Sol utrumque recurrens
Adſpicit Oceanum, vertique regique videbunt.
Haec reſponſa patris Fauni, monitusque ſilenti
Nocte datos, non ipſe ſuo premit ore Latinus;

Sed circum late volitans jam Fama per urbis
Auſonias tulerat, quum Laomedontia pubes
Gramineo ripae religavit ab aggere claſſem.
  Aeneas, primique duces, et pulcher Iulus,
Corpora ſub ramis deponunt arboris altae;
Inſtituuntque dapes, et adorea liba per herbam
Subjiciunt epulis; ſic Jupiter ille monebat;
Et Cereale ſolum pomis agreſtibus augent.
Conſumtis hic forte aliis, ut vertere morſus
Exiguam in Cererem penuria adegit edendi,
Et violare manu malisque audacibus orbem
Fatalis cruſti, patulis nec parcere quadris;
Heus! etiam menſas conſumimus? inquit Iulus,
Nec plura, alludens. Ea vox audita laborum
Prima tulit finem; primamque loquentis ab ore
Eripuit pater, ac, ſtupefactus numine, preſſit.
Continuo, Salve, fatis mihi debita Tellus,
Vosque, ait, o fidi Trojae, ſalvete, Penates!
Hic domus, haec patria eſt. Genitor mihi talia, namque
Nunc repeto, Anchiſes, fatorum arcana reliquit:
Quum te, nate, fames, ignota ad littora vectum,
Acciſis coget dapibus conſumere menſas;
Tum ſperare domos defeſſus, ibique memento
Prima locare manu, molirique aggere, tecta.
Haec erat illa fames: haec nos ſuprema manebat,
Exitiis poſitura modum.
Quare agite, et primo laeti cum lumine ſolis,
Quae loca, quive habeant homines, ubi moenia gentis,

Veſtigemus, et a portu diverſa petamus.
Nunc pateras libate Jovi, precibusque vocate
Anchiſen, genitorem; et vina reponite menſis.
Sic deinde effatus, frondenti tempora ramo
Implicat, et Geniumque loci, primamque deorum
Tellurem, Nymphasque, et adhuc ignota precatur
Flumina: tum Noctem, Noctisque orientia ſigna,
Idaeumque Jovem, Phrygiamque ex ordine Matrem,
Invocat, et duplicis, Coeloque Ereboque, parentes.
Hic Pater omnipotens ter coelo clarus ab alto
Intonuit; radiisque ardentem lucis, et auro,
Ipſe, manu quatiens, ostendit ab aethere nubem.
Diditur hic ſubito Trojana per agmina rumor,
Advenisse diem quo debita moenia condant.
Certatim inſtaurant epulas, atque omine magno
Crateras laeti ſtatuunt, et vina coronant.
Poſtera quum prima luſtrabat lampade terras
Orta dies; urbem, et finis, et littora gentis
Diverſi explorant; haec fontis ſtagna Numici,
Hunc Thybrim fluvium, hic fortis habitare Latinos.
Tum ſatus Anchiſa, delectos ordine ab omni,
Centum oratores auguſta ad moenia regis
Ire jubet, ramis velatos Palladis omnes;
Donaque ferre viro, pacemque expoſcere Teucris.
Haud mora, feſtinant juſſi, rapidisque feruntur
Paſſibus. Ipſe humili deſignat moenia foſſa,
Moliturque locum; primasque in littore ſedes,
Caſtrorum in morem, pinnis atque aggere cingit.

Jamque, iter emenſi, turres ac tecta Latinorum
Ardua cernebant juvenes, muroque ſubibant.
Ante urbem pueri, et primaevo flore juventus,
Exercentur equis, domitantque in pulvere currus;
Aut acris tendunt arcus, aut lenta lacertis
Spicula contorquent; curſuque ictuque laceſſunt:
Quum, praevectus equo, longaevi regis ad auris
Nuntius ingentis ignota in veſte reportat
Adveniſſe viros. Ille intra tecta vocari
Imperat, et ſolio medius conſedit avito.
Tectum auguſtum, ingens, centum ſublime columnis,
Urbe fuit ſumma, Laurentis regia Pici,
Horrendum ſilvis, et religione parentum.
Hic ſceptra accipere, et primos attollere faſcis,
Regibus omen erat: hoc illis curia templum,
Hae ſacris ſedes epulis: hic, ariete caeſo,
Perpetuis ſoliti patres conſidere menſis.
Quin etiam veterum effigies ex ordine avorum
Antiqua e cedro, Italusque, paterque Sabinus
Vitiſator, curvam ſervans ſub imagine falcem,
Saturnusque ſenex, Janique bifrontis imago,
Veſtibulo adſtabant; aliique ab origine reges,
Martiaque ob patriam pugnando volnera paſſi.
Multaque praeterea ſacris in poſtibus arma,
Captivi pendent currus, curvaeque ſecures,
Et criſtae capitum, et portarum ingentia clauſtra,
Spiculaque, clipeique, ereptaque roſtra carinis.
Ipſe Quirinali lituo, parvaque ſedebat

Succinctus trabea, laevaque ancile gerebat
Picus, equûm domitor: quem, capta cupidine, conjunx,
Aurea percuſſum virga, verſumque venenis,
Fecit avem Circe, ſparſitque coloribus alas.
Tali intus templo divom, patriaque, Latinus,
Sede ſedens, Teucros ad ſeſe in tecta vocavit;
Atque haec ingreſſis placido prior edidit ore:
Dicite, Dardanidae; neque enim neſcimus et urbem,
Et genus, auditique advertitis aequore curſum;
Quid petitis? quae cauſſa rates, aut cujus egentes,
Littus ad Auſonium tot per vada caerula vexit?
Sive errore viae, ſeu tempeſtatibus acti,
Qualia multa mari nautae patiuntur in alto,
Fluminis intraſtis ripas, portuque ſedetis;
Ne fugite hoſpitium, neve ignorate Latinos
Saturni gentem, haud vinclo nec legibus aequam,
Sponte ſua veteriſque dei ſe more tenentem.
Atque equidem memini, fama eſt obſcurior annis,
Auruncos ita ferre ſenes, his ortus ut agris
Dardanus Idaeas Phrygiae penetrarit ad urbis,
Threïciamque Samum, quae nunc Samothracia fertur.
Hinc illum, Corythi Tyrrhena ab ſede profectum,
Aurea nunc ſolio ſtellantis regia coeli
Accipit, et numerum divorum altaribus addit.
Dixerat; et dicta Ilioneus ſic voce ſecutus:
Rex, genus egregium Fauni, nec fluctibus actos
Atra ſubegit hiems veſtris ſuccedere terris,
Nec ſidus regione viae, littuſve feſellit:

Conſilio hanc omnes, animisque volentibus, urbem
Adferimur, pulſi regnis, quae maxima quondam
Extremo veniens Sol adſpiciebat Olympo.
Ab Jove principium generis: Jove Dardana pubes
Gaudet avo: Rex ipſe Jovis de gente ſuprema,
Troïus Aeneas, tua nos ad limina miſit.
Quanta per Idaeos, ſaevis effuſa Mycenis,
Tempeſtas ierit campos; quibus actus uterque,
Europae atque Aſiae, fatis concurrerit orbis;
Audiit et, ſi quem tellus extrema refuſo
Submovet Oceano, et, ſi quem extenta plagarum
Quatuor in medio dirimit plaga Solis iniqui.
Diluvio ex illo tot vaſta per aequora vecti,
Dîs ſedem exiguam patriis, littusque rogamus
Innocuum, et cunctis undamque auramque patentem.
Non erimus regno indecores; nec veſtra feretur
Fama levis, tantive aboleſcet gratia facti;
Nec Trojam Auſonios gremio excepiſſe pigebit.
Fata per Aeneae juro, dextramque potentem,
Sive fide, ſeu quis bello eſt expertus, et armis;
Multi nos populi, multae (ne temne, quod ultro
Praeferimus manibus vittas, ac verba precantia)
Et petiere ſibi et voluere adjungere gentes.
Sed nos fata deûm veſtras exquirere terras
Imperiis egere ſuis. Hinc Dardanus ortus
Huc repetit; juſſisque ingentibus urguet Apollo
Tyrrhenum ad Thybrim, et fontis vada ſacra Numici.
Dat tibi praeterea Fortunae parva prioris

Munera, reliquias Troja ex ardente receptas.
Hoc pater Anchiſes auro libabat ad aras:
Hoc Priami geſtamen erat, quum jura vocatis
More daret populis, ſceptrumque, ſacerque tiaras,
Iliadumque labor, veſtes.
  Talibus Ilionei dictis defixa Latinus
Obtutu tenet ora, ſoloque immobilis haeret,
Intentos volvens oculos. Nec purpura regem
Picta movet, nec ſceptra movent Priameïa tantum,
Quantum in connubio natae, thalamoque, moratur;
Et veteris Fauni volvit ſub pectore ſortem:
Hunc illum fatis externa ab ſede profectum
Portendi generum, paribusque in regna vocari
Auſpiciis; huic progeniem virtute futuram
Egregiam, et totum quae viribus occupet orbem.
Tandem laetus ait: Dî noſtra incepta ſecundent,
Auguriumque ſuum. Dabitur, Trojane, quod optas.
Munera nec ſperno. Non vobis, rege Latino,
Divitis uber agri, Trojaeve opulentia deerit.
Ipſe modo Aeneas, noſtri ſi tanta cupido eſt,
Si jungi hoſpitio properat, ſociusque vocari,
Adveniat; voltus neve exhorreſcat amicos:
Pars mihi pacis erit dextram tetigiſſe tyranni.
Vos contra regi mea nunc mandata referte.
Eſt mihi nata, viro gentis quam jungere noſtrae,
Non patrio ex adyto ſortes, non plurima coelo
Monſtra ſinunt: generos externis adfore ab oris,
Hoc Latio reſtare canunt, qui ſanguine noſtrum

Nomen in aſtra ferant. Hunc illum poſcere fata
Et reor, et, ſi quid veri mens augurat, opto.
Haec effatus, equos numero pater eligit omni:
Stabant ter centum nitidi in praeſepibus altis.
Omnibus extemplo Teucris jubet ordine duci
Inſtratos oſtro alipedes, pictisque tapetis.
Aurea pectoribus demiſſa monilia pendent:
Tecti auro, fulvum mandunt ſub dentibus aurum.
Absenti Aeneae currum, geminosque jugalis
Semine ab aetherio, ſpirantis naribus ignem,
Illorum de gente, patri quos daedala Circe
Suppoſita de matre nothos furata creavit.
Talibus, Aeneadae, donis dictisque Latini,
Sublimes in equis redeunt, pacemque reportant.
Ecce! autem Inachiis ſeſe referebat ab Argis
Saeva Jovis conjunx, aurasque invecta tenebat;
Et laetum Aeneam, claſſemque ex aethere longo
Dardaniam Siculo proſpexit ab usque Pachyno.
Moliri jam tecta videt, jam ſidere terrae;
Deſeruiſſe rates. Stetit acri ſixa dolore.
Tum, quaſſans caput, haec effundit pectore dicta:
Heu ſtirpem inviſam! et fatis contraria noſtris
Fata Phrygum! num Sigeïs occumbere campis,
Num capti potuere capi? num incenſa cremavit
Troja viros? medias acies, mediosque per ignes
Invenere viam. At, credo, mea numina tandem
Feſſa jacent, odiis aut exſaturata quievi!
Quin etiam patria excuſſos infeſta per undas

Auſa ſequi, et profugis toto me opponere ponto.
Abſumtae in Teucros vires coelique, mariſque.
Quid Syrtes, aut Scylla mihi, quid vaſta Charybdis
Profuit? optato conduntur Thybridis alveo,
Securi pelagi, atque mei. Mars perdere gentem
Immanem Lapithum valuit: conceſſit in iras
Ipſe deûm antiquam genitor Calydona Dianae; [tem?
Quod ſcelus aut Lapithas tantum, aut Calydona meren-
Aſt ego, magna Jovis conjunx, nil linquere inauſum
Quae potui infelix, quae memet in omnia verti,
Vincor ab Aenea. Quod, ſi mea numina non ſunt
Magna ſatis, dubitem haud equidem implorare quod usquam eſt:
Flectere ſi nequeo ſuperos, Acheronta movebo.
Non dabitur regnis, eſto, prohibere Latinis,
Atque immota manet fatis Lavinia conjunx:
At trahere, atque moras tantis licet addere rebus;
At licet amborum populos exſcindere regum.
Hac gener atque ſocer coëant mercede ſuorum.
Sanguine Trojano et Rutulo dotabere, virgo;
Et Bellona manet te pronuba. Nec face tantum
Ciſſeïs praegnans ignis enixa jugalis:
Quin idem Veneri partus ſuus, et Paris alter;
Funeſtaeque iterum recidiva in Pergama taedae.
Haec ubi dicta dedit, terras horrenda petivit;
Luctificam Allecto dirarum ab ſede ſororum
Infernisque ciet tenebris, cui triſtia bella,
Iraeque, inſidiaeque, et crimina noxia, cordi.

Odit et ipſe pater, Pluton, odere ſorores
Tartareae monſtrum: tot ſeſe vertit in ora,
Tam ſaevae facies, tot pullulat atra colubris.
Quam Juno his acuit verbis, ac talia fatur:
Hunc mihi da proprium, virgo ſata Nocte, laborem,
Hanc operam, ne noſter honos, infractave cedat
Fama loco; neu connubiis ambire Latinum
Aeneadae poſſint, Italosve obſidere ſinis.
Tu potes unanimos armare in proelia fratres,
Atque odiis verſare domos; tu verbera tectis,
Funereasque inferre faces: tibi nomina mille,
Mille nocendi artes. Fecundum concute pectus,
Disjice compoſitam pacem, ſere crimina belli:
Arma velit, poſcatque ſimul, rapiatque juventus.
Exin Gorgoneïs Allecto infecta venenis
Principio Latium, et Laurentis tecta tyranni
Celſa petit, tacitumque obſedit limen Amatae:
Quam, ſuper adventu Teucrûm, Turnique hymenaeis,
Femineae ardentem curaeque iraeque coquebant.
Huic dea caeruleis unum de crinibus anguem
Conjicit, inque ſinum praecordia ad intima ſubdit;
Quo furibunda domum monſtro permiſceat omnem.
Ille, inter veſtis et levia pectora lapſus,
Volvitur attactu nullo, fallitque furentem
Vipeream inſpirans animam: ſit tortile collo
Aurum ingens coluber, ſit longae taenia vittae,
Innectitque comas, et membris lubricus errat,
Ac, dum prima lues, udo ſublapſa veneno,

Pertentat ſenſus, atque oſſibus implicat ignem,
Necdum animus toto percepit pectore flammam;
Mollius, et ſolito matrum de more, locuta eſt,
Multa ſuper nata lacrimans, Phrygiisque hymenaeis:
Exſulibusne datur ducenda Lavinia Teucris,
O genitor? nec te miſeret nataeque, tuique?
Nec matris miſeret, quam primo aquilone relinquet
Perfidus, alta petens, abducta virgine, praedo?
At non ſic Phrygius penetrat Lacedaemona paſtor,
Ledaeamque Helenam Trojanas vexit ad urbes.
Quid tua ſancta fides? quid cura antiqua tuorum,
Et conſanguineo toties data dextera Turno?
Si gener externa petitur de gente Latinis,
Idque ſedet, Faunique premunt te juſſa parentis;
Omnem equidem ſceptris terram quae libera noſtris
Disſidet, externam reor, et ſic dicere divos:
Et Turno, ſi prima domus repetatur origo,
Inachus Acriſiusque patres, mediaeque Mycenae.
His ubi nequidquam dictis experta Latinum
Contra ſtare videt, penitusque in viſcera lapſum
Serpentis furiale malum, totamque pererrat;
Tum vero infelix, ingentibus excita monſtris,
Immenſam ſine more furit lymphata per urbem:
Ceu quondam torto volitans ſub verbere turbo,
Quem pueri, magno in gyro, vacua atria circum,
Intenti ludo, exercent: ille actus habena
Curvatis fertur ſpatiis: ſtupet inſcia ſupra
Impubesque manus, mirata volubile buxum:

Dant animos plagae. Non curſu ſegnior illo
Per medias urbis agitur, populosque feroces.
Quin etiam in ſilvas, ſimulato numine Bacchi,
Majus adorta nefas, majoremque orſa furorem,
Evolat, et natam frondoſis montibus abdit;
Quo thalamum eripiat Teucris, taedasque moretur;
Euoe Bacche! fremens, ſolum te virgine dignum,
Vociferans; etenim mollis tibi ſumere thyrſos,
Te luſtrare choro, ſacrum tibi paſcere crinem.

Fama volat; Furiisque accenſas pectore matres
Idem omnis ſimul ardor agit, nova quaerere tecta.
Deſeruere domos: ventis dant colla, comasque.
Aſt aliae tremulis ululatibus aethera complent,
Pampineasque gerunt, incinctae pellibus, haſtas.
Ipſa inter medias flagrantem fervida pinum
Sustinet, ac natae Turnique canit hymenaeos,
Sanguineam torquens aciem; torvumque repente
Clamat: Io matres, audite, ubi quaeque, Latinae!
Si qua piis animis manet infelicis Amatae
Gratia, ſi juris materni cura remordet;
Solvite crinalis vittas, capite orgia mecum.

Talem inter ſilvas, inter deſerta ferarum,
Reginam Allecto ſtimulis agit undique Bacchi.
Poſtquam viſa ſatis primos acuiſſe furores,
Conſiliumque omnemque domum vertiſſe Latini;
Protenus hinc fuſcis triſtis dea tollitur alis
Audacis Rutuli ad muros: quam dicitur urbem
Acriſioneïs Danaë fundaſſe colonis,

Praecipiti delata noto. Locus Ardea quondam
Dictus avis: et nunc magnum manet Ardea nomen;
Sed fortuna fuit. Tectis hic Turnus in altis
Jam mediam nigra carpebat nocte quietem.
Allecto torvam faciem, et furialia membra
Exuit: in voltus ſeſe transformat anilis,
Et frontem obſcenam rugis arat; induit albos
Cum vitta crinis; tum ramum innectit olivae;
Fit Calybe Junonis anus templique ſacerdos;
Et juveni ante oculos his ſe cum vocibus offert:
Turne, tot incaſſum fuſos patiere labores,
Et tua Dardaniis transſcribi ſceptra colonis?
Rex tibi conjugium, et quaeſitas ſanguine dotes
Abnegat; externusque in regnum quaeritur heres.
I nunc, ingratis offer te, irriſe, periclis:
Tyrrhenas, i, ſterne acies; tege pace Latinos.
Haec adeo tibi me, placida quum nocte jaceres,
Ipſa palam fari omnipotens Saturnia juſſit.
Quare age, et armari pubem, portisque moveri
Laetus in arma para; et Phrygios, qui flumine pulchro
Conſedere, duces, pictasque exure carinas.
Coeleſtum vis magna jubet. Rex ipſe Latinus,
Ni dare conjugium, et dicto parere fatetur,
Sentiat, et tandem Turnum experiatur in armis.
Hic juvenis, vatem irridens, ſic orſa viciſſim
Ore refert: Claſſis invectas Thybridis alveo
Non, ut rere, meas effugit nuntius auris.
Ne tantos mihi ſinge metus: nec regia Juno

Immemor eſt noſtri.
Sed te, victa ſitu, verique effeta, ſenectus,
O mater! curis nequidquam exercet, et, arma
Regum inter, falſa vatem formidine ludit.
Cura tibi, divûm effigies et templa tueri:
Bella viri pacemque gerent, quîs bella gerenda.
  Talibus Allecto dictis exarſit in iras.
At juveni oranti ſubitus tremor occupat artus;
Deriguere oculi: tot Erinnys ſibilat hydris,
Tantaque ſe facies aperit. Tum, flammea torquens
Lumina, cunctantem et quaerentem dicere plura
Repulit; et geminos erexit crinibus anguis,
Verberaque inſonuit, rabidoque haec addidit ore:
En! ego victa ſitu, quam, veri effeta, ſenectus,
Arma inter regum, falſa formidine ludit:
Reſpice ad haec: adſum dirarum ab ſede ſororum;
Bella manu, letumque gero.
  Sic effata, facem juveni conjecit, et atro
Lumine fumantis fixit ſub pectore taedas.
Olli ſomnum ingens rumpit pavor, oſſaque et artus
Perfundit toto proruptus corpore ſudor.
Arma amens fremit; arma toro tectisque requirit.
Saevit amor ferri, et ſcelerata inſania belli;
Ira ſuper: magno veluti quum flamma ſonore
Virgea ſuggeritur coſtis undantis aëni,
Exſultantque aeſtu latices; furit intus aquaï
Fumidus, atque alte ſpumis exuberat, amnis;
Nec jam ſe capit unda; volat vapor ater ad auras.

Ergo iter ad regem, polluta pace, Latinum
Indicit primis juvenum, et jubet arma parari,
Tutari Italiam, detrudere finibus hoſtem:
Se ſatis ambobus, Teucrisque, venire, Latinisque.
Haec ubi dicta dedit, divosque in vota vocavit,
Certatim ſeſe Rutuli exhortantur in arma.
Hunc decus egregium formae movet, atque juventae;
Hunc atavi reges; hunc claris dextera factis.
Dum Turnus Rutulos animis audacibus implet,
Allecto in Teucros Stygiis ſe concitat alis
Arte nova; ſpeculata locum, quo littore pulcher
Inſidiis curſuque feras agitabat Iulus.
Hic ſubitam canibus rabiem Cocytia virgo
Objicit, et noto naris contingit odore,
Ut cervum ardentes agerent: quae prima laborum
Cauſſa fuit, belloque animos accendit agreſtis.
Cervus erat forma praeſtanti et cornibus ingens,
Tyrrhidae pueri quem, matris ab ubere raptum,
Nutribant, Tyrrheusque pater, cui regia parent
Armenta, et late cuſtodia credita campi.
Adſuetum imperiis ſoror omni Silvia cura,
Mollibus intexens, ornabat, cornua ſertis,
Pectebatque ferum, puroque in fonte lavabat.
Ille, manum patiens, menſaeque adſuetus herili,
Errabat ſilvis; rurſusque ad limina nota
Ipſe domum ſera quamvis ſe nocte ferebat.
Hunc procul errantem rabidae venantis Iuli
Commovere canes; fluvio quum forte ſecundo

Deflueret, ripaque aeſtus viridante levaret.
Ipſe etiam, eximiae laudis ſuccenſus amore,
Aſcanius curvo direxit ſpicula cornu:
Nec dextrae erranti deus afuit; actaque multo
Perque uterum ſonitu perque ilia venit arundo.
Saucius at quadrupes nota intra tecta refugit,
Succeſſitque gemens ſtabulis, queſtuque, cruentus,
Atque imploranti ſimilis, tectum omne replebat.
Silvia prima ſoror, palmis percuſſa lacertos,
Auxilium vocat, et duros conclamat agreſtis.
Olli, peſtis enim tacitis latet aſpera ſilvis,
Improviſi adſunt; hic torre armatus obuſto,
Stipitis hic gravidi nodis: quod cuique repertum
Rimanti, telum ira facit. Vocat agmina Tyrrheus,
Quadrifidam quercum cuneis ut forte coactis
Scindebat, rapta ſpirans immane ſecuri.
  At ſaeva e ſpeculis tempus dea nacta nocendi
Ardua tecta petit ſtabuli; et de culmine ſummo
Paſtorale canit ſignum, cornuque recurvo
Tartaream intendit vocem: qua protenus omne
Contremuit nemus, et ſilvae intonuere profundae.
Audiit et Triviae longe lacus: audiit amnis
Sulfurea Nar albus aqua, fonteſque Velini;
Et trepidae matres preſſere ad pectora natos.
  Tum vero ad vocem celeres, qua buccina ſignum
Dira dedit, raptis concurrunt undique telis
Indomiti agricolae: nec non et Troïa pubes
Aſcanio auxilium caſtris effundit apertis.

Direxere acies. Non jam certamine agreſti
Stipitibus duris agitur, ſudibusve praeuſtis;
Sed ferro ancipiti decernunt, atraque late
Horreſcit ſtrictis ſeges enſibus, aeraque fulgent
Sole laceſſita, et lucem ſub nubila jactant:
Fluctus uti primo coepit quum albeſcere vento,
Paullatim ſeſe tollit mare, et altius undas
Erigit; inde imo conſurgit ad aethera fundo.
Hic juvenis, primam ante aciem, ſtridente ſagitta,
Natorum Tyrrhei fuerat qui maximus, Almo
Sternitur; haeſit enim ſub gutture volnus, et udae
Vocis iter tenuemque incluſit ſanguine vitam.
Corpora multa virûm circa, ſeniorque Galaeſus,
Dum paci medium ſe offert; juſtiſſimus unus
Qui fuit, Auſoniisque olim ditiſſimus arvis:
Quinque greges illi balantum, quina redibant
Armenta, et terram centum vertebat aratris.
Atque ea per campos aequo dum Marte geruntur,
Promiſſi dea facta potens, ubi ſanguine bellum
Imbuit, et primae commiſit funera pugnae,
Deſerit Heſperiam, et, coeli convexa per auras,
Junonem victrix adfatur voce ſuperba:
En! perfecta tibi bello diſcordia triſti:
Dic, in amicitiam coëant, et foedera jungant.
Quandoquidem Auſonio reſperſi ſanguine Teucros,
Hoc etiam his addam: tua ſi mihi certa voluntas,
Finitimas in bella feram rumoribus urbis,
Accendamque animos inſani Martis amore,

Undique ut auxilio veniant; ſpargam arma per agros.
Tum contra Juno: Terrorum et fraudis abunde eſt.
Stant belli cauſſae: pugnatur comminus armis:
Quae fors prima dedit, ſanguis novus imbuit arma.
Talia connubia, et talis celebrent hymenaeos
Egregium Veneris genus et rex ipſe Latinus.
Te ſuper aetherias errare licentius auras
Haud Pater ille velit, ſummi regnator Olympi.
Cede locis. Ego, ſi qua ſuper fortuna laborum eſt,
Ipſa regam. Talis dederat Saturnia voces.
Illa autem attollit ſtridentis anguibus alas,
Cocytique petit ſedem, ſupera ardua linquens.
Eſt locus Italiae medio ſub montibus altis
Nobilis, et fama multis memoratus in oris,
Amſancti valles: denſis hunc frondibus atrum
Urguet utrimque latus nemoris, medioque fragoſus
Dat ſonitum ſaxis, et torto vertice, torrens:
Hic ſpecus horrendum, ſaevi ſpiracula Ditis,
Monſtratur, ruptoque ingens Acheronte vorago
Peſtiferas aperit faucis; quîs condita Erinnys,
Inviſum numen, terras coelumque levabat.
Nec minus interea extremam Saturnia bello
Imponit regina manum. Ruit omnis in urbem
Paſtorum ex acie numerus, caeſosque reportant
Almonem puerum foedatique ora Galaeſi;
Implorantque deos, obteſtanturque Latinum.
Turnus adeſt, medioque in crimine, caedis et ignis
Terrorem ingeminat: Teucros in regna vocari;

Stirpem admiſceri Phrygiam; ſe limine pelli.
Tum, quorum, attonitae Baccho, nemora avia matres
Inſultant thiaſis, neque enim leve nomen Amatae,
Undique collecti coëunt, Martemque fatigant.
Ilicet infandum cuncti contra omina bellum,
Contra fata deûm, perverſo numine, poſcunt:
Certatim regis circumſtant tecta Latini.
Ille, velut pelagi rupes immota, reſiſtit:
Ut pelagi rupes, magno veniente fragore,
Quae ſeſe, multis circum latrantibus undis,
Mole tenet ſcopuli; nequidquam et ſpumea circum
Saxa fremunt, laterique illiſa refunditur alga.
Verum, ubi nulla datur caecum exſuperare poteſtas
Conſilium, et ſaevae nutu Junonis eunt res;
Multa deos aurasque pater teſtatus inanis,
Frangimur heu! fatis, inquit, ferimurque procella.
Ipſi has ſacrilego pendetis ſanguine poenas,
O miſeri! Te, Turne, nefas, te triſte manebit
Supplicium; votisque deos venerabere ſeris:
Nam mihi parta quies, omnisque in limine portus;
Funere felici ſpolior. Nec plura locutus
Sepſit ſe tectis, rerumque reliquit habenas.
Mos erat Heſperio in Latio, quem protenus urbes
Albanae coluere ſacrum, nunc, maxima rerum,
Roma colit, quum prima movent in proelia Martem,
Sive Getis inferre manu lacrimabile bellum,
Hyrcanisve, Arabisve, parant, ſeu tendere ad Indos,
Auroramque ſequi, Parthosque repoſcere ſigna,

Sunt geminae Belli portae, ſic nomine dicunt,
Religione ſacrae, et ſaevi formidine Martis:
Centum aerei claudunt vectes, aeternaque ferri
Robora; nec cuſtos abſiſtit limine Janus.
Has, ubi certa ſedet patribus ſententia pugnae,
Ipſe, Quirinali trabea cinctuque Gabino
Inſignis, reſerat ſtridentia limina Conſul;
Ipſe vocat pugnas: ſequitur tum cetera pubes;
Aereaque adſenſu conſpirant cornua rauco.
Hoc et tum Aeneadis indicere bella Latinus
More jubebatur, triſtisque recludere portas.
Abstinuit tactu pater, averſusque refugit
Foeda miniſteria, et caecis ſe condidit umbris.
Tum regina deûm, coelo delapſa, morantis
Impulit ipſa manu portas, et, cardine verſo,
Belli ferratos rupit Saturnia poſtes.
   Ardet, inexcita, Auſonia, atque immobilis ante:
Pars pedes ire parat campis; pars arduus altis
Pulverulentus equis furit: omnes arma requirunt.
Pars levis clipeos, et ſpicula lucida tergunt
Arvina pingui, ſubiguntque in cote ſecuris;
Signaque ferre juvat, ſonitusque audire tubarum.
Quinque adeo magnae, poſitis incudibus, urbes
Tela novant, Atina potens, Tiburque ſuperbum,
Ardea, Cruſtumerique, et turrigerae Antemnae.
Tegmina tuta cavant capitum, flectuntque ſalignas
Umbonum cratis: alii thoracas aënos,
Aut levis ocreas lento ducunt argento:

Vomeris huc et falcis honos, huc omnis aratri
Ceſſit amor: recoquunt patrios fornacibus enſis.
Claſſica jamque ſonant; it bello teſſera ſignum.
Hic galeam tectis trepidus rapit; ille frementis
Ad juga cogit equos; clipeumque, auroque trilicem
Loricam induitur, fidoque accingitur enſe.
Pandite nunc Helicona, deae, cantusque movete,
Qui bello exciti reges; quae quemque ſecutae
Complerint campos acies; quibus Itala jam tum
Floruerit terra alma viris, quibus arſerit armis:
Et meminiſtis enim, divae, et memorare poteſtis;
Ad nos vix tenuis famae perlabitur aura.
Primus init bellum Tyrrhenis aſper ab oris,
Contemtor divom, Mezentius; agminaque armat.
Filius huic juxta, Lauſus, quo pulchrior alter
Non fuit, excepto Laurentis corpore Turni:
Lauſus, equûm domitor, debellatorque ferarum,
Ducit Agyllina nequidquam ex urbe ſecutos
Mille viros; dignus, patriis qui laetior eſſet
Imperiis, et cui pater haud Mezentius eſſet.
Poſt hos, inſignem palma per gramina currum,
Victoresque ostentat equos, ſatus Hercule pulchro,
Pulcher Aventinus; clipeoque inſigne paternum,
Centum angues, cinctamque, gerit, ſerpentibus Hydram:
Collis Aventini ſilva quem Rhea ſacerdos
Furtivum partu ſub luminis edidit oras,
Mixta deo mulier, poſtquam Laurentia victor,
Geryone exſtincto, Tirynthius attigit arva,

Tyrrhenoque boves in flumine lavit Iberas.
Pila manu, ſaevosque gerunt in bella dolones;
Et tereti pugnant mucrone, veruque Sabello.
Ipſe pedes, tegumen torquens immane leonis,
Terribili impexum ſaeta, cum dentibus albis
Indutus capiti, ſic regia tecta ſubibat
Horridus, Herculeoque humeros innexus amictu.
Tum gemini fratres Tiburtia moenia linquunt,
Fratris Tiburti dictam cognomine gentem,
Catillusque, acerque Coras, Argiva juventus,
Et primam ante aciem denſa inter tela feruntur;
Ceu, duo nubigenae quum vertice montis ab alto
Deſcendunt Centauri, Homolen, Othrymque nivalem
Linquentes curſu rapido: dat euntibus ingens
Silva locum, et magno cedunt virgulta fragore.
Nec Praeneſtinae fundator defuit urbis,
Volcano genitum pecora inter agreſtia regem,
Inventumque focis, omnis quem credidit aetas,
Caeculus. Hunc legio late comitatur agreſtis:
Quique altum Praeneſte viri, quique arva Gabinae
Junonis, gelidumque Anienem, et, roſcida rivis,
Hernica ſaxa colunt; quos, dives Anagnia, paſcis,
Quos, Amaſene pater. Non illis omnibus arma,
Nec clipei currusve ſonant: pars maxima glandes
Liventis plumbi ſpargit; pars ſpicula geſtat
Bina manu; fulvosque lupi de pelle galeros
Tegmen habent capiti: veſtigia nuda ſiniſtri
Inſtituere pedis; crudus tegit altera pero.

At Meſſapus, equûm domitor, Neptunia proles,
Quem neque fas igni cuiquam, nec ſternere ferro,
Jam pridem reſides populos, deſuetaque bello
Agmina, in arma vocat ſubito, ferrumque retractat.
Hi Feſcenninas acies, Aequosque Faliſcos;
Hi Soractis habent arces, Flaviniaque arva,
Et Cimini cum monte lacum, lucosque Capenos.
Ibant aequati numero, regemque canebant:
Ceu quondam nivei liquida inter nubila cycni,
Quum ſeſe e paſtu referunt, et longa canoros
Dant per colla modos; ſonat amnis, et Aſia longe
Pulſa palus.
Nec quisquam aeratas acies ex agmine tanto
Miſceri putet; aëriam ſed gurgite ab alto
Urgueri volucrum raucarum ad littora nubem.
Ecce! Sabinorum priſco de ſanguine, magnum
Agmen agens, Clauſus, magnique ipſe agminis inſtar;
Claudia nunc a quo diffunditur et tribus, et gens,
Per Latium, poſtquam in partem data Roma Sabinis:
Una ingens Amiterna cohors, priſcique Quirites,
Ereti manus omnis, oliviferaeque Mutuſcae;
Qui Nomentum urbem, qui Roſea rura Velini,
Qui Tetricae horrentis rupes, montemque Severum,
Caſperiamque colunt, Forulosque, et flumen Himellae;
Qui Thybrim Fabarimque bibunt, quos frigida miſit
Nurſia, et Hortinae claſſes, populique Latini;
Quosque ſecans, infauſtum, interluit Allia, nomen;
Quam multi Libyco volvuntur marmore fluctus,

Saevus ubi Orion hibernis conditur undis,
Vel, quum ſole novo denſae torrentur ariſtae
Aut Hermi campo, aut Lyciae flaventibus arvis.
Scuta ſonant, pulſuque pedum conterrita tellus.
Hinc Agamemnonius, Trojani nominis hoſtis,
Curru jungit Haleſus equos, Turnoque feroces
Mille rapit populos: vertunt felicia Baccho
Maſſica qui raſtris; et quos de collibus altis
Aurunci miſere patres, Sidicinaque juxta
Aequora; quique Cales linquunt; amnisque vadoſi
Accola Volturni, pariterque Saticulus aſper,
Oſcorumque manus. Teretes ſunt aclydes illis
Tela; ſed haec lento mos eſt aptare flagello:
Laevas caetra tegit: falcati comminus enſes.
Nec tu carminibus noſtris indictus abibis,
Oebale, quem generaſſe Telon Sebethide nympha
Fertur, Teleboum Capreas quum regna teneret
Jam ſenior: patriis ſed non et filius arvis
Contentus, late jam tum ditione premebat
Sarraſtis populos, et quae rigat aequora Sarnus, [nae,
Quique Rufras Batulumque tenent, atque arva Celen-
Et quos maliferae deſpectant moenia Abellae:
Teutonico ritu ſoliti torquere cateias;
Tegmina quis capitum raptus de ſubere cortex;
Aerataeque micant peltae, micat aereus enſis.
Et te montoſae miſere in proelia Nerſae,
Ufens, inſignem fama et felicibus armis:
Horrida praecipue cui gens, adſuetaque multo

Venatu nemorum, duris Aequicula glebis.
Armati terram exercent, ſemperque recentis
Convectare juvat praedas, et vivere rapto.
Quin et Marrubia venit de gente ſacerdos,
Fronde ſuper galeam et felici comtus oliva,
Archippi regis miſſu, fortiſſimus Umbro:
Vipereo generi, et graviter ſpirantibus hydris,
Spargere qui ſomnos cantuque manuque ſolebat,
Mulcebatque iras, et morſus arte levabat.
Sed non Dardaniae medicari cuſpidis ictum
Evaluit; neque eum juvere in volnera cantus
Somniferi, et Marſis quaeſitae montibus herbae.
Te nemus Anguitiae, vitrea te Fucinus unda,
Te liquidi flevere lacus.
Ibat et, Hippolyti proles pulcherrima, bello
Virbius: inſignem quem mater Aricia miſit,
Eductum Egeriae lucis, humentia circum
Littora, pinguis ubi et placabilis ara Dianae. [vercae
Namque ferunt fama, Hippolytum, poſtquam arte no-
Occiderit, patriasque explerit ſanguine poenas,
Turbatis distractus equis, ad ſidera rurſus
Aetheria et ſuperas coeli veniſſe ſub auras,
Paeoniis revocatum herbis, et amore Dianae.
Tum pater omnipotens, aliquem indignatus ab umbris
Mortalem infernis ad lumina ſurgere vitae,
Ipſe repertorem medicinae talis et artis
Fulmine Phoebigenam Stygias detruſit in undas.
At Trivia Hippolytum ſecretis alma recondit

Sedibus, et nymphae Egeriae nemorique relegat:
Solus ubi, in ſilvis Italis, ignobilis aevum
Exigeret, verſoque ubi nomine Virbius eſſet.
Unde etiam templo Triviae, lucisque ſacratis,
Cornipedes arcentur equi; quod littore currum,
Et juvenem, monſtris pavidi effudere marinis.
Filius ardentis haud ſecius aequore campi
Exercebat equos, curruque in bella ruebat.
Ipſe inter primos, praeſtanti corpore, Turnus
Vertitur, arma tenens, et toto vertice ſupra eſt.
Cui, triplici crinita juba, galea alta Chimaeram
Sustinet, Aetnaeos efflantem faucibus ignis:
Tam magis illa fremens, et triſtibus effera flammis,
Quam magis effuſo crudeſcunt ſanguine pugnae.
At levem clipeum ſublatis cornibus Io
Auro inſignibat, jam ſaetis obſita, jam bos,
Argumentum ingens, et cuſtos virginis Argus,
Caelataque amnem fundens pater Inachus urna.
Inſequitur nimbus peditum, clipeataque totis
Agmina denſentur campis, Argivaque pubes,
Auruncaeque manus, Rutuli, veteresque Sicani,
Et Sacranae acies, et, picti ſcuta, Labici:
Qui ſaltus, Tiberine, tuos, ſacrumque Numici
Littus arant, Rutulosque exercent vomere collis,
Circaeumque jugum; quìs Jupiter Anxurus arvis
Praeſidet, et viridi gaudens Feronia luco;
Qua Saturae jacet atra palus, gelidusque per imas
Quaerit iter vallis, atque in mare conditur, Ufens.

Hos ſuper advenit, Volſca de gente, Camilla,
Agmen agens equitum, et florentis aere catervas,
Bellatrix: non illa colo calathisve Minervae
Femineas adſueta manus, ſed proelia virgo
Dura pati, curſuque pedum praevertere ventos.
Illa vel intactae ſegetis per ſumma volaret
Gramina, nec teneras curſu laeſiſſet ariſtas;
Vel mare per medium, fluctu ſuspenſa tumenti,
Ferret iter, celeris nec tingueret aequore plantas.
Illam omnis, tectis agrisque effuſa, juventus,
Turbaque miratur matrum, et proſpectat euntem,
Attonitis inhians animis; ut regius oſtro
Velet honos levis humeros; ut fibula crinem
Auro internectat; Lyciam ut gerat ipſa pharetram,
Et paſtoralem praefixa cuſpide myrtum.

P. VIRGILII MARONIS

AENEIDOS

LIBER OCTAVUS.

Ut belli ſignum Laurenti Turnus ab arce
Extulit, et rauco ſtrepuerunt cornua cantu;
Utque acris concuſſit equos, utque impulit arma;
Extemplo turbati animi: ſimul omne tumultu
Conjurat trepido Latium, ſaevitque juventus
Effera. Ductores primi, Meſſapus, et Ufens,
Contemtorque deûm, Mezentius, undique cogunt
Auxilia, et latos vaſtant cultoribus agros.
Mittitur et magni Venulus Diomedis ad urbem,
Qui petat auxilium, et, Latio conſiſtere Teucros,
Advectum Aenean claſſi, victosque Penatis
Inferre, et fatis regem ſe dicere poſci,
Edoceat, multasque viro ſe adjungere gentis
Dardanio, et late Latio increbreſcere nomen.
Quid ſtruat his coeptis, quem, ſi Fortuna ſequatur,
Eventum pugnae cupiat, manifeſtius ipſi,
Quam Turno regi, aut regi adparere Latino.
Talia per Latium: quae Laomedontius heros
Cuncta videns, magno curarum fluctuat aeſtu;

Atque animum nunc huc celerem, nunc dividit illuc,
In partisque rapit varias, perque omnia verſat:
Sicut aquae tremulum labris ubi lumen aënis
Sole repercuſſum, aut radiantis imagine Lunae,
Omnia pervolitat late loca; jamque ſub auras
Erigitur, ſummique ferit laquearia tecti.
Nox erat; et terras animalia feſſa per omnis,
Alituum pecudumque genus, ſopor altus habebat:
Quum pater in ripa, gelidique ſub aetheris axe,
Aeneas, triſti turbatus pectora bello,
Procubuit, ſeramque dedit per membra quietem.
Huic deus ipſe loci fluvio Tiberinus amoeno
Populeas inter ſenior ſe attollere frondis
Viſus: eum tenuis glauco velabat amictu
Carbaſus, et crinis umbroſa tegebat arundo:
Tum ſic adfari, et curas his demere dictis:
O ſate gente deûm! Trojanam ex hoſtibus urbem
Qui revehis nobis, aeternaque Pergama ſervas,
Exſpectate ſolo Laurenti arvisque Latinis,
Hic tibi certa domus; certi, ne abſiſte, Penates;
Neu belli terrere minis. Tumor omnis et irae
Conceſſere deûm.
Jamque tibi, ne vana putes haec fingere ſomnum,
Littoreis ingens inventa ſub ilicibus ſus,
Triginta capitum fetus enixa, jacebit;
Alba, ſolo recubans, albi circum ubera nati:
Hic locus urbis erit, requies ea certa laborum:
Ex quo ter denis urbem redeuntibus annis

Aſcanius clari condet cognominis Albam.
Haud incerta cano. Nunc qua ratione, quod inſtat,
Expedias victor, paucis, adverte, docebo.
Arcades his oris, genus a Pallante profectum,
Qui regem Evandrum comites, qui ſigna ſecuti,
Delegere locum, et poſuere in montibus urbem,
Pallantis proavi de nomine Pallanteum.
Hi bellum adſidue ducunt cum gente Latina:
Hos caſtris adhibe ſocios, et foedera junge.
Ipſe ego te ripis et recto flumine ducam,
Adverſum remis ſuperes ſubvectus ut amnem.
Surge age, nate dea; primisque cadentibus aſtris
Junoni fer rite preces, iramque minasque
Supplicibus ſupera votis. Mihi victor honorem
Perſolves. Ego ſum, pleno quem flumine cernis
Stringentem ripas, et pinguia culta ſecantem,
Caeruleus Thybris, coelo gratiſſimus amnis.
Hic mihi magna domus: celſis caput urbibus exit.
  Dixit, deinde lacu Fluvius ſe condidit alto,
Ima petens. Nox Aenean, ſomnusque reliquit.
Surgit, et, aetherii ſpectans orientia Solis
Lumina, rite cavis undam de flumine palmis
Suſtulit, ac talis effundit ad aethera voces:
Nymphae, Laurentes Nymphae, genus amnibus unde eſt,
Tuque, o Thybri tuo genitor cum flumine ſancto!
Accipite Aenean, et tandem arcete periclis.
Quo te cumque lacus, miſerantem incommoda noſtra,
Fonte tenet, quocumque ſolo pulcherrimus exis;

Semper honore meo, ſemper celebrabere donis,
Corniger Heſperidum fluvius regnator aquarum.
Adſis o tantum ! et propius tua numina firmes.
Sic memorat, geminasque legit de claſſe biremis,
Remigioque aptat; ſocios ſimul inſtruit armis.
Ecce autem ! ſubitum atque oculis mirabile monſtrum,
Candida per ſilvam cum fetu concolor albo
Procubuit, viridique in littore conſpicitur, ſus:
Quam pius Aeneas tibi enim, tibi, maxima Juno,
Mactat, ſacra ferens, et cum grege ſiſtit ad aram.
Thybris ea fluvium, quam longa eſt, nocte tumentem
Leniit, et tacita refluens ita ſubſtitit unda,
Mitis ut in morem ſtagni, placidaeque paludis,
Sterneret aequor aquis, remo ut luctamen abeſſet.
Ergo iter inceptum celerant rumore ſecundo:
Labitur uncta vadis abies; mirantur et undae,
Miratur nemus inſuetum, fulgentia longe
Scuta virûm fluvio, pictasque innare carinas.
Olli remigio noctemque diemque fatigant,
Et longos ſuperant flexus, variisque teguntur
Arboribus, viridisque ſecant placido aequore ſilvas.
Sol medium coeli conſcenderat igneus orbem:
Quum muros arcemque procul, ac rara domorum
Tecta vident; quae nunc Romana potentia coelo
Aequavit: tum res inopes Evandrus habebat.
Ocius advertunt proras, urbique propinquant.
Forte die ſollemnem illo rex Arcas honorem
Amphitryoniadae magno divisque ferebat

Ante urbem in luco. Pallas huic filius una,
Una omnes juvenum primi, pauperque ſenatus,
Tura dabant; tepidusque cruor fumabat ad aras,
Ut celſas videre rates, atque inter opacum
Adlabi nemus, et tacitis incumbere remis;
Terrentur viſu ſubito, cunctique relictis
Conſurgunt menſis. Audax quos rumpere Pallas
Sacra vetat, raptoque volat telo obvius ipſe;
Et procul e tumulo: Juvenes, quae cauſſa ſubegit
Ignotas tentare vias? quo tenditis? inquit.
Qui genus? unde domo? pacemne huc fertis, an arma?
Tum pater Aeneas puppi ſic fatur ab alta,
Paciferaeque manu ramum praetendit olivae:
Trojugenas, ac tela vides inimica Latinis;
Quos illi bello profugos egere ſuperbo.
Evandrum petimus. Ferte haec, et dicite lectos
Dardaniae veniſſe duces, ſocia arma rogantis.
Obſtupuit tanto percuſſus nomine Pallas:
Egredere o! quicumque es, ait, coramque parentem
Adloquere, ac noſtris ſuccede penatibus hoſpes:
Excepitque manu, dextramque amplexus inhaeſit.
Progreſſi ſubeunt luco, fluviumque relinquunt.
  Tum regem Aeneas dictis adfatur amicis:
Optime Graiugenum, cui me Fortuna precari,
Et vitta comtos voluit praetendere ramos;
Non equidem extimui Danaûm quod ductor, et Arcas,
Quodque ab ſtirpe fores geminis conjunctus Atridis;
Sed mea me virtus, et ſancta oracula divom,

Cognatique patres, tua terris didita ſama,
Conjunxere tibi, et fatis egere volentem.
Dardanus, Iliacae primus pater urbis et auctor,
Electra, ut Graii perhibent, Atlantide cretus,
Advehitur Teucros; Electram maximus Atlas
Edidit, aetherios humero qui ſustinet orbis.
Vobis Mercurius pater eſt, quem candida Maia
Cyllenae gelido conceptum vertice fudit;
At Maiam, auditis ſi quidquam credimus, Atlas,
Idem Atlas generat, coeli qui ſidera tollit.
Sic genus amborum ſcindit ſe ſanguine ab uno.
His fretus, non legatos, neque prima per artem
Tentamenta tui pepigi: me, me ipſe, meumque
Objeci caput, et ſupplex ad limina veni.
Gens eadem, quae te, crudeli Daunia bello
Inſequitur: nos ſi pellant, nihil afore credunt,
Quin omnem Heſperiam penitus ſua ſub juga mittant,
Et mare, quod ſupra, teneant, quodque adluit infra.
Accipe, daque ſidem. Sunt nobis fortia bello
Pectora; ſunt animi, et rebus ſpectata juventus.
Dixerat Aeneas: ille os oculosque loquentis
Jam dudum, et totum luſtrabat lumine corpus.
Tum ſic pauca refert: Ut te, fortiſſime Teucrûm,
Accipio agnoſcoque libens! ut verba parentis,
Et vocem Anchiſae magni, voltumque, recordor!
Nam memini, Heſionae viſentem regna ſororis,
Laomedontiaden Priamum, Salamina petentem,
Protenus Arcadiae gelidos inviſere finis.

Tum mihi prima genas veſtibat flore juventa;
Mirabarque duces Teucros, mirabar et ipſum
Laomedontiaden: ſed cunctis altior ibat
Anchiſes. Mihi mens juvenali ardebat amore
Compellare virum, et dextrae conjungere dextram.
Acceſſi, et cupidus Phenei ſub moenia duxi.
Ille mihi inſignem pharetram, Lyciasque ſagittas,
Discedens, chlamydemque auro dedit intertextam,
Frenaque bina, meus quae nunc habet, aurea, Pallas.
Ergo et, quam petitis, juncta eſt mihi foedere dextra;
Et, lux quum primum terris ſe craſtina reddet,
Auxilio laetos dimittam, opibusque juvabo.
Interea ſacra haec, quando huc veniſtis amici,
Annua, quae differre nefas, celebrate faventes
Nobiscum, et jam nunc ſociorum adſueſcite menſis.
Haec ubi dicta, dapes jubet et ſublata reponi
Pocula, gramineoque viros locat ipſe ſedili;
Praecipuumque toro, et villoſi pelle leonis,
Accipit Aenean, ſolioque invitat acerno.
Tum lecti juvenes certatim, araeque ſacerdos,
Viſcera toſta ferunt taurorum, onerantque caniſtris
Dona laboratae Cereris, Bacchumque miniſtrant.
Veſcitur Aeneas, ſimul et Trojana juventus,
Perpetui tergo bovis, et luſtralibus extis.
Poſtquam exemta fames, et amor compreſſus edendi,
Rex Evandrus ait: Non haec ſollemnia nobis,
Has ex more dapes, hanc tanti numinis aram
Vana ſuperſtitio, veterumque ignara deorum,

Impoſuit. Saevis, hoſpes Trojane, periclis
Servati facimus; meritosque novamus honores.
Jam primum ſaxis ſuspenſam hanc adſpice rupem:
Disjectae procul ut moles, deſertaque montis
Stat domus, et ſcopuli ingentem traxere ruinam.
Hic ſpelunca fuit, vaſto ſubmota receſſu;
Semihominis Caci facies quam dira tenebat,
Solis inacceſſam radiis; ſemperque recenti
Caede tepebat humus; foribusque adfixa ſuperbis,
Ora virûm triſti pendebant pallida tabo.
Huic monſtro Volcanus erat pater: illius atros
Ore vomens ignis, magna ſe mole ferebat.
Attulit et nobis aliquando optantibus aetas
Auxilium, adventumque dei. Nam maximus ultor,
Tergemini nece Geryonae ſpoliisque ſuperbus,
Alcides aderat, taurosque hac victor agebat
Ingentis; vallemque boves, amnemque tenebant.
At furiis Caci mens efferа, ne quid inauſum
Aut intractatum ſcelerisve dolive fuiſſet,
Quatuor a ſtabulis praeſtanti corpore tauros
Avertit, totidem forma ſuperante juvencas;
Atque hos, ne qua forent pedibus veſtigia rectis,
Cauda in ſpeluncam tractos, verſisque viarum
Indiciis raptos, ſaxo occultabat opaco.
Quaerenti nulla ad ſpeluncam ſigna ferebant.
Interea, quum jam ſtabulis ſaturata moveret
Amphitryoniades armenta, abitumque pararet,
Diſceſſu mugire boves, atque omne querelis

Impleri nemus, et colles clamore relinqui.
Reddidit una boum vocem, vaſtoque ſub antro
Mugiit, et Caci ſpem cuſtodita fefellit.
Hic vero Alcidae furiis exarſerat atro
Felle dolor: rapit arma manu, nodisque gravatum
Robur; et aetherii curſu petit ardua montis.
Tum primum noſtri Cacum videre timentem,
Turbatumque oculis. Fugit ilicet ocior Euro,
Speluncamque petit: pedibus timor addidit alas.
Ut ſeſe incluſit, ruptisque immane catenis
Dejecit ſaxum, ferro quod et arte paterna
Pendebat, fultosque emuniit objice poſtes,
Ecce! furens animis aderat Tirynthius; omnemque
Acceſſum luſtrans huc ora ferebat, et illuc,
Dentibus infrendens. Ter totum, fervidus ira,
Luſtrat Aventini montem; ter ſaxea tentat
Limina nequidquam; ter feſſus valle reſedit.
Stabat acuta ſilex, praeciſis undique ſaxis,
Speluncae dorſo inſurgens, altiſſima viſu;
Dirarum nidis domus opportuna volucrum.
Hanc, ut prona jugo laevum incumbebat ad amnem,
Dexter in adverſum nitens concuſſit, et imis
Avolſam ſolvit radicibus; inde repente
Impulit: impulſu quo maximus inſonat aether,
Disſultant ripae, refluitque exterritus amnis.
At ſpecus, et Caci detecta adparuit ingens
Regia, et umbroſae penitus patuere cavernae:
Non ſecus, ac ſi qua penitus vi terra dehiſcens

Infernas reſeret ſedes, et regna recludat
Pallida, dîs inviſa, ſuperque immane barathrum
Cernatur, trepidentque immiſſo lumine Manes.
Ergo, inſperata deprenſum in luce repente,
Incluſumque cavo ſaxo, atque inſueta rudentem,
Deſuper Alcides telis premit, omniaque arma
Advocat, et ramis vaſtisque molaribus inſtat.
Ille autem, neque enim fuga jam ſuper ulla pericli,
Faucibus ingentem fumum, mirabile dictu!
Evomit, involvitque domum caligine caeca,
Proſpectum eripiens oculis; glomeratque ſub antro
Fumiferam noctem, commixtis igne tenebris.
Non tulit Alcides animis, ſeque ipſe per ignem
Praecipiti injecit ſaltu, qua plurimus undam
Fumus agit, nebulaque ingens ſpecus aeſtuat atra.
Hic Cacum in tenebris, incendia vana vomentem,
Corripit, in nodum complexus, et angit inhaerens
Eliſos oculos, et ſiccum ſanguine guttur.
Panditur extemplo foribus domus atra revolſis;
Abstractaeque boves, abjurataeque rapinae
Coelo oſtenduntur, pedibusque informe cadaver
Protrahitur. Nequeunt expleri corda tuendo
Terribilis oculos, voltum, villoſaque ſaetis
Pectora ſemiferi, atque exſtinctos faucibus ignis.
Ex illo celebratus honos, laetique minores
Servavere diem; primusque Potitius auctor,
Et domus Herculei cuſtos Pinaria ſacri
Hanc aram luco ſtatuit, quae Maxima ſemper

Dicetur nobis, et erit quae maxima ſemper.
Quare agite, o juvenes! tantarum in munere laudum,
Cingite fronde comas, et pocula porgite dextris,
Communemque vocate deum, et date vina volentes.
Dixerat; Herculea bicolor quum populus umbra
Velavitque comas, foliisque innexa pependit;
Et ſacer implevit dextram ſcyphus. Ocius omnes
In menſam laeti libant, divosque precantur.
Devexo interea propior ſit Veſper Olympo:
Jamque ſacerdotes, primusque Potitius, ibant,
Pellibus in morem cincti, flammasque ferebant.
Inſtaurant epulas, et menſae grata ſecundae
Dona ferunt, cumulantque oneratis lancibus aras.
Tum Salii ad cantus, incenſa altaria circum,
Populeis adſunt evincti tempora ramis;
Hic juvenum chorus, ille ſenum; qui carmine laudes
Herculeas et facta ferunt: ut prima novercae
Monſtra, manu, geminosque, premens, eliſerit anguis;
Ut bello egregias idem disjecerit urbis,
Trojamque, Oechaliamque; ut duros mille labores
Rege ſub Euryſtheo, fatis Junonis iniquae,
Pertulerit: Tu nubigenas, invicte, bimembris,
Hylaeumque, Pholumque manu, tu Creſia mactas
Prodigia, et vaſtum Nemea ſub rupe leonem:
Te Stygii tremuere lacus, te janitor Orci,
Oſſa ſuper recubans antro ſemeſa cruento:
Nec te ullae facies, non terruit ipſe Typhoëus
Arduus, arma tenens: non te rationis egentem

Lernaeus turba capitum circumſtetit anguis.
Salve! vera Jovis proles, decus addite divis;
Et nos, et tua dexter adi pede ſacra ſecundo.
Talia carminibus celebrant; ſuper omnia Caci
Speluncam adjiciunt, ſpirantemque ignibus ipſum:
Conſonat omne nemus ſtrepitu, collesque reſultant.
Exin ſe cuncti divinis rebus ad urbem
Perfectis referunt. Ibat rex, obſitus aevo;
Et comitem Aeneam juxta, natumque tenebat
Ingrediens, varioque viam ſermone levabat.
Miratur, facilisque oculos fert omnia circum,
Aeneas, capiturque locis; et ſingula laetus
Exquiritque auditque virûm monumenta priorum.
Tum rex Evandrus, Romanae conditor arcis:
Haec nemora indigenae Fauni Nymphaeque tenebant,
Gensque virûm truncis et duro robore nata:
Quis neque mos, neque cultus erat; nec jungere tauros,
Aut componere opes norant, aut parcere parto:
Sed rami, atque, aſper victu, venatus alebat.
Primus ab aetherio venit Saturnus Olympo,
Arma Jovis fugiens, et regnis exſul ademtis.
Is genus indocile, ac diſperſum montibus altis,
Compoſuit, legesque dedit; Latiumque vocari
Maluit, his quoniam latuiſſet tutus in oris.
Aurea quae perhibent, illo ſub rege fuerunt
Saecula: ſic placida populos in pace regebat.
Deterior donec paullatim, ac decolor, aetas,
Et belli rabies, et amor ſucceſſit habendi.

Tum manus Auſonia, et gentes venere Sicanae;
Saepius et nomen poſuit Saturnia tellus.
Tum reges, aſperque, immani corpore, Thybris:
A quo poſt Itali fluvium cognomine Thybrim
Diximus; amiſit verum vetus Albula nomen.
Me pulſum patria, pelagique extrema ſequentem,
Fortuna omnipotens et ineluctabile fatum
His poſuere locis, matrisque egere tremenda
Carmentis Nymphae monita, et deus auctor Apollo.
 Vix ea dicta, dehinc progreſſus monſtrat et aram,
Et Carmentalem Romano nomine portam [rem,
Quam memorant, Nymphae priſcum Carmentis hono-
Vatis fatidicae, cecinit quae prima futuros
Aeneadas magnos, et nobile Pallanteum.
Hinc lucum ingentem, quem Romulus acer Aſylum
Retulit, et gelida monſtrat ſub rupe Lupercal,
Parrhaſio dictum Panos de more Lycaei.
Nec non et ſacri monſtrat nemus Argileti,
Teſtaturque locum, et letum docet hoſpitis Argi.
Hinc ad Tarpeiam ſedem, et Capitolia, ducit,
Aurea nunc, olim ſilveſtribus horrida dumis.
Jam tum religio pavidos terrebat agreſtis
Dira loci: jam tum ſilvam ſaxumque tremebant.
Hoc nemus, hunc, inquit, frondoſo vertice collem,
Quis deus, incertum eſt, habitat deus: Arcades ipſum
Credunt ſe vidiſſe Jovem, quum ſaepe nigrantem
Aegida concuteret, dextra nimbosque cieret.
Haec duo praeterea disjectis oppida muris,

Reliquias veterumque vides monumenta virorum.
Hanc Janus pater, hanc Saturnus condidit arcem:
Janiculum huic, illi fuerat Saturnia nomen.
Talibus inter ſe dictis ad tecta ſubibant
Pauperis Evandri, paſſimque armenta videbant
Romanoque foro et lautis mugire Carinis.
Ut ventum ad ſedes; Haec, inquit, limina victor
Alcides ſubiit; haec illum regia cepit.
Aude, hoſpes, contemnere opes, et te quoque dignum
Finge deo; rebusque veni non aſper egenis.
Dixit; et anguſti ſubter faſtigia tecti
Ingentem Aenean duxit, ſtratisque locavit
Effultum foliis et pelle Libyſtidis urſae.
Nox ruit, et fuſcis tellurem amplectitur alis.
At Venus, haud animo nequidquam exterrita, mater,
Laurentumque minis et duro mota tumultu,
Volcanum adloquitur, thalamoque haec conjugis aureo
Incipit, et dictis divinum adſpirat amorem:
Dum bello Argolici vaſtabant Pergama reges
Debita caſurasque inimicis ignibus arces;
Non ullum auxilium miſeris, non arma rogavi
Artis opisque tuae; nec te, cariſſime conjunx,
Incaſſumve tuos volui exercere labores:
Quamvis et Priami deberem plurima natis,
Et durum Aeneae fleviſſem ſaepe laborem.
Nunc Jovis imperiis Rutulorum conſtitit oris:
Ergo eadem ſupplex venio, et ſanctum mihi numen
Arma rogo, genetrix nato. Te filia Nerei,

Te potuit lacrimis Tithonia flectere conjunx.
Adſpice, qui coëant populi, quae moenia clauſis
Ferrum acuant portis in me excidiumque meorum.
Dixerat; et niveis hinc, atque hinc, diva lacertis
Cunctantem amplexu molli fovet. Ille repente
Accepit ſolitam flammam; notusque medullas
Intravit calor, et labefacta per oſſa cucurrit:
Non ſecus atque olim, tonitru quum rupta coruſco
Ignea rima micans percurrit lumine nimbos.
Senſit, laeta dolis, et formae conſcia, conjunx.
Tum pater aeterno fatur devinctus amore:
Quid cauſſas petis ex alto? fiducia ceſſit
Quo tibi, diva, mei? ſimilis ſi cura fuiſſet,
Tum quoque fas nobis Teucros armare fuiſſet;
Nec Pater omnipotens Trojam, nec fata vetabant
Stare, decemque alios Priamum ſupereſſe per annos.
Et nunc, ſi bellare paras, atque haec tibi mens eſt;
Quidquid in arte mea poſſum promittere curae,
Quod fieri ferro liquidove poteſt electro,
Quantum ignes animaeque valent: abſiſte precando
Viribus indubitare tuis. Ea verba locutus,
Optatos dedit amplexus, placidumque petivit,
Conjugis infuſus gremio, per membra ſoporem.
Inde, ubi prima quies medio jam noctis abactae
Curriculo expulerat ſomnum; quum femina primum,
Cui tolerare colo vitam, tenuique Minerva,
Impoſitum, cinerem et ſopitos ſuscitat ignis,
Noctem addens operi; famulasque ad lumina longo

Exercet penſo; caſtum ut ſervare cubile
Conjugis, et poſſit parvos educere natos:
Haud ſecus ignipotens, nec tempore ſegnior illo,
Mollibus e ſtratis opera ad fabrilia ſurgit.
Inſula Sicanium juxta latus Aeoliamque
Erigitur Liparen, fumantibus ardua ſaxis:
Quam ſubter ſpecus, et, Cyclopum exeſa caminis,
Antra Aetnaea tonant; validique incudibus ictus
Auditi referunt gemitum, ſtriduntque cavernis
Stricturae Chalybum, et fornacibus ignis anhelat;
Volcani domus, et Volcania nomine tellus.
Hoc tunc ignipotens coelo deſcendit ab alto.
Ferrum exercebant vaſto Cyclopes in antro,
Brontesque, Steropesque, et nudus membra Pyracmon,
His informatum manibus, jam parte polita,
Fulmen erat; toto genitor quae plurima coelo
Dejicit in terras: pars imperfecta manebat.
Tris imbris torti radios, tris nubis aquoſae
Addiderant, rutili tris ignis, et alitis auſtri:
Fulgores nunc horrificos, ſonitumque, metumque
Miſcebant operi, flammisque ſequacibus iras.
Parte alia, Marti currumque rotasque volucris
Inſtabant, quibus ille viros, quibus excitat urbis;
Aegidaque horriferam, turbatae Palladis arma,
Certatim ſquamis ſerpentum, auroque, polibant,
Connexosque anguis, ipſamque in pectore divae
Gorgona, deſecto vertentem lumina collo.
Tollite cuncta, inquit, coeptosque auferte labores,

Aetnaei Cyclopes, et huc advertite mentem;
Arma acri facienda viro: nunc viribus uſus,
Nunc manibus rapidis, omni nunc arte magiſtra,
Praecipitate moras. Nec plura effatus, et illi
Ocius incubuere omnes, pariterque laborem
Sortiti: fluit aes rivis, aurique metallum;
Volnificusque chalybs vaſta fornace liqueſcit.
Ingentem clipeum informant, unum omnia contra
Tela Latinorum; ſeptenosque orbibus orbis
Impediunt. Alii ventoſis follibus auras
Accipiunt redduntque: alii ſtridentia tinguunt
Aera lacu: gemit impoſitis incudibus antrum.
Illi inter ſeſe multa vi brachia tollunt
In numerum, verſantque tenaci forcipe maſſam.
Haec pater Aeoliis properat dum Lemnius oris,
Evandrum ex humili tecto lux ſuscitat alma,
Et matutini volucrum ſub culmine cantus.
Conſurgit ſenior, tunicaque inducitur artus,
Et Tyrrhena pedum circumdat vincula plantis:
Tum lateri atque humeris Tegeaeum ſubligat enſem,
Demiſſa ab laeva pantherae terga retorquens.
Nec non et gemini cuſtodes limine ab alto
Praecedunt greſſumque canes comitantur herilem.
Hoſpitis Aeneae ſedem et ſecreta petebat,
Sermonum memor, et promiſſi muneris, heros.
Nec minus Aeneas ſe matutinus agebat.
Filius huic Pallas, illi comes ibat Achates.
Congreſſi jungunt dextras, mediisque reſidunt

Aedibus, et licito tandem ſermone fruuntur.
Rex prior haec:
  Maxime Teucrorum ductor, quo ſoſpite numquam
Res equidem Trojae victas, aut regna, fatebor;
Nobis ad belli auxilium pro nomine tanto
Exiguae vires: hinc Tuſco claudimur amni;
Hinc Rutulus premit, et murum circumſonat armis.
Sed tibi ego ingentis populos, opulentaque regnis
Jungere caſtra paro; quam fors inopina ſalutem
Oſtentat: fatis huc te poſcentibus adfers.
Haud procul hinc, ſaxo, incolitur, fundata vetuſto,
Urbis Agyllinae ſedes; ubi Lydia quondam
Gens, bello praeclara, jugis inſedit Etruſcis.
Hanc, multos florentem annos, rex deinde ſuperbo
Imperio et ſaevis tenuit Mezentius armis.
Quid memorem infandas caedes, quid facta tyranni
Effera? dî capiti ipſius generique reſervent!
Mortua quin etiam jungebat corpora vivis,
Componens manibuſque manus, atque oribus ora,
Tormenti genus! et, ſanie taboque fluentis,
Complexu in miſero, longa ſic morte necabat.
At feſſi tandem cives, infanda furentem,
Armati circumſiſtunt ipſumque, domumque:
Obtruncant ſocios, ignem ad faſtigia jactant.
Ille, inter caedes, Rutulorum, elapſus, in agros
Confugere, et Turni defendier hoſpitis armis.
Ergo omnis furiis ſurrexit Etruria juſtis:
Regem ad ſupplicium praeſenti Marte repoſcunt.

His ego te, Aenea, ductorem millibus addam.
Toto namque fremunt condenſae littore puppes;
Signaque ferre jubent: retinet longaevus haruſpex
Fata canens: O Maeoniae delecta juventus!
Flos veterum virtusque virûm, quos juſtus in hoſtem
Fert dolor, et merita accendit Mezentius ira;
Nulli fas Italo tantam ſubjungere gentem:
Externos optate duces. Tum Etruſca reſedit
Hoc acies campo, monitis exterrita divom.
Ipſe oratores ad me regnique coronam
Cum ſceptro miſit mandatque inſignia Tarcho,
Succedam caſtris, Tyrrhenaque regna capeſſam.
Sed mihi tarda gelu, ſaeclisque effeta, ſenectus
Invidet imperium, ſeraeque ad fortia vires.
Natum exhortarer, ni, mixtus matre Sabella,
Hinc partem patriae traheret. Tu, cujus et annis
Et generi fata indulgent, quem numina poſcunt,
Ingredere, o Teucrûm atque Italûm fortiſſime ductor!
Hunc tibi praeterea, ſpes et ſolatia noſtri,
Pallanta adjungam; ſub te tolerare magiſtro
Militiam et grave Martis opus, tua cernere facta
Adſueſcat, primis et te miretur ab annis.
Arcadas huic equites bis centum, robora pubis
Lecta, dabo; totidemque ſuo tibi nomine Pallas.
Vix ea fatus erat, defixique ora tenebant
Aeneas Anchiſiades et fidus Achates;
Multaque dura ſuo triſti cum corde putabant,
Ni ſignum coelo Cytherea dediſſet aperto.

Namque improviſo vibratus ab aethere fulgor
Cum ſonitu venit, et ruere omnia viſa repente,
Tyrrhenusque tubae mugire per aethera clangor.
Suſpiciunt: iterum atque iterum fragor increpat ingens:
Arma inter nubem, coeli in regione ſerena,
Per ſudum rutilare vident, et pulſa tonare.
Obſtupuere animis alii; ſed Troïus heros
Agnovit ſonitum, et divae promiſſa parentis.
Tum memorat: Ne vero, hoſpes, ne quaere profecto,
Quem caſum portenta ferant: ego poſcor Olympo.
Hoc ſignum cecinit miſſuram diva creatrix,
Si bellum ingrueret; Volcaniaque arma per auras
Laturam auxilio.
Heu quantae miſeris caedes Laurentibus inſtant!
Quas poenas mihi, Turne, dabis! quam multa ſub undas
Scuta virûm, galeasque, et fortia corpora volves,
Thybri pater! Poſcant acies, et foedera rumpant.
Haec ubi dicta dedit, ſolio ſe tollit ab alto;
Et primum Herculeis ſopitas ignibus aras
Excitat, heſternumque Larem, parvosque Penatis
Laetus adit; mactant lectas de more bidentis,
Evandrus pariter, pariter Trojana juventus.
Poſt hinc ad navis graditur, ſociosque reviſit:
Quorum de numero, qui ſeſe in bella ſequantur,
Praeſtantis virtute legit; pars cetera prona
Fertur aqua, ſegnisque ſecundo defluit amni,
Nuntia ventura Aſcanio rerumque, patrisque.
Dantur equi Teucris Tyrrhena petentibus arva:

Ducunt exſortem Aeneae; quem fulva leonis
Pellis obit totum, praefulgens unguibus aureis.
 Fama volat, parvam ſubito volgata per urbem,
Ocius ire equites Tyrrheni ad limina regis.
Vota metu duplicant matres, propiusque periclo
It Timor, et major Martis jam apparet imago.
Tum pater Evandrus, dextram complexus euntis,
Haeret, inexpletum lacrimans; ac talia fatur:
 O! mihi praeteritos referat ſi Jupiter annos;
Qualis eram, quum primam aciem Praeneſte ſub ipſa
Stravi, ſcutorumque incendi victor acervos,
Et regem hac Herilum dextra ſub Tartara miſi;
Naſcenti cui tris animas Feronia mater,
Horrendum dictu! dederat, terna arma movenda;
Ter leto ſternendus erat; cui tunc tamen omnis
Abstulit haec animas dextra, et totidem exuit armis:
Non ego nunc dulci amplexu divellerer usquam,
Nate, tuo; neque finitimus Mezentius usquam,
Huic capiti inſultans, tot ferro ſaeva dediſſet
Funera, tam multis viduaſſet civibus urbem.
At vos, o ſuperi! et divom tu maxime rector
Jupiter! Arcadii, quaeſo, miſereſcite regis,
Et patrias audite preces: Si numina veſtra
Incolumem Pallanta mihi, ſi fata reſervant,
Si viſurus eum vivo, et venturus in unum;
Vitam oro: patiar quemvis durare laborem.
Sin aliquem infandum caſum, Fortuna, minaris;
Nunc, o nunc! liceat crudelem abrumpere vitam,

Dum curae ambiguae, dum ſpes incerta futuri,
Dum te, care puer, mea ſera et ſola voluptas,
Complexu teneo: gravior ne nuntius auris
Volneret. Haec genitor digreſſu dicta ſupremo
Fundebat: famuli collapſum in tecta ferebant.
Jamque adeo exierat portis equitatus apertis:
Aeneas inter primos, et fidus Achates;
Inde alii Trojae proceres: ipſe agmine Pallas
In medio, chlamyde et pictis conſpectus in armis;
Qualis, ubi Oceani perfuſus Lucifer unda,
Quem Venus ante alios aſtrorum diligit ignis,
Extulit os ſacrum coelo, tenebrasque reſolvit.
Stant pavidae in muris matres, oculisque ſequuntur
Pulveream nubem, et fulgentis aere catervas.
Olli per dumos, qua proxima meta viarum,
Armati tendunt. It clamor, et, agmine facto,
Quadrupedante putrem ſonitu quatit ungula campum.
Eſt ingens gelidum lucus prope Caeritis amnem,
Religione patrum late ſacer: undique colles
Incluſere cavi et nigra nemus abiete cingunt.
Silvano fama eſt veteres ſacraſſe Pelaſgos,
Arvorum pecorisque deo, lucumque diemque,
Qui primi finis aliquando habuere Latinos.
Haud procul hinc Tarcho et Tyrrheni tuta tenebant
Caſtra locis; celſoque omnis de colle videri
Jam poterat legio, et latis tendebat in arvis.
Huc pater Aeneas et bello lecta juventus
Succedunt, feſſique et equos et corpora curant.

At Venus aetherios inter, dea candida, nimbos
Dona ferens aderat; natumque in valle reducta
Ut procul egelido ſecretum flumine vidit,
Talibus adfata eſt dictis, ſeque obtulit ultro:
En! perfecta mei promiſſa conjugis arte
Munera: ne mox aut Laurentis, nate, ſuperbos,
Aut acrem dubites in proelia poſcere Turnum.
Dixit, et amplexus nati Cytherea petivit;
Arma ſub adverſa poſuit radiantia quercu.
Ille, deae donis, et tanto laetus honore,
Expleri nequit, atque oculos per ſingula volvit,
Miraturque, interque manus, et brachia, verſat
Terribilem criſtis galeam flammasque vomentem,
Fatiferumque enſem, loricam ex aere rigentem,
Sanguineam, ingentem, qualis, quum caerula nubes
Solis inardeſcit radiis, longeque refulget;
Tum levis ocreas electro auroque recocto,
Haſtamque, et clipei non enarrabile textum.
Illic res Italas, Romanorumque triumphos,
Haud vatum ignarus, venturique inſcius aevi,
Fecerat ignipotens; illic genus omne futurae
Stirpis ab Aſcanio, pugnataque in ordine bella.
Fecerat et viridi fetam Mavortis in antro
Procubuiſſe lupam: geminos huic ubera circum
Ludere pendentis pueros, et lambere matrem
Impavidos; illam, tereti cervice reflexam,
Mulcere alternos, et corpora fingere lingua.
Nec procul hinc Romam, et raptas ſine more Sabinas

Conſeſſu caveae, magnis Circenſibus actis,
Addiderat, ſubitoque novum conſurgere bellum
Romulidis, Tatioque ſeni, Curibusque ſeveris.
Poſt idem, inter ſe poſito certamine, reges
Armati, Jovis ante aram, paterasque tenentes,
Stabant, et caeſa jungebant foedera porca.
Haud procul inde, citae Metum in diverſa quadrigae
Distulerant; at tu dictis, Albane, maneres!
Raptabatque viri mendacis viſcera Tullus
Per ſilvam, et ſparſi rorabant ſanguine vepres.
Nec non Tarquinium ejectum Porſena jubebat
Accipere, ingentique urbem obſidione premebat;
Aeneadae in ferrum pro libertate ruebant.
Illum indignanti ſimilem, ſimilemque minanti,
Adſpiceres, pontem auderet quod vellere Cocles,
Et fluvium vinclis innaret Cloelia ruptis.
In ſummo, cuſtos Tarpeiae, Manlius, arcis,
Stabat pro templo, et Capitolia celſa tenebat;
Romuleoque recens horrebat regia culmo.
Atque hic, auratis volitans, argenteus anſer,
Porticibus, Gallos in limine adeſſe canebat:
Galli per dumos aderant, arcemque tenebant,
Defenſi tenebris, et dono noctis opacae;
Aurea caeſaries ollis, atque aurea veſtis;
Virgatis lucent ſagulis; tum lactea colla
Auro innectuntur; duo quisque Alpina coruſcant
Gaeſa manu, ſcutis protecti corpora longis.
Hic exſultantis Salios, nudosque Lupercos,

Lanigeroſque apices, et lapſa ancilia coelo,
Extuderat: caſtae ducebant ſacra per urbem
Pilentis matres in mollibus. Hinc procul addit
Tartareas etiam ſedes, alta oſtia Ditis;
Et ſcelerum poenas, et te, Catilina, minaci
Pendentem ſcopulo, Furiarumque ora trementem:
Secretoſque pios; his dantem jura Catonem.
Haec inter tumidi late maris ibat imago
Aurea; ſed fluctu ſpumabant caerula cano;
Et circum argento clari delphines in orbem
Aequora verrebant caudis, aeſtumque ſecabant.
In medio claſſis aeratas, Actia bella,
Cernere erat; totumque inſtructo Marte videres
Fervere Leucaten, auroque effulgere fluctus.
Hinc Auguſtus agens Italos in proelia Caeſar
Cum Patribus, Populoque, Penatibus et magnis dîs,
Stans celſa in puppi: geminas cui tempora flammas
Laeta vomunt, patriumque aperitur vertice ſidus.
Parte alia ventis et dîs Agrippa ſecundis,
Arduus, agmen agens: cui, belli inſigne ſuperbum,
Tempora navali fulgent roſtrata corona.
Hinc, ope barbarica, variiſque Antonius armis,
Victor ab Aurorae populis, et littore rubro,
Aegyptum, vireſque Orientis, et ultima ſecum
Bactra vehit; ſequiturque, nefas! Aegyptia conjunx.
Una omnes ruere, ac totum ſpumare, reductis
Convolſum remis, roſtriſque tridentibus, aequor.
Alta petunt: pelago credas innare revolſas

Cycladas, aut montis concurrere montibus altos :
Tanta mole viri turritis puppibus inſtant.
Stuppea flamma manu, teliſque volatile ferrum
Spargitur : arva nova Neptunia caede rubeſcunt.
Regina in mediis patrio vocat agmina ſiſtro ;
Necdum etiam geminos a tergo reſpicit anguis.
Omnigenûmque deûm monſtra, et latrator Anubis,
Contra Neptunum, et Venerem, contraque Minervam
Tela tenent. Saevit medio in certamine Mavors
Caelatus ferro, triſteſque ex aethere Dirae ;
Et ſciſſa gaudens vadit Diſcordia palla ;
Quam cum ſanguineo ſequitur Bellona flagello.
Actius, haec cernens, arcum intendebat Apollo
Deſuper : omnis eo terrore Aegyptus, et Indi,
Omnis Arabs, omnes vertebant terga Sabaei.
Ipſa videbatur ventis regina vocatis
Vela dare, et laxos jam jamque immittere funis.
Illam inter caedes, pallentem morte futura,
Fecerat ignipotens undis et Iapyge ferri ;
Contra autem, magno moerentem corpore Nilum,
Pandentemque ſinus, et tota veſte vocantem
Caeruleum in gremium, latebroſaque flumina, victos.
At Caeſar, triplici invectus Romana triumpho
Moenia, dîs Italis votum immortale ſacrabat,
Maxima tercentum totam delubra per urbem.
Laetitia ludiſque viae, plauſuque, fremebant :
Omnibus in templis matrum chorus, omnibus arae ;
Ante aras terram caeſi ſtravere juvenci.

Ipſe, ſedens niveo candentis limine Phoebi,
Dona recognoſcit populorum, aptatque ſuperbis
Poſtibus: incedunt victae longo ordine gentes,
Quam variae linguis, habitu tam veſtis, et armis.
Hic Nomadum genus et diſcinctos Mulciber Afros,
Hic Lelegas, Carasque, ſagittiferosque Gelonos
Finxerat. Euphrates ibat jam mollior undis;
Extremique hominum, Morini, Rhenusque bicornis;
Indomitique Dahae, et, pontem indignatus, Araxes.
Talia, per clipeum Volcani, dona parentis,
Miratur; rerumque ignarus, imagine gaudet,
Attollens humero famamque et fata nepotum.

P. VIRGILII MARONIS

AENEIDOS

LIBER NONUS.

ATQUE, ea diverſa penitus dum parte geruntur,
Irim de coelo miſit Saturnia Juno
Audacem ad Turnum. Luco tum forte parentis
Pilumni Turnus ſacrata valle ſedebat.
Ad quem ſic roſeo Thaumantias ore locuta eſt:
Turne, quod optanti divom promittere nemo
Auderet, volvenda dies, en! attulit ultro.
Aeneas, urbe, et ſociis, et claſſe relicta,
Sceptra Palatini ſedemque petît Evandri.
Nec ſatis: extremas Corythi penetravit ad urbes;
Lydorumque manum, collectos armat agreſtis.
Quid dubitas? nunc tempus equos, nunc poſcere currus.
Rumpe moras omnis, et turbata adripe caſtra.
Dixit, et in coelum paribus ſe ſuſtulit alis;
Ingentemque fuga ſecuit ſub nubibus arcum.
Agnovit juvenis, duplicisque ad ſidera palmas
Suſtulit, et tali fugientem eſt voce ſecutus:
Iri, decus coeli, quis te mihi nubibus actam
Detulit in terras? unde haec tam clara repente

Tempeſtas? medium video discedere coelum,
Palantisque polo ſtellas. Sequor omina tanta,
Quisquis in arma vocas. Et, ſic effatus, ad undam
Proceſſit, ſummoque hauſit de gurgite lymphas,
Multa deos orans; oneravitque aethera votis.
Jamque omnis campis exercitus ibat apertis,
Dives equûm, dives pictaï veſtis, et auri.
Meſſapus primas acies, poſtrema coërcent
Tyrrhidae juvenes; medio dux agmine Turnus
Vertitur arma tenens, et toto vertice ſupra eſt:
Ceu, ſeptem ſurgens ſedatis amnibus, altus
Per tacitum Ganges, aut pingui flumine Nilus,
Quum refluit campis, et jam ſe condidit alveo.
Hic ſubitam nigro glomerari pulvere nubem
Proſpiciunt Teucri, ac tenebras inſurgere campis.
Primus ab adverſa conclamat mole Caïcus:
Quis globus, o cives! caligine volvitur atra!
Ferte citi ferrum, date tela, ſcandite muros:
Hoſtis adeſt, eia! Ingenti clamore per omnis
Condunt ſe Teucri portas, et moenia complent.
Namque ita discedens praeceperat, optimus armis,
Aeneas: ſi qua interea Fortuna fuiſſet,
Neu ſtruere auderent aciem, neu credere campo;
Caſtra modo, et tutos ſervarent aggere muros.
Ergo, etſi conferre manum pudor, iraque monſtrat,
Objiciunt portas tamen, et praecepta faceſſunt,
Armatique cavis exſpectant turribus hoſtem.
Turnus, ut ante volans tardum praeceſſerat agmen,

Viginti lectis equitum comitatus et urbi
Improviſus adeſt: maculis quem Thracius albis
Portat equus, criſtaque tegit galea aurea rubra.
Ecquis erit mecum, juvenes, qui primus in hoſtem?
En! ait: et jaculum attorquens emittit in auras,
Principium pugnae, et campo ſeſe arduus infert.
Clamore excipiunt ſocii, fremituque ſequuntur
Horriſono: Teucrûm mirantur inertia corda;
Non aequo dare ſe campo, non obvia ferre [huc,
Arma viros, ſed caſtra fovere. Huc turbidus, atque
Luſtrat equo muros, aditumque per avia quaerit.
Ac, veluti pleno lupus inſidiatus ovili,
Quum fremit ad caulas, ventos perpeſſus et imbris,
Nocte ſuper media: tuti ſub matribus agni
Balatum exercent: ille, aſper, et improbus ira,
Saevit in absentis: collecta fatigat edendi
Ex longo rabies, et ſiccae ſanguine fauces.
Haud aliter Rutulo, muros et caſtra tuenti,
Igneſcunt irae: duris dolor oſſibus ardet;
Qua tentet ratione aditus, et quae via clauſos
Excutiat Teucros vallo, atque effundat in aequor.
Claſſem, quae lateri caſtrorum adjuncta latebat,
Aggeribus ſeptam circum, et fluvialibus undis,
Invadit; ſociosque incendia poſcit ovantis,
Atque manum pinu flagranti fervidus implet.
Tum vero incumbunt; urguet praeſentia Turni;
Atque omnis facibus pubes accingitur atris.
Diripuere focos: piceum fert fumida lumen

Taeda, et commixtam Volcanus ad aſtra favillam.
Quis deus, o Muſae! tam ſaeva incendia Teucris
Avertit? tantos ratibus quis depulit ignes?
Dicite. Priſca fides facto, ſed fama perennis.
Tempore quo primum Phrygia formabat in Ida
Aeneas claſſem, et pelagi petere alta parabat;
Ipſa deûm fertur genetrix, Berecyntia, magnum
Vocibus his adfata Jovem: Da, nate, petenti,
Quod tua cara parens domito te poſcit Olympo.
Pinea ſilva mihi, multos dilecta per annos,
Lucus in arce fuit ſumma, quo ſacra ferebant,
Nigranti picea trabibusque obſcurus acernis:
Has ego Dardanio juveni, quum claſſis egeret,
Laeta dedi: nunc ſollicitam timor anxius urguet.
Solve metus, atque hoc precibus ſine poſſe parentem,
Ne curſu quaſſatae ullo, neu turbine venti,
Vincantur. Proſit, noſtris in montibus ortas.
Filius huic contra, torquet qui ſidera mundi:
O genetrix! quo fata vocas? aut quid petis iſtis?
Mortaline manu factae immortale carinae
Fas habeant; certusque incerta pericula luſtret
Aeneas? Cui tanta deo permiſſa poteſtas?
Immo, ubi defunctae finem portusque tenebunt
Auſonios, olim, quaecunque evaſerit undis,
Dardaniumque ducem Laurentia vexerit arva,
Mortalem eripiam formam, magnique jubebo
Aequoris eſſe deas: qualis Nereïa Doto
Et Galatea ſecant ſpumantem pectore pontum.

Dixerat; idque ratum, Stygii per flumina fratris,
Per pice torrentis atraque voragine ripas
Adnuit, et totum nutu tremefecit Olympum.
Ergo aderat promiſſa dies, et tempora Parcae
Debita complerant; quum Turni injuria Matrem
Admonuit ratibus ſacris depellere taedas.
Hic primum nova lux oculis offulſit, et ingens
Viſus ab Aurora coelum transcurrere nimbus,
Idaeique chori; tum vox horrenda per auras
Excidit, et Troum Rutulorumque agmina complet:
Ne trepidate meas, Teucri, defendere navis,
Neve armate manus: maria ante exurere Turno,
Quam ſacras dabitur pinus. Vos ite ſolutae,
Ite, deae pelagi; Genetrix jubet. Et, ſua quaeque,
Continuo puppes abrumpunt vincula ripis,
Delphinumque modo demerſis aequora roſtris
Ima petunt. Hinc virgineae, mirabile monſtrum,
Quot prius aeratae ſteterant ad littora prorae,
Reddunt ſe totidem facies, pontoque feruntur.
Obſtupuere animis Rutuli: conterritus ipſe
Turbatis Meſſapus equis: cunctatur et amnis,
Rauca ſonans, revocatque pedem Tiberinus ab alto.
At non audaci ceſſit fiducia Turno;
Ultro animos tollit dictis, atque increpat ultro:
Trojanos haec monſtra petunt; his Jupiter ipſe
Auxilium ſolitum eripuit: non tela, nec ignes
Exſpectant Rutulos. Ergo maria invia Teucris,
Nec ſpes ulla fugae; rerum pars altera adempta eſt;

Terra autem in noſtris manibus; tot millia, gentes
Arma ferunt Italae. Nil me fatalia terrent,
Si qua Phryges prae ſe jactant, reſponſa deorum.
Sat fatis Venerique datum, tetigere quod arva
Fertilis Auſoniae Troës: ſunt et mea contra
Fata mihi, ferro ſceleratam exſcindere gentem,
Conjuge praerepta; nec ſolos tangit Atridas
Iſte dolor, ſolisque licet capere arma Mycenis.
Sed periiſſe ſemel ſatis eſt. Peccare fuiſſet
Ante ſatis, penitus modo non genus omne peroſos
Femineum. Quibus haec medii fiducia valli,
Foſſarumque morae, leti discrimina parva,
Dant animos: at non viderunt moenia Trojae,
Neptuni fabricata manu, conſidere in ignis?
Sed vos, o lecti! ferro qui ſcindere vallum
Adparat, et mecum invadit trepidantia caſtra?
Non armis mihi Volcani, non mille carinis
Eſt opus in Teucros. Addant ſe protenus omnes
Etruſci ſocios; tenebras et inertia furta
Palladii, caeſis ſummae cuſtodibus arcis,
Ne timeant; nec equi caeca condemur in alvo:
Luce, palam, certum eſt igni circumdare muros.
Haud ſibi cum Danaïs rem, faxo, et pube Pelaſga,
Eſſe putent, decimum quos distulit Hector in annum.
Nunc adeo, melior quoniam pars acta diei,
Quod ſupereſt, laeti bene geſtis corpora rebus
Procurate, viri; et pugnam ſperate parati.
Interea, vigilum excubiis obſidere portas

Cura datur Meſſapo, et moenia cingere flammis.
Bis ſeptem, Rutulo muros qui milite ſervent,
Delecti: aſt illos, centeni quemque, ſequuntur
Purpurei criſtis juvenes, auroque coruſci.
Diſcurrunt, variantque vices; fuſique per herbam
Indulgent vino, et vertunt crateras aënos.
Collucent ignes: noctem cuſtodia ducit
Inſomnem ludo.
Haec ſuper e vallo proſpectant Troës, et armis
Alta tenent; nec non, trepidi formidine, portas
Explorant, pontiſque et propugnacula jungunt;
Tela gerunt. Inſtant Mneſtheus acerque Sereſtus;
Quos pater Aen as, ſi quando adverſa vocarent,
Rectores juvenum, et rerum dedit eſſe magiſtros.
Omnis per muros legio, ſortita periclum,
Excubat, exercetque vices, quod cuique tenendum eſt.
Niſus erat portae cuſtos, acerrimus armis,
Hyrtacides; comitem Aeneae quem miſerat Ida
Venatrix, jaculo celerem, levibusque ſagittis;
Et juxta comes Euryalus, quo pulchrior alter
Non fuit Aeneadum, Trojana neque induit arma;
Ora puer prima ſignans intonſa juventa.
His amor unus erat, pariterque in bella ruebant:
Tum quoque communi portam ſtatione tenebant.
Niſus ait: Dine hunc ardorem mentibus addunt,
Euryale? an ſua cuique deus fit dira cupido?
Aut pugnam, aut aliquid jam dudum invadere magnum
Mens agitat mihi; nec placida contenta quiete eſt.

Cernis, quae Rutulos habeat fiducia rerum:
Lumina rara micant; ſomno vinoque ſepulti,
Procubuere; ſilent late loca. Percipe porro,
Quid dubitem, et quae nunc animo ſententia ſurgat.
Aenean acciri omnes, populusque, patresque,
Expoſcunt; mittique viros, qui certa reportent.
Si tibi, quae poſco, promittunt; nam mihi facti
Fama ſat eſt; tumulo videor reperire ſub illo
Poſſe viam ad muros et moenia Pallantea.
Obſtupuit, magno laudum percuſſus amore,
Euryalus; ſimul his ardentem adfatur amicum:
Mene igitur ſocium ſummis adjungere r bus,
Niſe, fugis? ſolum te in tanta pericula mittam?
Non ita me genitor, bellis adſuetus, Opheltes,
Argolicum terrorem inter, Trojaeque labores,
Sublatum, erudiit; nec tecum talia geſſi,
Magnanimum Aenean, et fata extrema ſecutus.
Eſt hic, eſt animus lucis contemtor, et iſtum
Qui vita bene credat emi, quo tendis, honorem.
Niſus ad haec: Equidem de te nil tale verebar;
Nec fas; non: ita me referat tibi magnus ovantem
Jupiter, aut quicumque oculis haec adſpicit aequis.
Sed, ſi quis, quae multa vides discrimine tali,
Si quis in adverſum rapiat, caſusve, deusve,
Te ſupereſſe velim; tua vita dignior aetas.
Sit, qui me raptum pugna, pretiove redemtum,
Mandet humo ſolita; aut, ſi qua id Fortuna vetabit,
Absenti ferat inferias, decoretque ſepulcro.

Neu matri miſerae tanti ſim cauſſa doloris ;
Quae te ſola, puer, multis e matribus auſa
Perſequitur, magni nec moenia curat Aceſtae.
Ille autem : Cauſſas nequidquam nectis inanis,
Nec mea jam mutata loco ſententia cedit.
Acceleremus, ait ; vigiles ſimul excitat : illi
Succedunt, ſervantque vices : ſtatione relicta
Ipſe comes Niſo graditur, regemque requirunt.
Cetera per terras omnis animalia ſomno
Laxabant curas, et corda oblita laborum :
Ductores Teucrûm primi, delecta juventus,
Conſilium ſummis regni de rebus habebant,
Quid facerent, quisve Aeneae jam nuntius eſſet :
Stant longis adnixi haſtis, et ſcuta tenentes,
Caſtrorum et campi medio. Tum Niſus et una
Euryalus confeſtim alacres admittier orant :
Rem magnam, pretiumque morae fore. Primus Iulus
Accepit trepidos, ac Niſum dicere juſſit.
Tum ſic Hyrtacides : Audite o ! mentibus aequis,
Aeneadae ; neve haec noſtris ſpectentur ab annis,
Quae ferimus. Rutuli, ſomno vinoque ſoluti,
Procubuere : locum inſidiis conſpeximus ipſi,
Qui patet in bivio portae, quae proxima ponto :
Interrupti ignes, aterque ad ſidera fumus
Erigitur : ſi fortuna permittitis uti,
Quaeſitum Aenean ad moenia Pallantea
Mox hic cum ſpoliis, ingenti caede peracta,
Adfore cernetis. Nec nos via fallit euntis ;

Vidimus obſcuris primam ſub vallibus urbem
Venatu adſiduo, et totum cognovimus amnem.
Hic, annis gravis, atque animi maturus, Aletes:
Dì patrii, quorum ſemper ſub numine Troja eſt,
Non tamen omnino Teucros delere paratis,
Quum talis animos juvenum, et tam certa tuliſtis
Pectora. Sic memorans, humeros dextrasque tenebat
Amborum; et voltum lacrimis, atque ora rigabat:
Quae vobis, quae digna, viri, pro laudibus iſtis,
Praemia poſſe rear ſolvi? pulcherrima primum
Dì moresque dabunt veſtri; tum cetera reddet
Actutum pius Aeneas, atque integer aevi
Aſcanius, meriti tanti non immemor umquam.
Immo ego vos, cui ſola ſalus genitore reducto,
Excipit Aſcanius, per magnos, Niſe, Penatis,
Aſſaracique Larem, et canae penetralia Veſtae,
Obteſtor; quaecumque mihi fortuna fidesque eſt,
In veſtris pono gremiis: revocate parentem;
Reddite conſpectum: nihil illo triſte recepto.
Bina dabo argento perfecta, atque aſpera ſignis,
Pocula, devicta genitor quae cepit Ariſba;
Et tripodas geminos; auri duo magna talenta;
Cratera antiquum, quem dat Sidonia Dido.
Si vero capere Italiam, ſceptrisque potiri
Contigerit victori, et praedae ducere ſortem:
Vidiſti, quo Turnus equo, quibus ibat in armis
Aureus: ipſum illum, clipeum, criſtasque rubentis,
Excipiam ſorti, jam nunc tua praemia, Niſe.

Praeterea, bis ſex genitor lectiſſima matrum
Corpora, captivosque dabit, ſuaque omnibus arma;
Inſuper his, campi quod rex habet ipſe Latinus.
Te vero, mea quem ſpatiis propioribus aetas
Inſequitur, venerande puer, jam pectore toto
Accipio et comitem caſus complector in omnis.
Nulla meis ſine te quaeretur gloria rebus:
Seu pacem ſeu bella geram; tibi maxima rerum
Verborumque fides. Contra quem talia fatur
Euryalus: Me nulla dies tam fortibus auſis
Disſimilem arguerit: tantum; Fortuna ſecunda
Aut adverſa cadat. Sed te ſuper omnia dona
Unum oro: genetrix Priami de gente vetuſta
Eſt mihi, quam miſeram tenuit non Ilia tellus
Mecum excedentem, non moenia regis Aceſtae.
Hanc ego nunc ignaram hujus quodcumque pericli eſt,
Inque ſalutatam, linquo: Nox, et tua teſtis
Dextera, quod nequeam lacrimas perferre parentis.
At tu, oro, ſolare inopem, et ſuccurre relictae.
Hanc ſine me ſpem ferre tui: audentior ibo
In caſus omnis. Percuſſa mente dederunt
Dardanidae lacrimas: ante omnis pulcher Iulus;
Atque animum patriae ſtrinxit pietatis imago.
Tum ſic effatur:
Spondeo digna tuis ingentibus omnia coeptis:
Namque erit iſta mihi genetrix, nomenque Creüſae
Solum defuerit; nec partum gratia talem
Parva manet. Caſus factum quicumque ſequuntur,

Per caput hoc juro, per quod pater ante ſolebat,
Quae tibi polliceor reduci, rebusque ſecundis,
Haec eadem matrique tuae generique manebunt.
Sic ait illacrimans; humero ſimul exuit enſem
Auratum, mira quem fecerat arte Lycaon
Gnoſius, atque habilem vagina aptarat eburna:
Dat Niſo Mneſtheus pellem horrentisque leonis
Exuvias; galeam fidus permutat Aletes.
Protenus armati incedunt: quos omnis euntis
Primorum manus ad portas, juvenumque, ſenumque,
Proſequitur votis: nec non et pulcher Iulus,
Ante annos animumque gerens, curamque virilem,
Multa patri portanda dabat mandata; ſed aurae
Omnia diſcerpunt, et nubibus inrita donant.
  Egreſſi ſuperant foſſas, noctisque per umbram
Caſtra inimica petunt, multis tamen ante futuri
Exitio. Paſſim ſomno vinoque per herbam
Corpora fuſa vident; adrectos littore currus;
Inter lora, rotasque, viros, ſimul arma jacere,
Vina ſimul. Prior Hyrtacides ſic ore locutus:
Euryale, audendum dextra: nunc ipſa vocat res:
Hac iter eſt. Tu, ne qua manus ſe attollere nobis
A tergo poſſit, cuſtodi, et conſule longe:
Haec ego vaſta dabo, et lato te limite ducam.
Sic memorat, vocemque premit; ſimul enſe ſuperbum
Rhamnetem aggreditur, qui forte, tapetibus altis
Exſtructus, toto proflabat pectore ſomnum;
Rex idem, et regi Turno gratiſſimus augur:

Sed non augurio potuit depellere peſtem.
Tris juxta famulos, temere inter tela jacentis,
Armigerumque Remi premit, aurigamque, ſub ipſis
Nactus equis; ferroque ſecat pendentia colla:
Tum caput ipſi aufert domino, truncumque relinquit
Sanguine ſingultantem: atro tepefacta cruore, [que,
Terra, torique madent. Necnon Lamyrumque, Lamum-
Et juvenem Sarranum, illa qui plurima nocte
Luſerat, inſignis facie, multoque jacebat
Membra deo victus: felix, ſi protenus illum
Aequaſſet nocti ludum, in lucemque tuliſſet.
Impaſtus ceu plena leo per ovilia turbans,
Suadet enim veſana fames, manditque trahitque
Molle pecus, mutumque metu: fremit ore cruento.
Nec minor Euryali caedes: incenſus et ipſe
Perfurit; ac multam in medio ſine nomine plebem, [que,
Fadumque, Herbeſumque ſubit, Rhoetumque, Abarim-
Ignaros; Rhoetum vigilantem, et cuncta videntem;
Sed magnum metuens ſe poſt cratera tegebat:
Pectore in adverſo totum cui comminus enſem
Condidit adſurgenti, et multa morte recepit.
Purpuream vomit ille animam, et cum ſanguine mixta
Vina refert moriens: hic furto fervidus inſtat.
Jamque ad Meſſapi ſocios tendebat; ubi ignem
Deficere extremum, et religatos rite videbat
Carpere gramen equos: breviter cum talia Niſus,
Senſit enim nimia caede atque cupidine ferri,
Abſiſtamus, ait; nam lux inimica propinquat.

Poenarum exhauſtum ſatis eſt; via facta per hoſtes.
Multa virûm ſolido argento perfecta relinquunt
Armaque, craterasque ſimul, pulchrosque tapetas.
Euryalus phaleras Rhamnetis, et, aurea bullis,
Cingula, Tiburti Remulo ditiſſimus olim
Quae mittit dona, hoſpitio quum jungeret absens,
Caedicus; ille ſuo moriens dat habere nepoti;
Poſt mortem bello Rutuli pugnaque potiti:
Haec rapit, atque humeris nequidquam fortibus aptat.
Tum galeam Meſſapi habilem, criſtisque decoram,
Induit. Excedunt caſtris, et tuta capeſſunt.
  Interea praemiſſi equites ex urbe Latina,
Cetera dum legio campis inſtructa moratur,
Ibant, et Turno regis reſponſa ferebant,
Tercentum, ſcutati omnes, Volſcente magiſtro.
Jamque propinquabant caſtris, muroſque ſubibant;
Cum procul hos, laevo flectentis limite, cernunt;
Et galea Euryalum ſublustri noctis in umbra
Prodidit immemorem, radiisque adverſa refulſit.
Haud temere eſt viſum. Conclamat ab agmine Volſcens:
State, viri; quae cauſſa viae? quive eſtis in armis?
Quove tenetis iter? Nihil illi tendere contra;
Sed celerare fugam in ſilvas, et fidere nocti.
Objiciunt equites ſeſe ad divortia nota
Hinc atque hinc, omnemque abitum cuſtode coronant.
  Silva fuit, late dumis atque ilice nigra
Horrida, quam denſi complerant undique ſentes:
Rara per occultos lucebat ſemita callis.

Euryalum tenebrae ramorum oneroſaque praeda
Impediunt, fallitque timor regione viarum:
Niſus abit. Jamque imprudens evaſerat hoſtis,
Atque lacus, qui poſt Albae de nomine dicti
Albani; tum rex ſtabula alta Latinus habebat;
Ut ſtetit, et fruſtra absentem reſpexit amicum:
Euryale, infelix qua te regione reliqui?
Quave ſequar? Rurſus perplexum iter omne revolvens
Fallacis ſilvae, ſimul et veſtigia retro
Obſervata, legit; dumisque ſilentibus errat.
Audit equos, audit ſtrepitus et ſigna ſequentum.
Nec longum in medio tempus, quum clamor ad auris
Pervenit, ac videt Euryalum; quem jam manus omnis,
Fraude loci et noctis, ſubito turbante tumultu,
Oppreſſum, rapit, et conantem plurima fruſtra.
Quid faciat? qua vi juvenem, quibus audeat armis
Eripere? an ſeſe medios moriturus in enſes
Inferat, et pulchram properet per volnera mortem?
Ocius adducto torquens haſtile lacerto,
Suſpiciens altam Lunam, ſic voce precatur:
Tu, dea, tu praeſens noſtro ſuccurre labori,
Aſtrorum decus, et nemorum Latonia cuſtos:
Si qua tuis umquam pro me pater Hyrtacus aris
Dona tulit, ſi qua ipſe meis venatibus auxi,
Suspendive tholo, aut ſacra ad faſtigia ſixi;
Hunc ſine me turbare globum, et rege tela per auras.
Dixerat; et, toto connixus corpore, ferrum
Conjicit. Haſta volans noctis diverberat umbras,

Et venit averſi in tergum Sulmonis, ibique
Frangitur, ac fiſſo transit praecordia ligno.
Volvitur ille, vomens calidum de pectore flumen,
Frigidus; et longis ſingultibus ilia pulſat.
Diverſi circumſpiciunt. Hoc acrior, idem
Ecce! aliud ſumma telum librabat ab aure:
Dum trepidant, iit haſta Tago per tempus utrumque
Stridens, trajectoque haeſit tepefacta cerebro.
Saevit atrox Volſcens, nec teli conſpicit usquam
Auctorem, nec quo ſe ardens immittere poſſit.
Tu tamen interea calido mihi ſanguine poenas
Perſolves amborum, inquit: ſimul enſe recluſo
Ibat in Euryalum. Tum vero exterritus, amens,
Conclamat Niſus; nec ſe celare tenebris
Amplius, aut tantum potuit perferre dolorem:
Me, me (adſum, qui feci), in me convertite ferrum,
O Rutuli! mea fraus omnis; nihil iſte nec auſus,
Nec potuit: coelum hoc et conſcia ſidera teſtor.
Tantum infelicem nimium dilexit amicum.
Talia dicta dabat: ſed viribus enſis adactus
Transabiit coſtas, et candida pectora rumpit.
Volvitur Euryalus leto, pulchrosque per artus
It cruor, inque humeros cervix collapſa recumbit:
Purpureus veluti cum flos, ſuccisus aratro,
Langueſcit moriens; laſſove papavera collo
Demiſere caput, pluvia quum forte gravantur.
At Niſus ruit in medios, ſolumque per omnis
Volſcentem petit; in ſolo Volſcente moratur.

Quem, circum glomerati, hoſtes hinc comminus atque
Proturbant. Inſtat non ſecius, ac rotat enſem [hinc
Fulmineum; donec Rutuli clamantis in ore
Condidit adverſo, et moriens animam abstulit hoſti.
Tum ſuper exanimem ſeſe projecit amicum
Confoſſus, placidaque ibi demum morte quievit.
Fortunati ambo! ſi quid mea carmina poſſunt,
Nulla dies umquam memori vos eximet aevo:
Dum domus Aeneae Capitoli immobile ſaxum
Accolet, imperiumque pater Romanus habebit.
Victores praeda Rutuli ſpoliisque potiti,
Volſcentem exanimum flentes in caſtra ferebant.
Nec minor in caſtris luctus, Rhamnete reperto
Exſangui, et primis una tot caede peremtis,
Sarranoque, Numaque. Ingens concurſus ad ipſa
Corpora, ſeminecesque viros, tepidaque recentem
Caede locum, et plenos ſpumanti ſanguine rivos.
Agnoſcunt ſpolia inter ſe, galeamque nitentem
Meſſapi, et multo phaleras ſudore receptas.
Et jam prima novo ſpargebat lumine terras,
Tithoni croceum linquens, Aurora, cubile:
Jam ſole infuſo, jam rebus luce retectis,
Turnus in arma viros, armis circumdatus ipſe,
Suscitat; aeratasque acies in proelia cogit
Quisque ſuas; variisque acuunt rumoribus iras.
Quin ipſa adrectis, viſu miſerabile! in haſtis
Praefigunt capita, et multo clamore ſequuntur,
Euryali et Niſi.

Aeneadae duri murorum in parte ſiniſtra
Oppoſuere aciem, nam dextera cingitur amni;
Ingentisque tenent foſſas, et turribus altis
Stant moeſti: ſimul ora virûm praefixa movebant,
Nota nimis miſeris, atroque fluentia tabo.
Interea pavidam volitans pennata per urbem
Nuntia Fama ruit, matrisque adlabitur auris
Euryali: at ſubitus miſerae calor oſſa reliquit;
Excuſſi manibus radii, revolutaque penſa.
Evolat infelix, et, femineo ululatu,
Sciſſa comam, muros amens atque agmina curſu
Prima petit; non illa virûm, non illa pericli,
Telorumque, memor; coelum dehinc queſtibus implet:
Hunc ego te, Euryale, adſpicio? tune, illa ſenectae
Sera meae requies, potuiſti linquere ſolam,
Crudelis? nec te, ſub tanta pericula miſſum,
Adfari extremum miſerae data copia matri?
Heu! terra ignota, canibus date praeda Latinis,
Alitibusque, jaces! nec te tua funera mater
Produxi, preſſive oculos, aut vulnera lavi,
Veſte tegens, tibi quam noctes feſtina diesque
Urguebam, et tela curas ſolabar anilis.
Quo ſequar? aut quae nunc artus, avolſaque membra,
Et funus lacerum, tellus habet? hoc mihi de te,
Nate, refers? hoc ſum terraque marique ſecuta?
Figite me, ſi qua eſt pietas; in me omnia tela
Conjicite, o Rutuli! me primam abſumite ferro:
Aut tu, magne pater divom, miſerere, tuoque

Inviſum hoc detrude caput ſub Tartara telo;
Quando aliter nequeo crudelem abrumpere vitam.
Hoc fletu concuſſi animi, moeſtusque per omnis
It gemitus; torpent infractae ad proelia vires.
Illam incendentem luctus Idaeus et Actor,
Ilionei monitu et multum lacrimantis Iuli,
Corripiunt, interque manus ſub tecta reponunt.
At tuba terribilem ſonitum procul aere canoro
Increpuit: ſequitur clamor, coelumque remugit.
Accelerant acta pariter teſtudine Volſci;
Et foſſas implere parant, ac vellere vallum.
Quaerunt pars aditum, et ſcalis adſcendere muros,
Qua rara eſt acies, interlucetque corona
Non tam ſpiſſa viris. Telorum effundere contra
Omne genus Teucri, ac duris detrudere contis,
Adſueti longo muros defendere bello.
Saxa quoque infeſto volvebant pondere, ſi qua
Poſſent tectam aciem perrumpere: quum tamen omnis
Ferre juvat ſubter denſa teſtudine caſus.
Nec jam ſufficiunt: nam, qua globus imminet ingens,
Immanem Teucri molem volvuntque ruuntque;
Quae ſtravit Rutulos late, armorumque reſolvit
Tegmina. Nec curant caeco contendere Marte
Amplius audaces Rutuli, ſed pellere vallo
Miſſilibus certant.
Parte alia, horrendus viſu, quaſſabat Etruſcam
Pinum, et fumiferos infert Mezentius ignis:
At Meſſapus, equûm domitor, Neptunia proles,

Reſcindit vallum, et ſcalas in moenia poſcit.
  Vos, o Calliope! precor, adſpirate canenti,
Quas ibi tunc ferro ſtrages, quae funera Turnus
Ediderit; quem quisque virum demiſerit Orco:
Et mecum ingentis oras evolvite belli.
Et meminiſtis enim, divae, et memorare poteſtis.
  Turris erat vaſto ſuſpectu, et pontibus altis,
Opportuna loco; ſummis quam viribus omnes
Expugnare Itali, ſummaque evertere opum vi
Certabant: Troës contra defendere ſaxis,
Perque cavas denſi tela intorquere feneſtras.
Princeps ardentem conjecit lampada Turnus,
Et flammam adſixit lateri; quae plurima vento
Corripuit tabulas, et poſtibus haeſit adeſis.
Turbati trepidare intus, fruſtraque malorum
Velle fugam. Dum ſe glomerant, retroque reſidunt
In partem, quae peſte caret; tum pondere turris
Procubuit ſubito, et coelum tonat omne fragore.
Semineces ad terram, immani mole ſecuta,
Confixique ſuis telis, et pectora duro
Trânsfoſſi ligno, veniunt. Vix unus Helenor
Et Lycus elapſi: quorum primaevus Helenor,
Maeonio regi quem ſerva Licymnia furtim
Suſtulerat, vetitisque ad Trojam miſerat armis,
Enſe levis nudo, parmaque inglorius alba.
Isque, ubi ſe Turni media inter millia vidit,
Hinc acies, atque hinc acies adſtare Latinas;
Ut fera, quae, denſa venantum ſepta corona,

Contra tela furit, ſeſeque haud neſcia morti
Injicit, et ſaltu ſupra venabula fertur;
Haud aliter juvenis medios moriturus in hoſtis
Irruit; et, qua tela videt denſiſſima, tendit.
At, pedibus longe melior, Lycus, inter et hoſtis,
Inter et arma, fuga muros tenet; altaque certat
Prendere tecta manu, ſociûmque attingere dextras.
Quem Turnus, pariter curſu teloque ſecutus,
Increpat his victor: Noſtrasne evadere, demens,
Speraſti te poſſe manus? ſimul adripit ipſum
Pendentem, et magna muri cum parte revellit:
Qualis, ubi aut leporem, aut candenti corpore cycnum,
Sustulit, alta petens, pedibus Jovis armiger uncis;
Quaeſitum aut matri multis balatibus agnum
Martius a ſtabulis rapuit lupus. Undique clamor
Tollitur. Invadunt, et foſſas aggere complent:
Ardentis taedas alii ad faſtigia jactant.
Ilioneus ſaxo atque ingenti fragmine montis
Lucetium, portae ſubeuntem, ignisque ferentem;
Emathiona Liger, Corynaeum ſternit Aſylas;
Hic jaculo bonus, hic longe fallente ſagitta:
Ortygium Caeneus, victorem Caenea Turnus; [que,
Turnus Itym, Cloniumque, Dioxippum, Promolum-
Et Sagarim, et, ſummis ſtantem pro turribus, Idan;
Privernum Capys. Hunc primo levis haſta Temillae
Strinxerat: ille manum projecto tegmine demens
Ad volnus tulit: ergo alis adlapſa ſagitta,
Et laevo adfixa eſt lateri manus; abditaque intus

Spiramenta animae letali volnere rumpit.
Stabat in egregiis Arcentis ſilius armis,
Pictus acu chlamydem, et ferrugine clarus Hibera,
Inſignis facie; genitor quem miſerat Arcens,
Eductum Matris luco, Symaethia circum
Flumina: pinguis ubi et placabilis ara Palici.
Stridentem fundam, poſitis Mezentius haſtis,
Ipſe ter adducta circum caput egit habena;
Et media adverſi liquefacto tempora plumbo
Diffidit, ac multa porrectum extendit arena.
Tum primum bello celerem intendiſſe ſagittam
Dicitur, ante feras ſolitus terrere fugaces,
Aſcanius, fortemque manu fudiſſe Numanum;
Cui Remulo cognomen erat; Turnique minorem
Germanam, nuper thalamo ſociatus, habebat.
Is primam ante aciem digna atque indigna relatu
Vociferans, tumidusque novo praecordia regno,
Ibat, et ingentem ſeſe clamore ferebat:
Non pudet obſidione iterum valloque teneri,
Bis capti Phryges, et Marti praetendere muros?
En, qui noſtra ſibi bello connubia poſcunt!
Quis deus Italiam, quae vos dementia adegit?
Non hic Atridae, nec fandi fictor Ulixes.
Durum ab ſtirpe genus, natos ad flumina primum
Deferimus, ſaevoque gelu duramus et undis;
Venatu invigilant pueri, ſilvasque fatigant;
Flectere ludus equos, et ſpicula tendere cornu.
At, patiens operum, parvoque adſueta, juventus

Aut raſtris terram domat, aut quatit oppida bello.
Omne aevum ferro teritur, verſaque juvencûm
Terga fatigamus haſta; nec tarda ſenectus
Debilitat vires animi, mutatque vigorem.
Canitiem galea premimus; ſemperque recentis
Comportare juvat praedas, et vivere rapto.
Vobis picta croco, et fulgenti murice, veſtis;
Deſidiae cordi; juvat indulgere choreïs;
Et tunicae manicas, et habent redimicula mitrae.
O vere Phrygiae! neque enim Phryges; ite per alta
Dindyma, ubi adſuetis biforem dat tibia cantum:
Tympana vos buxusque vocant Berecyntia matris
Idaeae. Sinite arma viris, et cedite ferro.
Talia jactantem dictis, ac dira canentem,
Non tulit Aſcanius; nervoque obverſus equino
Intendit telum, diverſaque brachia ducens
Conſtitit, ante Jovem ſupplex per vota precatus:
Jupiter omnipotens, audacibus adnue coeptis:
Ipſe tibi ad tua templa feram ſollemnia dona,
Et ſtatuam ante aras aurata fronte juvencum
Candentem, pariterque caput cum matre ferentem,
Jam cornu petat et pedibus qui ſpargat arenam.
Audiit et coeli Genitor de parte ſerena
Intonuit laevum: ſonat una fatifer arcus.
Effugit horrendum ſtridens adducta ſagitta;
Perque caput Remuli venit, et cava tempora ferro
Trajicit: I, verbis virtutem illude ſuperbis.
Bis capti Phryges haec Rutulis reſponſa remittunt.

Hoc tantum Aſcanius. Teucri clamore ſequuntur,
Laetitiaque fremunt, animosque ad ſidera tollunt.
Aetheria tum forte plaga crinitus Apollo
Deſuper Auſonias acies urbemque videbat,
Nube ſedens, atque his victorem adfatur Iulum:
Macte nova virtute, puer; ſic itur ad aſtra,
Dîs genite, et geniture deos. Jure omnia bella
Gente ſub Aſſaraci fato ventura reſident:
Nec te Troja capit. Simul haec effatus, ab alto
Aethere ſe mittit, ſpirantis dimovet auras,
Aſcaniumque petit. Formam tum vertitur oris
Antiquum in Buten. Hic Dardanio Anchiſae
Armiger ante fuit, ſidusque ad limina cuſtos:
Tum comitem Aſcanio pater addidit. Ibat Apollo
Omnia longaevo ſimilis, vocemque, coloremque,
Et crinis flavos, et ſaeva ſonoribus arma;
Atque his ardentem dictis adfatur Iulum:
Sit ſatis, Aeneada, telis impune Numanum
Oppetiiſſe tuis: primam hanc tibi magnus Apollo
Concedit laudem, et paribus non invidet armis.
Cetera parce, puer, bello. Sic orſus, Apollo
Mortalis medio adſpectus ſermone reliquit,
Et procul in tenuem ex oculis evanuit auram.
Agnovere deum proceres, divinaque tela,
Dardanidae, pharetramque fuga ſenſere ſonantem.
Ergo, avidum pugnae, dictis ac numine Phoebi
Aſcanium prohibent: ipſi in certamina rurſus
Succedunt, animasque in aperta pericula mittunt.

It clamor totis per propugnacula muris;
Intendunt acris arcus, amentaque torquent;
Sternitur omne ſolum telis: tum ſcuta cavaeque
Dant ſonitum flictu galeae; pugna aſpera ſurgit:
Quantus ab occaſu veniens, pluvialibus Haedis,
Verberat imber humum; quam multa grandine nimbi
In vada praecipitant, quum Jupiter, horridus auſtris,
Torquet aquoſam hiemem, et coelo cava nubila rumpit.
Pandarus et Bitias, Idaeo Alcanore creti,
Quos Jovis eduxit luco ſilveſtris Iaera,
Abietibus juvenes patriis et montibus aequos,
Portam, quae ducis imperio commiſſa, recludunt,
Freti armis; ultroque invitant moenibus hoſtem.
Ipſi intus, dextra ac laeva, pro turribus adſtant,
Armati ferro, et criſtis capita alta coruſci:
Quales aëriae liquentia flumina circum,
Sive Padi ripis, Atheſim ſeu propter amoenum,
Conſurgunt geminae quercus, intonſaque coelo
Attollunt capita, et ſublimi vertice nutant.
Irrumpunt, aditus Rutuli ut videre patentis.
Continuo Quercens, et pulcher Aquicolus armis,
Et praeceps animi Tmarus, et Mavortius Haemon,
Agminibus totis aut verſi terga dedere,
Aut ipſo portae poſuere in limine vitam.
Tum magis increſcunt animis discordibus irae;
Et jam collecti Troës glomerantur eodem,
Et conferre manum et procurrere longius audent.
Ductori Turno, diverſa in parte furenti,

Turbantique viros, perfertur nuntius, hoſtem
Fervere caede nova, et portas praebere patentis.
Deſerit inceptum, atque, immani concitus ira,
Dardaniam ruit ad portam, fratresque ſuperbos;
Et primum Antiphaten, is enim ſe primus agebat,
Thebana de matre nothum Sarpedonis alti,
Conjecto ſternit jaculo: volat Itala cornus
Aëra per tenerum, ſtomachoque infixa ſub altum
Pectus abit: reddit ſpecus atri volneris undam
Spumantem, et fixo ferrum in pulmone tepeſcit.
Tum Meropem atque Erymanta manu, tum ſternit
Aphidnum;
Tum Bitian ardentem oculis, animisque frementem;
Non jaculo, neque enim jaculo vitam ille dediſſet:
Sed magnum ſtridens contorta phalarica venit,
Fulminis acta modo; quam nec duo taurea terga,
Nec duplici ſquama lorica fidelis, et auro,
Sustinuit: collapſa ruunt immania membra.
Dat tellus gemitum, et clipeum ſuper intonat ingens:
Qualis in Euboico Baiarum littore quondam
Saxea pila cadit, magnis quam molibus ante
Conſtructam ponto jaciunt; ſic illa ruinam
Prona trahit, penitusque vadis illiſa recumbit:
Miſcent ſe maria, et nigrae attolluntur arenae:
Tum ſonitu Prochyta alta tremit, durumque cubile
Inarime Jovis imperiis impoſta Typhoëo.
Hic Mars armipotens animam viresque Latinis
Addidit, et ſtimulos acris ſub pectore vertit;

Immiſitque Fugam Teucris, atrumque Timorem.
Undique conveniunt; quoniam data copia pugnae,
Bellatorque animos deus incidit.
Pandarus, ut fuſo germanum corpore cernit,
Et quo ſit fortuna loco, qui caſus agat res,
Portam vi multa, converſo cardine, torquet,
Obnixus latis humeris, multosque ſuorum,
Moenibus excluſos, duro in certamine linquit;
Aſt alios ſecum includit recipitque ruentis:
Demens! qui Rutulum in medio non agmine regem
Viderit irrumpentem, ultroque incluſerit urbi;
Immanem veluti pecora inter inertia tigrim.
Continuo nova lux oculis effulſit, et arma
Horrendum ſonuere: tremunt in vertice criſtae
Sanguineae, clipeoque micantia fulmina mittunt.
   Agnoſcunt faciem inviſam, atque immania membra,
Turbati ſubito Aeneadae. Tum Pandarus ingens
Emicat, et, mortis fraternae fervidus ira,
Effatur: Non haec dotalis regia Amatae;
Nec muris cohibet patriis media Ardea Turnum.
Caſtra inimica vides: nulla hinc exire poteſtas.
Olli ſubridens ſedato pectore Turnus:
Incipe, ſi qua animo virtus, et conſere dextram;
Hic etiam inventum Priamo narrabis Achillem.
Dixerat. Ille, rudem nodis et cortice crudo,
Intorquet, ſummis adnixus viribus, haſtam.
Excepere aurae volnus; Saturnia Juno
Detorſit veniens; portaeque infigitur haſta.

At non hoc telum, mea quod vi dextera verſat,
Effugies: neque enim is teli nec vulneris auctor.
Sic ait, et ſublatum alte conſurgit in enſem,
Et mediam ferro gemina inter tempora frontem
Dividit, impubesque immani volnere malas.
Fit ſonus: ingenti concuſſa eſt pondere tellus.
Collapſos artus, atque arma cruenta cerebro,
Sternit humi moriens; atque illi partibus aequis
Huc caput, atque illuc, humero ex utroque pependit.
Diffugiunt verſi trepida formidine Troës;
Et, ſi continuo victorem ea cura ſubiſſet,
Rumpere clauſtra manu, ſociosque immittere portis,
Ultimus ille dies bello gentique fuiſſet:
Sed furor ardentem, caedisque inſana cupido
Egit in adverſos.
Principio, Phalerim et ſucciſo poplite Gygen
Excipit; hinc raptas fugientibus ingerit haſtas
In tergus: Juno vires animumque miniſtrat.
Addit Halym comitem, et confixa Phegea parma;
Ignaros deinde in muris, Martemque cientis, [que.
Alcandrumque, Haliumque, Noëmonaque, Prytanim-
Lyncea, tendentem contra, ſociosque vocantem,
Vibranti gladio connixus ab aggere, dexter
Occupat: huic, uno dejectum comminus ictu,
Cum galea longe jacuit caput. Inde, ferarum
Vaſtatorem, Amycum, quo non felicior alter
Unguere tela manu, ferrumque armare veneno;
Et Clytium Aeoliden, et amicum Crethea muſis;

Crethea, muſarum comitem, cui carmina ſemper
Et citharae cordi, numerosque intendere nervis:
Semper equos, atque arma virûm, pugnasque canebat.
Tandem ductores, audita caede ſuorum,
Conveniunt Teucri, Mneſtheus acerque Sereſtus;
Palantisque vident ſocios, hoſtemque receptum.
Et Mneſtheus: Quo deinde fugam, quo tenditis? inquit.
Quos alios muros, quae jam ultra moenia habetis?
Unus homo, et veſtris, o cives! undique ſeptus
Aggeribus, tantas ſtrages impune per urbem
Ediderit? juvenum primos tot miſerit Orco?
Non infelicis patriae, veterumque deorum,
Et magni Aeneae, ſegnes, miſeretque pudetque?
Talibus accenſi ſirmantur, et agmine denſo
Conſiſtunt. Turnus paullatim excedere pugna,
Et fluvium petere, ac partem quae cingitur amni.
Acrius hoc Teucri clamore incumbere magno,
Et glomerare manum: ceu ſaevum turba leonem
Cum telis premit infenſis; at territus ille,
Aſper, acerba tuens, retro redit; et neque terga
Ira dare, aut virtus patitur; nec tendere contra
Ille quidem, hoc cupiens, potis eſt per tela virosque.
Haud aliter retro dubius veſtigia Turnus
Improperata refert, et mens exaeſtuat ira.
Quin etiam bis tum medios invaſerat hoſtes;
Bis confuſa fuga per muros agmina vertit.
Sed manus e caſtris propere coit omnis in unum:
Nec contra vires audet Saturnia Juno

Sufficere ; aëriam coelo nam Jupiter Irim
Demiſit, germanae haud mollia juſſa ferentem,
Ni Turnus cedat Teucrorum moenibus altis.
Ergo nec clipeo juvenis ſubſiſtere tantum,
Nec dextra, valet : injectis ſic undique telis
Obruitur. Strepit adſiduo cava tempora circum
Tinnitu galea, et ſaxis ſolida aera fatiſcunt ;
Discuſſaeque jubae capiti ; nec ſufficit umbo
Ictibus : ingeminant haſtis et Troës et ipſe
Fulmineus Mneſtheus. Tum toto corpore ſudor
Liquitur, et piceum (nec reſpirare poteſtas)
Flumen agit ; feſſos quatit acer anhelitus artus.
Tum demum praeceps ſaltu ſeſe omnibus armis
In fluvium dedit : ille ſuo cum gurgite flavo
Accepit venientem, ac mollibus extulit undis ;
Et laetum ſociis, abluta caede, remiſit.

P. VIRGILII MARONIS
AENEIDOS

LIBER DECIMUS.

Panditur interea domus omnipotentis Olympi,
Conciliumque vocat divom pater atque hominum rex
Sideream in ſedem: terras unde arduus omnes,
Caſtraque Dardanidum adſpectat, populosque Latinos.
Conſidunt tectis bipatentibus: incipit ipſe:
  Coelicolae magni, quia nam ſententia vobis
Verſa retro, tantumque animis certatis iniquis?
Abnueram bello Italiam concūrrere Teucris:
Quae contra vetitum discordia? quis metus aut hos,
Aut hos, arma ſequi, ferrumque laceſſere ſuaſit?
Adveniet juſtum pugnae, ne arceſſite, tempus,
Cum fera Carthago Romanis arcibus olim
Exitium magnum atque Alpes immittet apertas.
Tum certare odiis, tum res rapuiſſe licebit:
Nunc ſinite; et placitum laeti componite foedus.
  Jupiter haec paucis: at non Venus aurea contra
Pauca refert:
O Pater! o hominum divomque aeterna poteſtas!
Namque aliud quid ſit, quod jam implorare queamus?

Cernis ut inſultent Rutuli, Turnusque feratur
Per medios inſignis equis, tumidusque ſecundo
Marte ruat? Non clauſa tegunt jam moenia Teucros:
Quin intra portas, atque ipſis proelia miſcent
Aggeribus moerorum; et inundant ſanguine foſſae.
Aeneas ignarus abeſt. Numquamne levari
Obſidione ſines? muris iterum imminet hoſtis
Naſcentis Trojae; nec non exercitus alter,
Atque iterum in Teucros Aetolis ſurgit ab Arpis
Tydides. Equidem credo mea volnera reſtant;
Et tua progenies mortalia demoror arma!
Si ſine pace tua, atque invito numine, Troës
Italiam petiere; luant peccata, neque illos
Juveris auxilio: ſin, tot reſponſa ſecuti,
Quae Superi Manesque dabant; cur nunc tua quisquam
Vertere juſſa poteſt? aut cur nova condere fata?
Quid repetam exuſtas Erycino in littore claſſis?
Quid tempeſtatum regem, ventosque furentis
Aeolia excitos? aut actam nubibus Irim?
Nunc etiam Manis (haec intentata manebat
Sors rerum) movet; et, ſuperis immiſſa repente,
Allecto medias Italûm bacchata per urbis.
Nil ſuper imperio moveor: ſperavimus iſta,
Dum fortuna fuit: vincant, quos vincere mavis.
Si nulla eſt regio, Teucris quam det tua conjunx
Dura; per everſae, genitor, fumantia Trojae
Excidia obteſtor, liceat dimittere ab armis
Incolumem Aſcanium, liceat ſupereſſe nepotem.

Aeneas ſane ignotis jactetur in undis,
Et, quamcumque viam dederit Fortuna, ſequatur:
Hunc tegere, et dirae valeam ſubducere pugnae.
Eſt Amathus, eſt celſa mihi Paphus, atque Cythera,
Idaliaeque domus: poſitis inglorius armis
Exigat hic aevum. Magna ditione jubeto
Carthago premat Auſoniam: nihil urbibus inde
Obſtabit Tyriis. Quid peſtem evadere belli
Juvît, et Argolicos medium fugiſſe per ignis;
Totque maris vaſtaeque exhauſta pericula terrae,
Dum Latium Teucri recidivaque Pergama quaerunt?
Non ſatius, cineres patriae inſediſſe ſupremos,
Atque ſolum quo Troja fuit? Xanthum et Simoënta
Redde, oro, miſeris; iterumque revolvere caſus
Da, pater, Iliacos Teucris. Tum regia Juno,
Acta furore gravi: Quid me alta ſilentia cogis
Rumpere, et obductum verbis volgare dolorem?
Aenean hominum quiſquam, divomque, ſubegit
Bella ſequi, aut hoſtem regi ſe inferre Latino?
Italiam fatis petiit auctoribus; eſto:
Caſſandrae impulſus furiis: num linquere caſtra
Hortati ſumus, aut vitam committere ventis?
Num puero ſummam belli, num credere muros;
Tyrrhenamve fidem, aut gentis agitare quietas?
Quis deus in fraudem, quae dura potentia noſtri
Egit? ubi hic Juno, demiſſave nubibus Iris?
Indignum eſt, Italos Trojam circumdare flammis
Naſcentem, et patria Turnum conſiſtere terra,

Cui Pilumnus avus, cui diva Venilia mater:
Quid, face Trojanos atra vim ferre Latinis;
Arva aliena jugo premere, atque avertere praedas?
Quid, ſoceros legere, et gremiis abducere pactas;
Pacem orare manu, praefigere puppibus arma?
Tu potes Aeneam manibus ſubducere Graiûm,
Proque viro nebulam et ventos obtendere inanes;
Et potes in totidem claſſem convertere nymphas:
Nos aliquid Rutulos contra juviſſe, nefandum eſt?
Aeneas ignarus abeſt: ignarus et abſit.
Eſt Paphus, Idaliumque tibi; ſunt alta Cythera:
Quid gravidam bellis urbem et corda aſpera tentas?
Nosne tibi fluxas Phrygiae res vertere fundo
Conamur? nos? an miſeros qui Troas Achivis
Objecit? quae cauſſa fuit, conſurgere in arma
Europamque Aſiamque, et foedera ſolvere furto?
Me duce Dardanius Spartam expugnavit adulter?
Aut ego tela dedi, fovive Cupidine bella?
Tum decuit metuiſſe tuis: nunc ſera querelis
Haud juſtis adſurgis, et inrita jurgia jactas.
   Talibus orabat Juno; cunctique fremebant
Coelicolae adſenſu vario: ceu flamina prima,
Cum deprenſa fremunt ſilvis, et caeca volutant
Murmura, venturos nautis prodentia ventos.
Tum Pater omnipotens, rerum cui ſumma poteſtas,
Inſit. Eo dicente deûm domus alta ſileſcit,
Et, tremefacta ſolo, tellus; ſilet arduus aether:
Tum Zephyri poſuere; premit placida aequora pontus.

Accipite ergo animis atque haec mea ſigite dicta.
Quandoquidem Auſonios conjungi foedere Teucris
Haud licitum, nec veſtra capit diſcordia finem;
Quae cuique eſt fortuna hodie, quam quisque ſecat ſpem,
Tros Rutulusve fuat, nullo diſcrimine habebo:
Seu, fatis, Italûm caſtra obſidione tenentur,
Sive errore malo Trojae, monitisque ſiniſtris.
Nec Rutulos ſolvo. Sua cuique exorſa laborem
Fortunamque ferent: rex Jupiter omnibus idem:
Fata viam invenient. Stygii per flumina fratris,
Per pice torrentis, atraque voragine, ripas
Adnuit, et totum nutu tremefecit Olympum.
Hic finis fandi. Solio tum Jupiter aureo
Surgit, coelicolae medium quem ad limina ducunt.
  Interea Rutuli portis circum omnibus inſtant
Sternere caede viros, et moenia cingere flammis:
At legio Aeneadum vallis obſeſſa tenetur;
Nec ſpes ulla fugae. Miſeri ſtant turribus altis
Nequidquam, et rara muros cinxere corona,
Aſius Imbraſides, Hicetaoniusque Thymoetes,
Aſſaracique duo, et ſenior cum Caſtore Thymbris,
Prima acies. Hos germani Sarpedonis ambo,
Et Clarus et Themon, Lycia comitantur ab alta.
Fert ingens, toto connixus corpore, ſaxum,
Haud partem exiguam montis, Lyrneſſius Acmon,
Nec Clytio genitore minor, nec fratre Meneſtheo.
Hi jaculis, illi certant defendere ſaxis,
Molirique ignem, nervoque aptare ſagittas.

Ipſe inter medios, Veneris juſtiſſima cura,
Dardanius caput ecce! puer detectus honeſtum,
Qualis gemma micat, fulvum quae dividit aurum,
Aut collo decus, aut capiti; vel quale per artem
Incluſum buxo, aut Oricia terebintho,
Lucet ebur: fuſos cervix cui lactea crinis
Accipit, et molli ſubnectens circulus auro.
Te quoque magnanimae viderunt, Iſmare, gentes
Volnera dirigere, et calamos armare veneno,
Maeonia generoſe domo: ubi pinguia culta
Exercentque viri, Pactolosque irrigat auro.
Adfuit et Mneſtheus, quem pulſi priſtina Turni
Aggere moerorum ſublimem gloria tollit;
Et Capys: hinc nomen Campanae ducitur urbi.
 Illi inter ſeſe duri certamina belli
Contulerant: media Aeneas freta nocte ſecabat.
Namque, ut ab Evandro caſtris ingreſſus Etruſcis,
Regem adit, et regi memorat nomenque genusque;
Quidve petat, quidve ipſe ferat; Mezentius arma
Quae ſibi conciliet, violentaque pectora Turni,
Edocet; humanis quae ſit fiducia rebus
Admonet, immiſcetque preces. Haud ſit mora; Tarcho
Jungit opes, foedusque ferit: tum, libera fati,
Claſſem conſcendit juſſis gens Lydia divom,
Externo commiſſa duci. Aeneïa puppis
Prima tenet, roſtro Phrygios ſubjuncta leones:
Imminet Ida ſuper, profugis gratiſſima Teucris.
Hic magnus ſedet Aeneas, ſecumque volutat

Eventus belli varios: Pallasque, ſiniſtro
Adfixus lateri, jam quaerit ſidera, opacae
Noctis iter; jam, quae paſſus terraque marique.
   Pandite nunc Helicona, deae, cantusque movete;
Quae manus interea Tuſcis comitetur ab oris
Aenean, armetque rates, pelagoque vehatur.
   Maſſicus aerata princeps ſecat aequora tigri;
Sub quo mille manus juvenum, qui moenia Clusî,
Quique urbem liquere Coſas: quis tela ſagittae,
Corytique leves humeris, et letifer arcus.
Una torvus Abas: huic totum inſignibus armis
Agmen, et aurato fulgebat Apolline puppis.
Sexcentos illi dederat Populonia mater
Expertos belli juvenes: aſt Ilva trecentos
Inſula, inexhauſtis Chalybum generoſa metallis.
Tertius, ille hominum divomque interpres, Aſylas,
Cui pecudum fibrae, coeli cui ſidera parent,
Et linguae volucrum, et praeſagi fulminis ignes,
Mille rapit denſos acie atque horrentibus haſtis.
Hos parere jubent, Alpheae ab origine, Piſae,
Urbs Etruſca ſolo. Sequitur pulcherrimus Aſtur,
Aſtur equo fidens, et verſicoloribus armis.
Tercentum adjiciunt, mens omnibus una ſequendi,
Qui Caerete domo, qui ſunt Minionis in arvis,
Et Pyrgi veteres, intempeſtaeque Graviſcae.
   Non ego te, Ligurum ductor, fortiſſime bello,
Tranſierim, Cinyra; et, paucis comitate, Cupavo,
Cujus olorinae ſurgunt de vertice pennae:

Crimen amor veſtrum, formaeque inſigne paternae;
Namque ferunt, luctu Cycnum Phaëthontis amati,
Populeas inter frondis umbramque ſororum
Dum canit, et moeſtum muſa ſolatur amorem,
Canentem molli pluma duxiſſe ſenectam;
Linquentem terras, et ſidera voce ſequentem.
Filius, aequalis comitatus claſſe catervas,
Ingentem remis Centaurum promovet: ille
Inſtat aquae, ſaxumque undis immane minatur
Arduus, et longa ſulcat maria alta carina.
  Ille etiam patriis agmen ciet Ocnus ab oris,
Fatidicae Mantûs et Tuſci filius amnis,
Qui muros, matrisque dedit tibi, Mantua, nomen;
Mantua, dives avis! ſed non genus omnibus unum;
Gens illi triplex, populi ſub gente quaterni:
Ipſa caput populis; Tuſco de ſanguine vires.
Hinc quoque quingentos in ſe Mezentius armat,
Quos patre Benaco, velatus arundine glauca,
Mincius infeſta ducebat in aequora pinu.
  It gravis Auleſtes, centenaque arbore fluctus
Verberat adſurgens: ſpumant vada marmore verſo.
Hunc vehit immanis Triton, et caerula concha
Exterrens freta: cui laterum tenus hiſpida nanti
Frons hominem praefert, in priſtin deſinit alvus;
Spumea ſemifero ſub pectore murmurat unda.
Tot lecti proceres ter denis navibus ibant
Subſidio Trojae, et campos ſalis aere ſecabant.
  Jamque dies coelo conceſſerat, almaque curru

Noctivago Phoebe medium pulſabat Olympum:
Aeneas, neque enim membris dat cura quietem,
Ipſe ſedens clavumque regit, velisque miniſtrat.
Atque illi, medio in ſpatio, chorus ecce! ſuarum
Occurrit comitum: nymphae, quas alma Cybebe
Numen habere maris, nymphasque e navibus eſſe,
Juſſerat, innabant pariter, fluctusque ſecabant,
Quot prius aeratae ſteterant ad littora prorae.
Agnoſcunt longe regem, luſtrantque choreïs.
Quarum, quae fandi doctiſſima, Cymodocea
Pone ſequens, dextra puppim tenet, ipſaque dorſo
Eminet, ac laeva tacitis ſubremigat undis.
Tum ſic ignarum adloquitur: Vigilasne, deûm gens,
Aenea? vigila, et velis immitte rudentes.
Nos ſumus Idaeae ſacro de vertice pinus,
Nunc pelagi nymphae, claſſis tua. Perfidus ut nos
Praecipites ferro Rutulus flammaque premebat,
Rupimus invitae tua vincula, teque per aequor
Quaerimus. Hanc genetrix faciem miſerata refecit,
Et dedit eſſe deas, aevumque agitare ſub undis.
At puer Aſcanius muro foſſisque tenetur,
Tela inter media, atque horrrentis Marte Latinos.
Jam loca juſſa tenent forti permixtus Etruſco
Arcas eques. Medias illis opponere turmas,
Ne caſtris jungant, certa eſt ſententia Turno.
Surge age, et Aurora ſocios veniente vocari
Primus in arma jube, et clipeum cape; quem dedit ipſe
Invictum ignipotens, atque oras ambiit auro.

Craſtina lux, mea ſi non inrita dicta putaris,
Ingentes Rutulae ſpectabit caedis acervos.
Dixerat; et dextra diſcedens impulit altam,
Haud ignara modi, puppim: fugit illa per undas
Ocior et jaculo, et ventos aequante ſagitta.
Inde aliae celerant curſus. Stupet inſcius ipſe
Tros Anchiſiades: animos tamen omine tollit.
Tum breviter, ſupera adſpectans convexa, precatur:
Alma parens Idaea deûm, cui Dindyma cordi,
Turrigeraeque urbes, bijugique ad frena leones;
Tu mihi nunc pugnae princeps, tu rite propinques
Augurium, Phrygibusque adſis pede, diva, ſecundo.
Tantum effatus, et interea revoluta ruebat
Matura jam luce dies, noctemque fugarat.
Principio, ſociis edicit, ſigna ſequantur,
Atque animos aptent armis, pugnaeque parent ſe.
Jamque in conſpectu Teucros habet, et ſua caſtra,
Stans celſa in puppi: clipeum cum, deinde, ſiniſtra
Extulit ardentem. Clamorem ad ſidera tollunt
Dardanidae e muris: ſpes addita ſuſcitat iras:
Tela manu jaciunt: quales ſub nubibus atris
Strymoniae dant ſigna grues, atque aethera tranant
Cum ſonitu, fugiuntque notos clamore ſecundo.
At Rutulo regi, ducibusque ea mira videri
Auſoniis; donec verſas ad littora puppis
Reſpiciunt, totumque adlabi claſſibus aequor.
Ardet apex capiti, criſtisque a vertice flamma
Funditur, et vaſtos umbo vomit aureus ignes:

Non ſecus, ac liquida ſi quando nocte cometae
Sanguinei lugubre rubent; aut Sirius ardor
Ille, ſitim morbosque ferens mortalibus aegris,
Naſcitur, et laevo contriſtat lumine coelum.
  Haud tamen audaci Turno ſiducia ceſſit
Littora praecipere, et venientis pellere terra.
Ultro animos tollit dictis, atque increpat ultro:
Quod votis optaſtis, adeſt, perfringere dextra.
In manibus Mars ipſe, viri. Nunc conjugis eſto
Quisque ſuae, tectique memor; nunc magna referto
Facta patrum, laudes. Ultro occurramus ad undam,
Dum trepidi, egreſſique labant veſtigia prima.
Audentis Fortuna juvat.
Haec ait; et ſecum verſat, quos ducere contra,
Vel quibus obſeſſos poſſit concredere muros.
  Interea Aeneas ſocios de puppibus altis
Pontibus exponit: multi ſervare recurſus
Languentis pelagi, et brevibus ſe credere ſaltu;
Per remos alii. Speculatus littora, Tarcho,
Qua vada non ſpirant, nec fracta remurmurat unda,
Sed mare inoffenſum creſcenti adlabitur aeſtu,
Advertit ſubito proras, ſociosque precatur:
Nunc, o lecta manus! validis incumbite remis;
Tollite, ferte rates; inimicam ſindite roſtris
Hanc terram, ſulcumque ſibi premat ipſa carina:
Frangere nec tali puppim ſtatione recuſo,
Adrepta tellure ſemel. Quae talia poſtquam
Effatus Tarcho, ſocii conſurgere tonſis,

Spumantisque rates arvis inferre Latinis;
Donec roſtra tenent ſiccum, et ſedere carinae
Omnes innocuae. Sed non puppis tua, Tarcho:
Namque, inflicta vadis, dorſo dum pendet iniquo,
Anceps, ſustentata diu, fluctusque fatigat,
Solvitur, atque viros mediis exponit in undis;
Fragmina remorum quos et fluitantia tranſtra
Impediunt, retrahitque pedem ſimul unda relabens.
  Nec Turnum ſegnis retinet mora: ſed rapit acer
Totam aciem in Teucros, et contra in littore ſiſtit.
Signa canunt. Primus turmas invaſit agreſtes
Aeneas, omen pugnae, ſtravitque Latinos,
Occiſo Therone, virûm qui maximus ultro
Aenean petit: huic gladio, perque aerea ſuta,
Per tunicam ſqualentem auro, latus haurit apertum.
Inde Lichan ferit, exſectum jam matre perempta,
Et tibi, Phoebe, ſacrum, caſus evadere ferri
Quod licuit parvo. Nec longe Ciſſea durum,
Immanemque Gyan, ſternentes agmina clava,
Dejecit leto: nihil illos Herculis arma,
Nec validae juvere manus, genitorque Melampus,
Alcidae comes usque, gravis cum terra labores
Praebuit. Ecce! Pharo, voces dum jactat inertis,
Intorquens jaculum, clamanti ſiſtit in ore.
Tu quoque, flaventem prima lanugine malas,
Dum ſequeris Clytium infelix, nova gaudia, Cydon,
Dardania ſtratus dextra, ſecurus amorum,
Qui juvenum tibi ſemper erant, miſerande, jaceres;

Ni fratrum ſtipata cohors foret obvia, Phorci
Progenies: ſeptem numero, ſeptenaque tela
Conjiciunt: partim galea clipeoque reſultant
Inrita; deflexit partim ſtringentia corpus
Alma Venus. Fidum Aeneas adfatur Achaten:
Suggere tela mihi; non ullum dextera fruſtra
Torſerit in Rutulos, ſteterunt quae in corpore Graiûm
Iliacis campis. Tum magnam corripit haſtam,
Et jacit: illa volans clipei transverberat aera
Maeonis, et thoraca ſimul cum pectore rumpit.
Huic frater ſubit Alcanor, fratremque ruentem
Sustentat dextra: trajecto miſſa lacerto
Protenus haſta fugit, ſervatque cruenta tenorem;
Dexteraque ex humero nervis moribunda pependit.
Tum Numitor, jaculo fratris de corpore rapto,
Aenean petiit; ſed non et ſigere contra
Eſt licitum; magnique femur perſtrinxit Achatae.
  Hic Curibus, ſidens primaevo corpore, Clauſus
Advenit, et rigida Dryopem ferit eminus haſta
Sub mentum, graviter preſſa; pariterque loquentis
Vocem animamque rapit, trajecto gutture: at ille
Fronte ferit terram, et craſſum vomit ore cruorem.
Tris quoque Threïcios Boreae de gente ſuprema,
Et tris, quos Idas pater, et patria Iſmara mittit,
Per varios ſternit caſus. Accurrit Haleſus,
Auruncaeque manus; ſubit et Neptunia proles,
Inſignis Meſſapus equis. Expellere tendunt
Nunc hi, nunc illi: certatur limine in ipſo

Auſoniae. Magno discordes aethere venti
Proelia ceu tollunt, animis et viribus aequis:
Non ipſi inter ſe, non nubila, non mare cedunt;
Anceps pugna diu; ſtant obnixa omnia contra.
Haud aliter Trojanae acies, aciesque Latinae
Concurrunt: haeret pede pes, denſusque viro vir.
  At, parte ex alia, qua ſaxa rotantia late
Impulerat torrens, arbuſtaque diruta ripis,
Arcadas, inſuetos acies inferre pedeſtris,
Ut vidit Pallas Latio dare terga ſequaci;
Aſpera quîs natura loci dimittere quando
Suaſit equos; unum quod rebus reſtat egenis,
Nunc prece, nunc dictis virtutem accendit amaris:
Quo fugitis, ſocii? per, vos, et fortia facta, et
Per ducis Evandri nomen, devictaque bella,
Spemque meam, patriae quae nunc ſubit aemula laudi,
Fidite ne pedibus: ferro rumpenda per hoſtis
Eſt via. Qua globus ille virûm denſiſſimus urguet;
Hac vos, et Pallanta ducem, patria alta repoſcit.
Numina nulla premunt: mortali urguemur ab hoſte
Mortales: totidem nobis animaeque manusque.
Ecce! maris magna claudit nos objice pontus:
Deeſt jam terra fugae. Pelagus, Trojamne petemus?
Haec ait, et medius denſos prorumpit in hoſtis.
  Obvius huic primum, ſatis adductus iniquis,
Fit Lagus: hunc, magno vellit dum pondere ſaxum,
Intorto ſigit telo, discrimina coſtis
Per medium qua ſpina dabat; haſtamque receptat

Oſſibus haerentem. Quem non ſuper occupat Hiſbo,
Ille quidem hoc ſperans: nam Pallas ante ruentem,
Dum furit, incautum crudeli morte ſodalis,
Excipit; atque enſem tumido in pulmone recondit.
Hinc Sthenelum petit, et Rhoeti de gente vetuſta
Anchemolum, thalamos auſum inceſtare novercae.
Vos etiam, gemini, Rutulis cecidiſtis in arvis,
Daucia, Laride Thymberque, ſimillima proles,
Indiscreta ſuis gratusque parentibus error.
At nunc dura dedit vobis discrimina Pallas:
Nam tibi, Thymbre, caput Evandrius abstulit enſis;
Te deciſa ſuum, Laride, dextera quaerit,
Semanimesque micant digiti, ferrumque retractant.
   Arcadas, accenſos monitu, et praeclara tuentes
Facta viri, mixtus dolor, et pudor armat in hoſtes.
Tum Pallas bijugis fugientem Rhoetea praeter
Trajicit. Hoc ſpatium, tantumque morae fuit Ilo;
Ilo namque procul validam direxerat haſtam:
Quam medius Rhoeteus intercipit, optime Teuthra,
Te fugiens, fratremque Tyren; curruque volutus
Caedit ſemanimis Rutulorum calcibus arva.
Ac, velut, optato ventis aeſtate coortis,
Diſperſa immittit ſilvis incendia paſtor;
Correptis ſubito mediis, extenditur una
Horrida per latos acies Volcania campos;
Ille ſedens victor flammas deſpectat ovantis:
Non aliter ſociûm virtus coit omnis in unum,
Teque juvat, Palla. Sed, bellis acer, Haleſus

Tendit in adverſos, ſeque in ſua colligit arma:
Hic mactat Ladona, Pheretaque, Demodocumque;
Strymonio dextram fulgenti deripit enſe,
Elatam in jugulum; ſaxo ferit ora Thoantis,
Oſſaque diſperſit, cerebro permixta cruento.
Fata canens ſilvis genitor celarat Haleſum:
Ut ſenior leto canentia lumina ſolvit,
Injecere manum Parcae, teliſque ſacrarunt
Evandri. Quem ſic Pallas petit ante precatus:
Da nunc, Thybri pater, ferro, quod miſſile libro,
Fortunam, atque viam duri per pectus Haleſi;
Haec arma, exuviaſque viri, tua quercus habebit.
Audiit illa deus: dum texit Imaona Haleſus,
Arcadio infelix telo dat pectus inermum.
At non caede viri tanta perterrita Lauſus,
Pars ingens belli, ſinit agmina: primus Abantem
Oppoſitum interimit, pugnae nodumque moramque.
Sternitur Arcadiae proles; ſternuntur Etruſci;
Et vos, o! Graiis imperdita corpora, Teucri.
Agmina concurrunt ducibuſque et viribus aequis.
Extremi addenſent acies: nec turba moveri
Tela manuſque ſinit. Hinc Pallas inſtat, et urguet;
Hinc contra Lauſus; nec multum diſcrepat aetas;
Egregii formae; ſed quîs fortuna negarat
In patriam reditus. Ipſos concurrere paſſus
Haud tamen inter ſe magni regnator Olympi:
Mox illos ſua fata manent majore ſub hoſte.
Interea ſoror alma monet ſuccurrere Lauſo

Turnum, qui volucri curru medium ſecat agmen.
Ut vidit ſocios: Tempus deſiſtere pugnae;
Solus ego in Pallanta feror; ſoli mihi Pallas
Debetur: cuperem ipſe parens ſpectator adeſſet.
Haec ait; et ſocii ceſſerunt aequore juſſo.
At, Rutulûm abſceſſu, juvenis tum, juſſa ſuperba
Miratus, ſtupet in Turno, corpusque per ingens
Lumina volvit, obitque truci procul omnia viſu;
Talibus et dictis it contra dicta tyranni:
Aut ſpoliis ego jam raptis laudabor opimis,
Aut leto inſigni. Sorti pater aequus utrique eſt.
Tolle minas. Fatus, medium procedit in aequor:
Frigidus Arcadibus coït in praecordia ſanguis.
Deſiluit Turnus bijugis; pedes adparat ire
Comminus. Utque leo, ſpecula cum vidit ab alta
Stare procul campis meditantem in proelia taurum,
Advolat; haud alia eſt Turni venientis imago.
Hunc ubi contiguum miſſae fore credidit haſtae,
Ire prior Pallas, ſi qua fors adjuvet auſum
Viribus imparibus; magnumque ita ad aethera fatur:
Per patris hoſpitium, et menſas quas advena adiſti,
Te precor, Alcide, coeptis ingentibus adſis:
Cernat ſemineci ſibi me rapere arma cruenta;
Victoremque ferant morientia lumina Turni.
Audiit Alcides juvenem, magnumque ſub imo
Corde premit gemitum, lacrimasque effudit inanes.
Tum Genitor natum dictis adfatur amicis:
Stat ſua cuique dies: breve et inreparabile tempus

Omnibus eſt vitae; ſed famam extendere factis,
Hoc virtutis opus. Trojae ſub moenibus altis
Tot gnati cecidere deûm: quin occidit una
Sarpedon, mea progenies. Etiam ſua Turnum
Fata vocant, metasque dati pervenit ad aevi.
Sic ait, atque oculos Rutulorum rejicit arvis.
At Pallas magnis emittit viribus haſtam,
Vaginaque cava fulgentem deripit enſem.
Illa volans, humeris ſurgunt qua tegmina ſumma,
Incidit; atque, viam clipei molita per oras,
Tandem etiam magno ſtrinxit de corpore Turni.
Hic Turnus ferro praefixum robur acuto
In Pallanta, diu librans, jacit, atque ita fatur:
Adſpice, num mage ſit noſtrum penetrabile telum.
Dixerat; at clipeum, tot ferri terga, tot aeris,
Quem pellis totiens obeat circumdata tauri,
Vibranti medium cuſpis transverberat ictu;
Loricaeque moras, et pectus perforat ingens.
Ille rapit calidum fruſtra de volnere telum:
Una eademque via ſanguis animusque ſequuntur.
Corruit in volnus: ſonitum ſuper arma dedere:
Et terram hoſtilem moriens petit ore cruento.
Quem Turnus ſuper adſiſtens:
Arcades, hæc, inquit, memores mea dicta referte
Evandro: Qualem meruit, Pallanta remitto:
Quisquis honos tumuli, quidquid ſolamen humandi eſt,
Largior: haud illi ſtabunt Aeneïa parvo
Hoſpitia. Et laevo preſſit pede, talia fatus,

Exanimem, rapiens immania pondera baltei,
Impreſſumque nefas; una ſub nocte jugali
Caeſa manus juvenum foede, thalamique cruenti:
Quae Clonus Eurytides multo caelaverat auro
Quo nunc Turnus ovat ſpolio, gaudetque potitus.
Neſcia mens hominum fati, ſortisque futurae,
Et ſervare modum, rebus ſublata ſecundis!
Turno tempus erit, magno cum optaverit emtum
Intactum Pallanta, et cum ſpolia iſta, diemque,
Oderit. At ſocii multo gemitu lacrimisque,
Impoſitum ſcuto, referunt Pallanta frequentes.
O dolor, atque decus magnum, rediture parenti!
Haec te prima dies bello dedit, haec eadem aufert;
Cùm tamen ingentis Rutulorum linquis acervos!
  Nec jam fama mali tanti, ſed certior auctor
Advolat Aeneae, tenui diſcrimine leti
Eſſe ſuos; tempus verſis ſuccurrere Teucris.
Proxima quaeque metit gladio, latumque per agmen
Ardens limitem agit ferro; te, Turne, ſuperbum
Caede nova, quaerens. Pallas, Evander, in ipſis
Omnia ſunt oculis, menſae quas advena primas
Tunc adiit, dextraeque datae. Sulmone creatos
Quatuor hic juvenes; totidem, quos educat Ufens,
Viventis rapit, inferias quos immolet umbris,
Captivoque rogi perfundat ſanguine flammas.
  Inde Mago procul infenſam contenderat haſtam:
Ille aſtu ſubit; at tremebunda ſupervolat haſta;
Et, genua amplectens, effatur talia ſupplex:

Per patrios Manis, per ſpes ſurgentis Iuli,
Te precor, hanc animam ſerves natoque, patrique.
Eſt domus alta; jacent penitus defoſſa talenta
Caelati argenti; ſunt auri pondera, facti
Infectique, mihi. Non hic victoria Teucrûm
Vertitur; aut anima una dabit discrimina tanta.
Dixerat; Aeneas contra cui talia reddit:
Argenti atque auri memoras quae multa talenta,
Gnatis parce tuis. Belli commercia Turnus
Sustulit iſta prior jam tum Pallante peremto.
Hoc patris Anchiſae Manes, hoc ſentit Iulus.
Sic fatus, galeam laeva tenet, atque reflexa
Cervice orantis capulo tenus adplicat enſem.
  Nec procul Haemonides, Phoebi Triviaeque ſacerdos,
Infula cui ſacra redimibat tempora vitta,
Totus collucens veſte, atque inſignibus armis:
Quem congreſſus agit campo, lapſumque ſuperſtans
Immolat, ingentique umbra tegit; arma Sereſtus
Lecta refert humeris, tibi, rex Gradive, tropaeum.
  Inſtaurant acies, Volcani ſtirpe creatus,
Caeculus, et, veniens Marſorum montibus, Umbro:
Dardanides contra furit. Anxuris enſe ſiniſtram,
Et totum clipei ferro dejecerat orbem.
Dixerat ille aliquid magnum, vimque adfore verbo
Crediderat, coeloque animum fortaſſe ferebat,
Canitiemque ſibi et longos promiſerat annos.
  Tarquitus exſultans contra fulgentibus armis,
Silvicolae Fauno Dryope quem nympha crearat,

Obvius ardenti ſeſe obtulit: ille reducta
Loricam, clipeique ingens onus, impedit haſta.
Tum caput orantis nequidquam, et multa parantis
Dicere, deturbat terrae; truncumque tepentem
Provolvens, ſuper haec inimico pectore fatur:
Iſtic nunc, metuende, jace. Non te optima mater
Condet humi, patriove onerabit membra ſepulcro:
Alitibus linquere feris; aut gurgite merſum
Unda feret, piſcesque impaſti volnera lambent.
Protenus Antaeum et Lucam, prima agmina Turni,
Perſequitur; fortemque Numam, fulvumque Camertem,
Magnanimo Volſcente ſatum, ditiſſimus agri
Qui fuit Auſonidum, et tacitis regnavit Amyclis.
Aegaeon qualis, centum cui brachia dicunt,
Centenasque manus, quinquaginta oribus ignem
Pectoribusque arſiſſe, Jovis cum fulmina contra
Tot paribus ſtreperet clipeis, tot ſtringeret enſis:
Sic toto Aeneas deſaevit in aequore victor,
Ut ſemel intepuit mucro. Quin ecce! Niphaei
Quadrijuges in equos, adverſaque pectora, tendit;
Atque illi, longe gradientem et dira frementem
Ut videre, metu verſi, retroque ruentes,
Effunduntque ducem, rapiuntque ad littora currus.
Interea bijugis infert ſe Lucagus albis
In medios, fraterque Liger: ſed frater habenis
Flectit equos; ſtrictum rotat acer Lucagus enſem.
Haud tulit Aeneas tanto fervore furentes:
Irruit, adverſaque ingens adparuit haſta,

Cui Liger:
Non Diomedis equos, nec currus cernis Achilli,
Aut Phrygiae campos: nunc belli ſinis et aevi
His dabitur terris. Veſano talia late
Dicta volant Ligeri: ſed non et Troïus heros
Dicta parat contra; jaculum nam torquet in hoſtem.
Lucagus ut, pronus pendens in verbera, telo
Admonuit bijugos, projecto dum pede laevo
Aptat ſe pugnae; ſubit oras haſta per imas
Fulgentis clipei, tum laevum perforat inguen:
Excuſſus curru moribundus volvitur arvis.
Quem pius Aeneas dictis adfatur amaris:
Lucage, nulla tuos currus fuga ſegnis equorum
Prodidit, aut vanae vertere ex hoſtibus umbrae:
Ipſe, rotis ſaliens, juga deſeris. Haec ita fatus,
Adripuit bijugos. Frater tendebat inermes
Infelix palmas, curru delapſus eodem:
Per te, per qui te talem genuere parentes,
Vir Trojane, ſine hanc animam, et miſerere precantis.
Pluribus oranti Aeneas: Haud talia dudum
Dicta dabas. Morere, et fratrem ne deſere frater.
Tum, latebras animae, pectus mucrone recludit.
Talia per campos edebat funera ductor
Dardanius, torrentis aquae vel turbinis atri
More furens. Tandem erumpunt, et caſtra relinquunt,
Aſcanius puer et nequidquam obſeſſa juventus.
Junonem interea compellat Jupiter ultro:
O germana mihi atque eadem gratiſſima conjunx!

Ut rebare, Venus (nec te ſententia fallit)
Trojanas ſuſtentat opes ; non vivida bello
Dextra viris, animuſque ferox, patienſque pericli.
Cui Juno ſubmiſſa : Quid, o pulcherrime conjunx !
Sollicitas aegram, et tua triſtia dicta timentem ?
Si mihi, quae quondam fuerat, quamque eſſe decebat,
Vis in amore foret ! non hoc mihi namque negares,
Omnipotens, quin et pugnae ſubducere Turnum,
Et Dauno poſſem incolumem ſervare parenti.
Nunc pereat, Teucriſque pio det ſanguine poenas.
Ille tamen noſtra deducit origine nomen,
Pilumnuſque illi quartus pater ; et tua larga
Saepe manu multiſque oneravit limina donis.
Cui rex aetherii breviter ſic fatur Olympi :
Si mora praeſentis leti, tempuſque, caduco
Oratur juveni, meque hoc ita ponere ſentis ;
Tolle fuga Turnum, atque inſtantibus eripe fatis.
Hactenus indulſiſſe vacat. Sin altior iſtis
Sub precibus venia ulla latet, totumque moveri,
Mutarive, putas bellum ; ſpes paſcis inanis.
Et Juno adlacrimans : Quid ſi, quod voce gravaris,
Mente dares ; atque haec Turno rata vita maneret !
Nunc manet inſontem gravis exitus ; aut ego veri
Vana feror. Quod ut o ! potius formidine falſa
Ludar, et in melius tua, qui potes, orſa reflectas !
Haec ubi dicta dedit, coelo ſe protenus alto
Miſit, agens hiemem, nimbo ſuccincta, per auras ;
Iliacamque aciem, et Laurentia caſtra, petivit.

Tum dea nube cava tenuem ſine viribus umbram
In faciem Aeneae, viſu mirabile monſtrum!
Dardaniis ornat telis; clipeumque jubasque
Divini adſimulat capitis; dat inania verba,
Dat ſine mente ſonum; greſſusque effingit euntis:
Morte obita quales fama eſt volitare figuras,
Aut quae ſopitos deludunt ſomnia ſenſus.
At primas laeta ante acies exſultat imago,
Irritatque virum telis, et voce laceſſit.
Inſtat cui Turnus, ſtridentemque eminus haſtam
Conjicit: illa dato vertit veſtigia tergo.
Tum vero Aenean averſum ut cedere Turnus
Credidit, atque animo ſpem turbidus hauſit inanem:
Quo fugis, Aenea? thalamos ne deſere pactos:
Hac dabitur dextra tellus quaeſita per undas.
Talia vociferans ſequitur, ſtrictumque coruſcat
Mucronem; nec ferre videt ſua gaudia ventos.
  Forte ratis, celſi conjuncta crepidine ſaxi,
Expoſitis ſtabat ſcalis, et ponte parato;
Qua rex Cluſinis advectus Oſinius oris.
Huc ſeſe trepida Aeneae fugientis imago
Conjicit in latebras: nec Turnus ſegnior inſtat;
Exſuperatque moras, et pontis tranſilit altos.
Vix proram attigerat: rumpit Saturnia funem,
Avolſamque rapit revoluta per aequora navem.
Illum autem Aeneas absentem in proelia poſcit;
Obvia multa virûm demittit corpora morti.
Tum levis haud ultra latebras jam quaerit imago,

Sed, ſublime volans, nubi ſe immiſcuit atrae.
Cum Turnum medio interea fert aequore turbo;
Reſpicit, ignarus rerum, ingratusque ſalutis,
Et duplicis cum voce manus ad ſidera tendit:
Omnipotens genitor, tanton' me crimine dignum
Duxiſti, et talis voluiſti expendere poenas?
Quo feror? unde abii? quae me fuga, quemve reducet?
Laurentisne iterum muros aut caſtra videbo?
Quid manus illa virûm, qui me meaque arma ſecuti?
Quosne, nefas! omnis infanda in morte reliqui?
Et nunc palantis video, gemitumque cadentum
Accipio. Quid ago? aut quae jam ſatis ima dehiſcat
Terra mihi? vos o potius miſereſcite, venti!
In rupes, in ſaxa (volens vos Turnus adoro)
Ferte ratem, ſaevisque vadis immittite Syrtis,
Quo neque me Rutuli, nec conſcia fama ſequatur.
Haec memorans, animo nunc huc, nunc fluctuat illuc:
An ſeſe mucrone ob tantum dedecus amens
Induat, et crudum per coſtas exigat enſem;
Fluctibus an jaciat mediis, et littora nando
Curva petat, Teucrûmque iterum ſe reddat in arma.
Ter conatus utramque viam: ter maxima Juno
Continuit; juvenemque, animi miſerata, repreſſit.
Labitur alta ſecans fluctuque aeſtuque ſecundo;
Et patris antiquam Dauni defertur ad urbem.
At Jovis interea monitis Mezentius ardens
Succedit pugnae, Teucrosque invadit ovantis.
Concurrunt Tyrrhenae acies, atque omnibus uni,

Uni odiisque viro, teliſque frequentibus, inſtant.
Ille, velut rupes, vaſtum quae prodit in aequor,
Obvia ventorum furiis, expoſtaque ponto,
Vim cunctam atque minas perfert coelique mariſque,
Ipſa immota manens. Prolem Dolichaonis, Hebrum
Sternit humi, cum quo Latagum, Palmumque fugacem:
Sed Latagum ſaxo, atque ingenti fragmine montis,
Occupat os, faciemque adverſam; poplite Palmum
Succiſo volvi ſegnem ſinit, armaque Lauſo
Donat habere humeris, et vertice ſigere criſtas.
Nec non Euanthem Phrygium, Paridiſque Mimanta
Aequalem, comitemque; una quem nocte Theano
In lucem genitori Amyco dedit, et, face praegnans,
Ciſſeïs regina Parin: Paris urbe paterna
Occubat; ignarum Laurens habet ora Mimanta.
  Ac, velut ille canum morſu de montibus altis
Actus aper, multos Veſulus quem pinifer annos
Defendit, multoſque palus Laurentia, ſilva
Paſtus arundinea, poſtquam inter retia ventum eſt,
Subſtitit, infremuitque ferox, et inhorruit armos;
Nec cuiquam iraſci, propiusve accedere, virtus;
Sed jaculis tutiſque procul clamoribus inſtant:
Ille autem impavidus partes cunctatur in omnis,
Dentibus infrendens, et tergo decutit haſtas.
Haud aliter, juſtae quibus eſt Mezentius irae,
Non ulli eſt animus ſtricto concurrere ferro:
Miſſilibus longe, et vaſto clamore, laceſſunt.
  Venerat antiquis Corythi de finibus Acron,

Graius homo, infectos linquens profugus hymenaeos:
Hunc ubi miſcentem longe media agmina vidit,
Purpureum pennis, et pactae conjugis oſtro;
Impaſtus ſtabula alta leo ceu ſaepe peragrans,
Suadet enim veſana fames; ſi forte fugacem
Conſpexit capream, aut ſurgentem in cornua cervum;
Gaudet, hians immane, comasque adrexit, et haeret
Viſceribus ſuper incumbens: lavit improba teter
Ora cruor:
Sic ruit in denſos alacer Mezentius hoſtes.
Sternitur infelix Acron, et calcibus atram
Tundit humum exſpirans, infractaque tela cruentat.
Atque idem fugientem haud eſt dignatus Oroden
Sternere, nec jacta caecum dare cuſpide volnus:
Obvius adverſoque occurrit, ſeque viro vir
Contulit, haud furto melior, ſed fortibus armis.
Tum ſuper abjectum poſito pede nixus, et haſta:
Pars belli haud temnenda, viri, jacet altus Orodes.
Conclamant ſocii, laetum paeana ſecuti.
Ille autem exſpirans: Non me, quicumque es, inulto,
Victor, nec longum laetabere: te quoque fata
Proſpectant paria, atque eadem mox arva tenebis.
Ad quem ſubridens mixta Mezentius ira:
Nunc morere; aſt de me divom pater atque hominum rex
Viderit. Hoc dicens eduxit corpore telum.
Olli dura quies oculos et ferreus urguet
Somnus; in aeternam clauduntur lumina noctem.
Caedicus Alcathoum obtruncat, Sacrator Hydaſpen;

Partheniumque Rapo, et, praedurum viribus, Orſen;
Meſſapus Cloniumque, Lycaoniumque Ericeten;
Illum infrenis equi lapſu tellure jacentem,
Hunc peditem pedes. Et Lycius proceſſerat Agis:
Quem tamen, haud expers, Valerus, virtutis avitae,
Dejicit; at Thronium Salius, Saliumque Nealces,
Inſignis jaculo, et longe fallente ſagitta.
Jam gravis aequabat luctus et mutua Mavors
Funera: caedebant pariter, pariterque ruebant,
Victores victique: neque his fuga nota, neque illis.
Dî Jovis in tectis iram miſerantur inanem
Amborum, et tantos mortalibus eſſe labores:
Hinc Venus, hinc contra ſpectat Saturnia Juno;
Pallida Tiſiphone media inter millia ſaevit.
At vero, ingentem quatiens, Mezentius, haſtam,
Turbidus ingreditur campo. Quam magnus Orion,
Cum pedes incedit medii per maxima Nerei
Stagna viam ſcindens, humero ſupereminet undas;
Aut, ſummis referens annoſam montibus ornum,
Ingrediturque ſolo, et caput inter nubila condit:
Talis ſe vaſtis infert Mezentius armis.
Huic contra Aeneas, ſpeculatus in agmine longo,
Obvius ire parat. Manet imperterritus ille,
Hoſtem magnanimum opperiens, et mole ſua ſtat;
Atque, oculis ſpatium emenſus, quantum ſatis haſtae:
Dextra, mihi deus, et telum quod miſſile libro,
Nunc adſint: voveo praedonis corpore raptis
Indutum ſpoliis ipſum te, Lauſe, tropaeum

Aeneae. Dixit; ſtridentemque eminus haſtam
Injicit: illa volans clipeo eſt excuſſa, proculque
Egregium Antorem latus inter et ilia figit;
Herculis Antorem comitem, qui, miſſus ab Argis,
Haeſerat Evandro, atque Itala conſederat urbe.
Sternitur infelix alieno volnere, coelumque
Adſpicit, et dulcis moriens reminiſcitur Argos.
Tum pius Aeneas haſtam jacit: illa per orbem
Aere cavum triplici, per linea terga, tribusque,
Transiit, intextum tauris opus, imaque ſedit
Inguine; ſed vires haud pertulit. Ocius enſem
Aeneas, viſo Tyrrheni ſanguine laetus,
Eripit a femine, et trepidanti fervidus inſtat.
Ingemuit cari graviter genitoris amore,
Ut vidit, Lauſus; lacrimaeque per ora volutae.
  Hic mortis durae caſum, tuaque optima facta,
Si qua fidem tanto eſt operi latura vetuſtas,
Non equidem, nec te, juvenis memorande, ſilebo.
  Ille, pedem referens, et inutilis, inque ligatus,
Cedebat, clipeoque inimicum haſtile trahebat:
Prorupit juvenis, ſeſeque immiſcuit armis;
Jamque adſurgentis dextra, plagamque ferentis,
Aeneae ſubiit mucronem, ipſumque morando
Sustinuit: ſocii magno clamore ſequuntur,
Dum genitor nati parma protectus abiret;
Telaque conjiciunt, proturbantque eminus hoſtem
Miſſilibus. Furit Aeneas, tectusque tenet ſe.
Ac velut, effuſa ſi quando grandine nimbi

Praecipitant, omnis campis diffugit arator,
Omnis et agricola; et tuta latet arce viator,
Aut amnis ripis, aut alti fornice ſaxi,
Dum pluit in terris; ut poſſint, ſole reducto,
Exercere diem: ſic, obrutus undique telis,
Aeneas nubem belli, dum detonet, omnem
Sustinet; et Lauſum increpitat, Lauſoque minatur:
Quo, moriture, ruis, majoraque viribus audes?
Fallit te incautum pietas tua. Nec minus ille
Exſultat demens; ſaevae jamque altius irae
Dardanio ſurgunt ductori, extremaque Lauſo
Parcae fila legunt: validum namque exigit enſem
Per medium Aeneas juvenem, totumque recondit.
Transiit et parmam mucro, levia arma minacis,
Et tunicam, molli mater quam neverat auro;
Implevitque ſinum ſanguis: tum vita per auras
Conceſſit moeſta ad Manis, corpusque reliquit.
At vero, ut voltum vidit morientis, et ora,
Ora modis, Anchiſiades, pallentia miris;
Ingemuit miſerans graviter, dextramque tetendit;
Et mentem patriae ſtrinxit pietatis imago.
Quid tibi nunc, miſerande puer, pro laudibus iſtis,
Quid pius Aeneas tanta dabit indole dignum?
Arma, quibus laetatus, habe tua; teque parentum
Manibus et cineri, ſi qua eſt ea cura, remitto.
Hoc tamen infelix miſeram ſolabere mortem;
Aeneae magni dextra cadis. Increpat ultro
Cunctantis ſocios, et terra ſublevat ipſum,

Sanguine turpantem, comtos de more, capillos.
  Interea, genitor Tiberini ad fluminis undam
Volnera ſiccabat lymphis, corpusque levabat
Arboris acclinis trunco: procul aerea ramis
Dependet galea, et prato gravia arma quieſcunt.
Stant lecti circum juvenes: ipſe, aeger, anhelans,
Colla fovet, fuſus propexam in pectore barbam:
Multa ſuper Lauſo rogitat, multumque remittit,
Qui revocent, moeſtique ferant mandata parentis.
At Lauſum ſocii exanimem ſuper arma ferebant
Flentes, ingentem, atque ingenti volnere victum.
Agnovit longe gemitum praeſaga mali mens.
Canitiem multo deformat pulvere, et ambas
Ad coelum tendit palmas, et corpore inhaeret.
Tantane me tenuit vivendi, nate, voluptas,
Ut pro me hoſtili paterer ſuccedere dextrae
Quem genui? Tuane haec genitor per volnera ſervor,
Morte tua vivens? Heu! nunc miſero mihi demum
Exſilium infelix! nunc alte volnus adactum!
Idem ego, nate, tuum maculavi crimine nomen,
Pulſus ob invidiam ſolio, ſceptrisque paternis.
Debueram patriae poenas, odiisque meorum:
Omnis per mortes animam ſontem ipſe dediſſem.
Nunc vivo; neque adhuc homines, lucemque, relinquo.
Sed linquam. Simul, hoc dicens, attollit in aegrum
Se femur; et, quamquam vis alto volnere tardat,
Haud dejectus, equum duci jubet. Hoc decus illi,
Hoc ſolamen erat: bellis hoc victor abibat

Omnibus. Adloquitur moerentem, et talibus inſit:
  Rhoebe, diu, res ſi qua diu mortalibus ulla eſt,
Viximus. Aut hodie victor ſpolia illa cruenta,
Et caput Aeneae, referes, Lauſique dolorum
Ultor eris mecum; aut, aperit ſi nulla viam vis,
Occumbes pariter. Neque enim, fortiſſime, credo,
Juſſa aliena pati et dominos dignabere Teucros.
Dixit; et exceptus tergo conſueta locavit
Membra, manusque ambas jaculis oneravit acutis,
Aere caput fulgens, criſtaque hirſutus equina.
Sic curſum in medios rapidus dedit. Aeſtuat ingens
Uno in corde pudor, mixtoque inſania luctu.
[Et Furiis agitatus amor, et conſcia virtus]
Atque hic Aenean magna ter voce vocavit.
  Aeneas agnovit enim, laetusque precatur:
Sic pater ille deûm faciat, ſic altus Apollo;
Incipias conferre manum.
Tantum effatus; et infeſta ſubit obvius haſta.
Ille autem: Quid me, erepto, ſaeviſſime, nato,
Terres? haec via ſola fuit, qua perdere poſſes.
Nec mortem horremus, nec divom parcimus ulli.
Deſine. Jam venio moriturus, et haec tibi porto
Dona prius. Dixit; telumque intorſit in hoſtem:
Inde aliud ſuper, atque aliud, ſigitque, volatque
Ingenti gyro; ſed ſustinet aureus umbo.
Ter circum adſtantem laevos equitavit in orbis,
Tela manu jaciens; ter ſecum Troïus heros
Immanem aerato circumfert tegmine ſilvam.

Inde, ubi tot traxiſſe moras, tot ſpicula taedet
Vellere, et urguetur, pugna congreſſus iniqua;
Multa movens animo, jam tandem erumpit, et inter
Bellatoris equi cava tempora conjicit haſtam.
Tollit ſe adrectum quadrupes, et calcibus auras
Verberat, effuſumque equitem, ſuper ipſe ſecutus,
Implicat; ejectoque incumbit cernuus, armo.
Clamore incendunt coelum Troësque Latinique.
Advolat Aeneas, vaginaque eripit enſem,
Et ſuper haec: Ubi nunc Mezentius acer, et illa
Effera vis animi? Contra Tyrrhenus, ut, auras
Suſpiciens, hauſit coelum, mentemque recepit:
Hoſtis amare, quid increpitas, mortemque minaris?
Nullum in caede nefas: nec ſic ad proelia veni;
Nec tecum meus haec pepigit mihi foedera Lauſus.
Unum hoc, per, ſi qua eſt victis venia hoſtibus, oro;
Corpus humo patiare tegi. Scio acerba meorum
Circumſtare odia: hunc, oro, defende furorem;
Et me conſortem nati concede ſepulcro.
Haec loquitur, juguloque haud inſcius accipit enſem,
Undantique animam diffundit in arma cruore.

P. VIRGILII MARONIS
AENEIDOS

LIBER UNDECIMUS.

OCEANUM interea ſurgens Aurora reliquit.
Aeneas, quamquam et ſociis dare tempus humandis
Praecipitant curae, turbataque funere mens eſt,
Vota deûm primo victor ſolvebat Eoo.
Ingentem quercum, deciſis undique ramis,
Conſtituit tumulo, fulgentiaque induit arma,
Mezentî ducis exuvias; tibi, magne, tropaeum,
Bellipotens: aptat rorantis ſanguine criſtas,
Telaque trunca viri, et bis ſex thoraca petitum,
Perfoſſumque, locis; clipeumque ex aere ſiniſtrae
Subligat, atque enſem collo ſuspendit eburnum.
Tum ſocios, namque omnis eum ſtipata tegebat
Turba ducum, ſic incipiens hortatur ovantis:
Maxima res effecta, viri; timor omnis abeſto,
Quod ſupereſt: haec ſunt ſpolia, et de rege ſuperbo
Primitiae; manibusque meïs Mezentius hic eſt.
Nunc iter ad regem nobis, murosque Latinos.
Arma parate animis, et ſpe praeſumite bellum;
Ne qua mora ignaros, ubi primum vellere ſigna

Adnuerint ſuperi, pubemque educere caſtris,
Impediat, ſegnisve metu ſententia tardet.
Interea ſocios, inhumataque corpora, terrae
Mandemus; qui ſolus honos Acheronte ſub imo eſt.
Ite, ait; egregias animas, quae ſanguine nobis
Hanc patriam peperere ſuo, decorate ſupremis
Muneribus: moeſtamque Evandri primus ad urbem
Mittatur Pallas, quem, non virtutis egentem,
Abſtulit atra dies, et funere merſit acerbo.
  Sic ait illacrimans; recipitque ad limina greſſum,
Corpus ubi exanimi poſitum Pallantis Acoetes
Servabat ſenior; qui Parrhaſio Evandro
Armiger ante fuit, ſed non felicibus aeque
Tum comes auſpiciis caro datus ibat alumno.
Circum omnis famulûmque manus, Trojanaque turba,
Et moeſtum Iliades crinem de more ſolutae.
Ut vero Aeneas foribus ſeſe intulit altis,
Ingentem gemitum tunſis ad ſidera tollunt
Pectoribus, moeſtoque immugit regia luctu.
Ipſe, caput nivei fultum Pallantis, et ora,
Ut vidit, levique patens in pectore volnus
Cuſpidis Auſoniae, lacrimis ita fatur obortis:
Tene, inquit, miſerande puer, cum laeta veniret,
Invidit Fortuna mihi, ne regna videres
Noſtra, neque ad ſedes victor veherere paternas?
Non haec Evandro de te promiſſa parenti
Diſcedens dederam, cum me, complexus euntem,
Mitteret in magnum imperium; metuensque moneret

Acris eſſe viros, cum dura proelia gente.
Et nunc ille quidem, ſpe multum captus inani,
Fors et vota facit, cumulatque altaria donis:
Nos juvenem exanimum, et nil jam coeleſtibus ullis
Debentem, vano moeſti comitamur honore.
Infelix! nati funus crudele videbis.
Hi noſtri reditus, exſpectatique triumphi?
Haec mea magna fides? At non, Evandre, pudendis
Volneribus pulſum adſpicies; nec ſoſpite dirum
Optabis nato funus pater. Hei mihi! quantum
Praeſidium Auſonia, et quantum tu perdis, Iule!
Haec ubi deflevit, tolli miſerabile corpus
Imperat; et, toto lectos ex agmine, mittit
Mille viros, qui ſupremum comitentur honorem,
Interſintque patris lacrimis; ſolatia luctus
Exigua ingentis, miſero ſed debita patri.
Haud ſegnes alii cratis, et molle feretrum,
Arbuteis texunt virgis, et vimine querno;
Exſtructosque toros obtentu frondis inumbrant.
Hic juvenem agreſti ſublimem ſtramine ponunt:
Qualem, virgineo demeſſum pollice, florem,
Seu mollis violae, ſeu languentis hyacinthi,
Cui neque fulgor adhuc, nec dum ſua forma receſſit;
Non jam mater alit tellus, viresque miniſtrat.
Tunc geminas veſtis, auroque oſtroque rigentis,
Extulit Aeneas: quas illi, laeta laborum,
Ipſa ſuis quondam manibus Sidonia Dido
Fecerat, et tenui telas diſcreverat auro.

Harum unam juveni ſupremum moeſtus honorem
Induit, arſurasque comas obnubit amictu;
Multaque praeterea Laurentis praemia pugnae
Aggerat, et longo praedam jubet ordine duci.
Addit equos, et tela, quibus ſpoliaverat hoſtem.
Vinxerat et poſt terga manus, quos mitteret umbris
Inferias, caeſo ſparſuros ſanguine flammam;
Indutosque jubet truncos hoſtilibus armis
Ipſos ferre duces, inimicaque nomina ſigi.
Ducitur infelix, aevo confectus, Acoetes,
Pectora nunc foedans pugnis, nunc unguibus ora;
Sternitur et, toto projectus corpore, terrae.
Ducunt et, Rutulo perfuſos ſanguine, currus.
Poſt bellator equus, poſitis inſignibus, Aethon
It lacrimans, guttisque humectat grandibus ora.
Haſtam alii, galeamque, ferunt; nam cetera Turnus
Victor habet. Tum moeſta phalanx, Teucrique ſequun-
Tyrrhenique duces, et verſis Arcades armis. [tur,
Poſtquam omnis longe comitum proceſſerat ordo,
Subſtitit Aeneas, gemituque haec addidit alto:
Nos alias hinc ad lacrimas eadem horrida belli
Fata vocant. Salve aeternum mihi! maxime Palla;
Aeternumque vale! Nec plura effatus, ad altos
Tendebat muros, greſſumque in caſtra ferebat.
Jamque oratores aderant ex urbe Latina,
Velati ramis oleae, veniamque rogantes;
Corpora, per campos ferro quae fuſa jacebant,
Redderet, ac tumulo ſineret ſuccedere terrae;

Nullum cum victis certamen, et aethere caſſis;
Parceret hoſpitibus quondam, ſocerisque, vocatis.
Quos bonus Aeneas, haud adſpernanda precantis,
Proſequitur venia, et verbis haec inſuper addit:
Quaenam vos tanto Fortuna indigna, Latini,
Implicuit bello, qui nos fugiatis amicos?
Pacem me exanimis, et Martis ſorte peremtis,
Oratis? equidem et vivis concedere vellem.
Nec veni, niſi Fata locum, ſedemque, dediſſent;
Nec bellum cum gente gero: rex noſtra reliquit
Hoſpitia, et Turni potius ſe credidit armis.
Aequius huic Turnum fuerat ſe opponere morti.
Si bellum finire manu, ſi pellere Teucros,
Adparat; his mecum decuit concurrere telis:
Vixet, cui vitam deus, aut ſua dextra, dediſſet.
Nunc ite, et miſeris ſupponite civibus ignem.
   Dixerat Aeneas: olli obſtupuere ſilentes;
Converſique oculos inter ſe, atque ora, tenebant.
Tum, ſenior, ſemperque odiis et crimine, Drances,
Infenſus juveni Turno, ſic ore viciſſim
Orſa refert: O fama ingens, ingentior armis,
Vir Trojane! quibus coelo te laudibus aequem?
Juſtitiaene prius mirer, belline laborum?
Nos vero haec patriam grati referemus ad urbem;
Et te, ſi qua viam dederit fortuna, Latino
Jungemus regi. Quaerat ſibi foedera Turnus.
Quin et fatalis murorum attollere moles,
Saxaque ſubvectare humeris Trojana, juvabit.

Dixerat haec, unoque omnes eadem ore fremebant.
Bis ſenos pepigere dies; et, pace ſequeſtra,
Per ſilvas Teucri, mixtique impune Latini,
Erravere jugis. Ferro, ſonat, icta bipenni,
Fraxinus; evertunt actas ad ſidera pinus;
Robora nec cuneis et olentem ſcindere cedrum,
Nec plauſtris ceſſant vectare gementibus ornos.
  Et jam Fama volans, tanti praenuntia luctus,
Evandrum, Evandrique domos et moenia, complet,
Quae modo victorem Latio Pallanta ferebat.
Arcades ad portas ruere, et de more vetuſto
Funereas rapuere faces. Lucet via longo
Ordine flammarum, et late discriminat agros.
Contra turba Phrygum veniens plangentia jungunt
Agmina. Quae poſtquam matres ſuccedere tectis
Viderunt, moeſtam incendunt clamoribus urbem.
At non Evandrum potis eſt vis ulla tenere;
Sed venit in medios. Feretro Pallanta repoſto
Procubuit ſuper, atque haeret, lacrimansque, gemensque;
Et via vix tandem voci laxata dolore eſt:
Non haec, o Palla! dederas promiſſa petenti,
Cautius ut ſaevo velles te credere Marti.
Haud ignarus eram, quantum nova gloria in armis,
Et praedulce decus primo certamine, poſſet.
Primitiae juvenis miſerae! bellique propinqui
Dura rudimenta! et, nulli exaudita deorum,
Vota, precesque meae! tuque, o ſanctiſſima conjunx!
Felix morte tua, neque in hunc ſervata dolorem!

Contra ego vivendo vici mea fata, ſuperſtes
Reſtarem ut genitor. Troum ſocia arma ſecutum,
Obruerent Rutuli telis! animam ipſe dediſſem,
Atque haec pompa domum me, non Pallanta, referret!
Nec vos arguerim, Teucri, nec foedera, nec, quas
Junximus hoſpitio, dextras: ſors iſta ſenectae
Debita erat noſtrae. Quod, ſi immatura manebat
Mors natum; caeſis Volſcorum millibus ante,
Ducentem in Latium Teucros cecidiſſe juvabit.
Quin ego non alio digner te funere, Palla,
Quam pius Aeneas, et quam magni Phryges, et quam
Tyrrhenique duces, Tyrrhenûm exercitus omnis:
Magna tropaea ferunt, quos dat tua dextera leto.
Tu quoque nunc ſtares immanis truncus in armis,
Eſſet par aetas, et idem ſi robur ab annis,
Turne. Sed infelix Teucros quid demoror armis?
Vadite, et haec memores regi mandata referte:
Quod vitam moror inviſam, Pallante peremto,
Dextera cauſſa tua eſt; Turnum gnatoque, patrique,
Quam debere vides. Meritis vacat hic tibi ſolus,
Fortunaeque, locus. Non vitae gaudia quaero;
Nec fas: ſed nato Manis perferre ſub imos.

Aurora interea miſeris mortalibus almam
Extulerat lucem, referens opera atque labores.
Jam pater Aeneas, jam, curvo in littore, Tarcho
Conſtituere pyras. Huc corpora, quisque ſuorum,
More tulere patrum; ſubjectisque ignibus atris
Conditur in tenebras altum caligine coelum.

Ter circum accenſos, cincti fulgentibus armis,
Decurrere rogos; ter moeſtum funeris ignem
Luſtravere in equis; ululatusque ore dedere.
Spargitur et tellus lacrimis, ſparguntur et arma.
It coelo clamorque virûm, clangorque tubarum.
Hinc alii ſpolia occiſis derepta Latinis
Conjiciunt igni, galeas, enſisque decoros,
Frenaque, ferventisque rotas; pars munera nota,
Ipſorum clipeos, et non felicia tela.
Multa boum circa mactantur corpora Morti;
Saetigerosque ſues, raptasque ex omnibus agris
In flammam jugulant pecudes. Tum littore toto
Ardentis ſpectant ſocios, ſemiuſtaque ſervant
Buſta; neque avelli poſſunt, nox humida donec
Invertit coelum, ſtellis fulgentibus aptum.
Nec minus et miſeri, diverſa in parte, Latini
Innumeras ſtruxere pyras; et corpora partim
Multa virûm terrae infodiunt, avectaque partim
Finitimos tollunt in agros, urbique remittunt:
Cetera, confuſaeque ingentem caedis acervum,
Nec numero, nec honore, cremant; tunc undique vaſti
Certatim crebris collucent ignibus agri.
Tertia lux gelidam coelo dimoverat umbram:
Moerentes altum cinerem et confuſa ruebant
Oſſa focis, tepidoque onerabant aggere terrae.
Jam vero in tectis, praedivitis urbe Latini,
Praecipuus fragor, et longi pars maxima luctus.
Hic matres, miſeraeque nurus, hic cara ſororum

Pectora moerentum, puerique parentibus orbi,
Dirum exſecrantur bellum, Turnique hymenaeos:
Ipſum armis, ipſumque jubent decernere ferro,
Qui regnum Italiae et primos ſibi poſcat honores.
Ingravat haec ſaevus Drances, ſolumque vocari
Teſtatur, ſolum poſci in certamina, Turnum.
Multa ſimul contra variis ſententia dictis
Pro Turno; et magnum reginae nomen obumbrat:
Multa virum meritis ſuſtentat fama tropaeis.
  Hos inter motus, medio in flagrante tumultu,
Ecce! ſuper moeſti, magna Diomedis ab urbe,
Legati reſponſa ferunt: Nihil omnibus actum
Tantorum impenſis operum; nil dona, neque aurum,
Nec magnas valuiſſe preces: alia arma Latinis
Quaerenda, aut pacem Trojano ab rege petendam.
Deficit ingenti luctu rex ipſe, Latinus:
Fatalem Aenean manifeſto numine ferri,
Admonet ira deûm, tumulique ante ora recentes.
Ergo concilium magnum, primoſque ſuorum,
Imperio accitos, alta intra limina cogit.
Olli convenere, fluuntque ad regia plenis
Tecta viis. Sedet in mediis, et maximus aevo,
Et primus ſceptris, haud laeta fronte, Latinus.
Atque hic legatos, Aetola ex urbe remiſſos,
Quae referant, fari jubet, et reſponſa repoſcit
Ordine cuncta ſuo. Tum facta ſilentia linguis,
Et Venulus, dicto parens, ita farier infit:
  Vidimus, o cives! Diomede, Argivaque caſtra;

Atque, iter emenſi, caſus ſuperavimus omnis,
Contigimusque manum qua concidit Ilia tellus.
Ille urbem Argyripam, patriae cognomine gentis,
Victor Gargani condebat Iapygis arvis.
Poſtquam introgreſſi, et coram data copia fandi,
Munera praeferimus, nomen patriamque docemus;
Qui bellum intulerint, quae cauſſa attraxerit Arpos.
Auditis ille haec placido ſic reddidit ore:
O fortunatae gentes! Saturnia regna,
Antiqui Auſonii, quae vos fortuna quietos
Sollicitat, ſuadetque ignota laceſſere bella?
Quicumque Iliacos ferro violavimus agros,
(Mitto ea, quae muris bellando exhauſta ſub altis;
Quos Simoïs premat ille viros) infanda per orbem
Supplicia, et ſcelerum poenas expendimus omnes,
Vel Priamo miſeranda manus: ſcit triſte Minervae
Sidus, et Euboicae cautes, ultorque Caphereus.
Militia ex illa diverſum ad littus adacti,
Atrides Protei Menelaus adusque columnas
Exſulat, Aetnaeos vidit Cyclopas Ulixes.
Regna Neoptolemi referam, verſosque Penatis
Idomenei? Libycone habitantes littore Locros?
Ipſe Mycenaeus, magnorum ductor Achivom,
Conjugis infandae, prima intra limina, dextra
Oppetiit; devictam Aſiam ſubſedit adulter.
Invidiſſe deos, patriis ut redditus aris
Conjugium optatum, et pulchram Calydona, viderem!
Nunc etiam horribili viſu portenta ſequuntur,

Et ſocii amiſſi petierunt aethera pennis,
Fluminibusque vagantur, aves; heu dira meorum
Supplicia! et ſcopulos lacrimoſis vocibus implent.
Haec adeo ex illo mihi jam ſperanda fuerunt
Tempore, cum ferro coeleſtia corpora demens
Adpetii, et Veneris violavi volnere dextram.
Ne vero, ne me ad tales impellite pugnas:
Nec mihi cum Teucris ullum poſt eruta bellum
Pergama; nec veterum memini laetorve malorum.
Munera, quae patriis ad me portatis ab oris,
Vertite ad Aenean. Stetimus tela aſpera contra,
Contulimusque manus: experto credite, quantus
In clipeum adſurgat, quo turbine torqueat haſtam.
Si duo praeterea tales Idaea tuliſſet
Terra viros, ultro Inachias veniſſet ad urbes
Dardanus, et verſis lugeret Graecia fatis.
Quidquid apud durae ceſſatum eſt moenia Trojae,
Hectoris Aeneaeque manu victoria Graiûm
Haeſit, et in decumum veſtigia retulit annum:
Ambo animis, ambo inſignes praeſtantibus armis;
Hic pietate prior. Coëant in foedera dextrae,
Qua datur: aſt, armis concurrant arma, cavete.
  Et reſponſa ſimul quae ſint, rex optime, regis
Audiſti, et quae ſit magno ſententia bello.
  Vix ea legati; variusque per ora cucurrit
Auſonidum turbata fremor: ceu, ſaxa morantur
Cum rapidos amnis, ſit clauſo gurgite murmur,
Vicinaeque fremunt ripae crepitantibus undis.

Ut primum placati animi, et trepida ora quierunt;
Praefatus divos, ſolio rex infit ab alto:
 Ante equidem ſumma de re ſtatuiſſe, Latini,
Et vellem, et fuerat melius; non tempore tali
Cogere concilium, cum muros adſidet hoſtis.
Bellum importunum, cives, cum gente deorum,
Invictisque viris, gerimus, quos nulla fatigant
Proelia, nec victi poſſunt abſiſtere ferro.
Spem, ſi quam adſcitis Aetolûm habuiſtis in armis,
Ponite: ſpes ſibi quisque: ſed, haec quam anguſta, vi-
Cetera qua rerum jaceant perculſa ruina, [detis.
Ante oculos interque manus ſunt omnia veſtras.
Nec quemquam incuſo: potuit quae plurima virtus
Eſſe, fuit: toto certatum eſt corpore regni.
Nunc adeo, quae ſit dubiae ſententia menti,
Expediam, et paucis (animos adhibete) docebo.
Eſt antiquus ager Tuſco mihi proximus amni,
Longus, in occaſum, finis ſuper usque Sicanos:
Aurunci Rutulique ferunt, et vomere duros
Exercent collis, atque horum aſperrima paſcunt.
Haec omnis regio, et celſi plaga pinea montis,
Cedat amicitiae Teucrorum; et foederis aequas
Dicamus leges, ſociosque in regna vocemus:
Conſidant, ſi tantus amor, et moenia condant.
Sin alios finis aliamque capeſſere gentem
Eſt animus, poſcuntque ſolo decedere noſtro;
Bis denas Italo texamus robore navis,
Seu pluris complere valent: jacet omnis ad undam

Materies: ipſi numerumque, modumque, carinis
Praecipiant; nos aera, manus, navalia, demus.
Praeterea, qui dicta ferant, et foedera firment,
Centum oratores prima de gente Latinos
Ire placet, pacisque manu praetendere ramos;
Munera portantis, aurique eborisque talenta
Et ſellam, regni, trabeamque, inſignia noſtri.
Conſulite in medium, et rebus ſuccurrite feſſis.
  Tum Drances idem infenſus, quem gloria Turni
Obliqua invidia ſtimulisque agitabat amaris,
Largus opum, et lingua melior, ſed frigida bello
Dextera, conſiliis habitus non futilis auctor,
Seditione potens; genus huic materna ſuperbum
Nobilitas dabat, incertum de patre ferebat;
Surgit, et his onerat dictis atque aggerat iras:
  Rem nulli obſcuram, noſtrae nec vocis egentem,
Conſulis, o bone rex! Cuncti ſe ſcire fatentur,
Quid fortuna ferat populi; ſed dicere muſſant.
Det libertatem fandi, flatusque remittat,
Cujus ob auſpicium infauſtum, moresque ſiniſtros,
(Dicam equidem, licet arma mihi, mortemque, minetur)
Lumina tot cecidiſſe ducum, totamque videmus
Conſediſſe urbem luctu; dum Troïa tentat
Caſtra, fugae fidens, et coelum territat armis.
Unum etiam donis iſtis, quae plurima mitti
Dardanidis dicique jubes, unum, optime regum,
Adjicias; nec te ullius violentia vincat,
Quin natam egregio genero, dignisque hymenaeis,

Des, pater, et pacem hanc aeterno foedere jungas.
Quod, ſi tantus habet mentis et pectora terror;
Ipſum obteſtemur, veniamque oremus ab ipſo:
Cedat; jus proprium regi, patriaeque, remittat.
Quid miſeros toties in aperta pericula civis
Projicis, o! Latio caput horum, et cauſſa, malorum?
Nulla ſalus bello: pacem te poſcimus omnes,
Turne; ſimul pacis ſolum inviolabile pignus.
Primus ego, inviſum quem tu tibi fingis, et eſſe
Nil moror, en! ſupplex venio: miſerere tuorum,
Pone animos, et pulſus abi. Sat funera fuſi
Vidimus, ingentis et deſolavimus agros.
Aut, ſi fama movet, ſi tantum pectore robur
Concipis, et ſi adeo dotalis regia cordi eſt;
Aude, atque adverſum fidens fer pectus in hoſtem.
Scilicet, ut Turno contingat regia conjunx,
Nos, animae viles, inhumata infletaque turba,
Sternamur campis! Et jam tu, ſi qua tibi vis,
Si patrii quid Martis habes, illum adſpice contra,
Qui vocat.
  Talibus exarſit dictis violentia Turni:
Dat gemitum, rumpitque has imo pectore voces:
Larga quidem, Drance, ſemper tibi copia fandi
Tum, cum bella manus poſcunt; patribusque vocatis
Primus ades. Sed non replenda eſt curia verbis,
Quae tuto tibi magna volant, dum distinet hoſtem
Agger moerorum, nec inundant ſanguine foſſae.
Proinde tona eloquio, ſolitum tibi; meque timoris

Argue tu, Drance: quando tot ſtragis acervos
Teucrorum tua dextra dedit, paſſimque tropaeis
Inſignis agros. Poſſit quid vivida virtus,
Experiare licet; nec longe ſcilicet hoſtes
Quaerendi nobis: circumſtant undique muros.
Imus in adverſos? quid ceſſas? an tibi Mavors
Ventoſa in lingua, pedibusque fugacibus iſtis,
Semper erit?
Pulſus ego? aut quisquam merito, foediſſime, pulſum
Arguet, Iliaco tumidum qui creſcere Thybrim
Sanguine, et Evandri totam cum ſtirpe videbit
Procubuiſſe domum, atque exutos Arcadas armis?
Haud ita me experti Bitias et Pandarus ingens,
Et quos mille die victor ſub Tartara miſi,
Incluſus muris, hoſtilique aggere ſeptus.
Nulla ſalus bello! Capiti cane talia demens
Dardanio, rebusque tuis. Proinde omnia magno
Ne ceſſa turbare metu, atque extollere vires
Gentis bis victae; contra premere arma Latini.
Nunc et Myrmidonum proceres Phrygia arma tre-
Nunc et Tydides, et Lariſſaeus Achilles! [miſcunt!
Amnis et Hadriacas retro fugit Aufidus undas!
Vel, cum ſe pavidum contra mea jurgia fingit
Artificis ſcelus, et formidine crimen acerbat.
Numquam animam talem dextra hac (abſiſte moveri)
Amittes: habitet tecum, et ſit pectore in iſto.

Nunc ad te, et tua magna, pater, conſulta revertor.
Si nullam noſtris ultra ſpem ponis in armis;

Si tam deſerti ſumus, et ſemel agmine verſo
Funditus occidimus, neque habet Fortuna regreſſum;
Oremus pacem, et dextras tendamus inertis.
Quamquam, o! ſi ſolitae quidquam virtutis adeſſet,
Ille mihi ante alios fortunatusque laborum,
Egregiusque animi, qui, ne quid tale videret,
Procubuit moriens, et humum ſemel ore momordit.
Sin et opes nobis, et adhuc intacta juventus,
Auxilioque urbes Italae, populique, ſuperſunt;
Sin et Trojanis cum multo gloria venit
Sanguine; ſunt illis ſua funera, parque per omnis
Tempeſtas: cur indecores in limine primo
Deficimus? cur ante tubam tremor occupat artus?
Multa dies, variique labor mutabilis aevi,
Retulit in melius; multos alterna reviſens
Luſit, et in ſolido rurſus Fortuna locavit.
Non erit auxilio nobis Aetolus, et Arpi:
At Meſſapus erit, felixque Tolumnius, et, quos
Tot populi miſere, duces; nec tarda ſequetur
Gloria delectos Latio, et Laurentibus agris.
Eſt et, Volſcorum egregia de gente, Camilla,
Agmen agens equitum, et florentis aere catervas.
Quod, ſi me ſolum Teucri in certamina poſcunt,
Idque placet, tantumque bonis communibus obſto;
Non adeo has exoſa manus Victoria fugit,
Ut tanta quidquam pro ſpe tentare recuſem.
Ibo animis contra; vel magnum praeſtet Achillem,
Factaque Volcani manibus paria induat arma,

Ille licet. Vobis animam hanc, ſoceroque Latino,
Turnus ego, haud ulli veterum virtute ſecundus,
Devovi. Solum Aeneas vocat. Et vocet oro:
Nec Drances potius, ſive eſt haec ira deorum,
Morte luat; ſive eſt virtus et gloria, tollat.
Illi haec inter ſe dubiis de rebus agebant
Certantes; caſtra Aeneas, aciemque, movebat.
Nuntius ingenti per regia tecta tumultu
Ecce! ruit, magnisque urbem terroribus implet:
Inſtructos acie, Tiberino a flumine Teucros,
Tyrrhenamque manum, totis deſcendere campis.
Extemplo turbati animi, concuſſaque volgi
Pectora, et adrectae ſtimulis haud mollibus irae.
Arma manu trepidi poſcunt; fremit arma juventus:
Flent moeſti, muſſantque, patres. Hic undique clamor
Disſenſu vario magnus ſe tollit in auras:
Haud ſecus, atque alto in luco cum forte catervae
Conſedere avium, piſcoſove amne Paduſae
Dant ſonitum rauci per ſtagna loquacia cycni.
Immo, ait, o cives! adrepto tempore, Turnus,
Cogite concilium, et pacem laudate ſedentes:
Illi armis in regna ruant. Nec plura locutus
Corripuit ſeſe, et tectis citus extulit altis.
Tu, Voluſe, armari Volſcorum edice maniplis;
Duc, ait, et Rutulos. Equitem, Meſſapus, in armis,
Et cum fratre Coras, latis diffundite campis.
Pars aditus urbis firment, turresque capeſſant:
Cetera, qua juſſo, mecum manus inferat arma.

Ilicet in muros tota discurritur urbe.
Concilium ipſe pater, et magna incepta, Latinus
Deſerit, ac triſti turbatus tempore differt;
Multaque ſe incuſat, qui non acceperit ultro
Dardanium Aenean, generumque adſciverit urbi.
Praefodiunt alii portas, aut ſaxa ſudesque
Subvectant. Bello dat ſignum rauca cruentum
Buccina. Tum muros varia cinxere corona
Matronae, puerique: vocat labor ultimus omnis.
Nec non ad templum, ſummasque ad Palladis arces,
Subvehitur magna matrum regina caterva,
Dona ferens; juxtaque comes Lavinia virgo,
Cauſſa mali tanti, oculos dejecta decoros.
Succedunt matres, et templum ture vaporant;
Et moeſtas alto fundunt de limine voces:
Armipotens, praeſes belli, Tritonia virgo,
Frange manu telum Phrygii praedonis, et ipſum
Pronum ſterne ſolo, portisque effunde ſub altis.
Cingitur ipſe furens certatim in proelia Turnus.
Jamque adeo, Rutulum thoraca indutus, aënis
Horrebat ſquamis, ſurasque incluſerat auro,
Tempora nudus adhuc; laterique accinxerat enſem;
Fulgebatque alta decurrens aureus arce;
Exſultatque animis, et ſpe jam praecipit hoſtem:
Qualis, ubi abruptis fugit praeſepia vinclis,
Tandem liber, equus; campoque potitus aperto,
Aut ille in paſtus armentaque tendit equarum,
Aut, adſuetus aquae perfundi flumine noto,

Emicat, adrectisque fremit cervicibus alte
Luxurians; luduntque jubae per colla, per armos.
  Obvia cui, Volſcorum acie comitante, Camilla
Occurrit, portisque ab equo regina ſub ipſis
Deſiluit; quam tota cohors imitata relictis
Ad terram defluxit equis: tum talia fatur:
Turne, ſui merito ſi qua eſt fiducia forti,
Audeo, et Aeneadum promitto occurrere turmae,
Solaque Tyrrhenos equites ire obvia contra.
Me ſine prima manu tentare pericula belli:
Tu pedes ad muros ſubſiſte, et moenia ſerva.
Turnus ad haec, oculos horrenda in virgine fixus:
O, decus Italiae, virgo! quas dicere gratis,
Quasve referre, parem? ſed nunc, eſt omnia quando
Iſte animus ſupra, mecum partire laborem.
Aeneas, ut fama fidem miſſique reportant
Exploratores, equitum levia improbus arma
Praemiſit, quaterent campos: ipſe ardua montis
Per deſerta, jugo ſuperans, adventat ad urbem.
Furta paro belli convexo in tramite ſilvae,
Ut bivias armato obſidam milite fauces.
Tu Tyrrhenum equitem collatis excipe ſignis;
Tecum acer Meſſapus erit, turmaeque Latinae,
Tiburnique manus: ducis et tu concipe curam.
Sic ait, et paribus Meſſapum in proelia dictis
Hortatur, ſociosque duces; et pergit in hoſtem.
  Eſt curvo anfractu valles, accommoda fraudi,
Armorumque dolis, quam denſis frondibus atrum

Urguet utrimque latus ; tenuis quo ſemita ducit,
Anguſtaeque ferunt fauces, aditusque maligni.
Hanc ſuper, in ſpeculis ſummoque in vertice montis,
Planities ignota jacet, tutique receptus :
Seu dextra laevaque velis occurrere pugnae ;
Sive inſtare jugis, et grandia volvere ſaxa.
Huc juvenis nota fertur regione viarum ;
Adripuitque locum, et ſilvis inſedit iniquis.
Velocem interea, ſuperis in ſedibus, Opim,
Unam ex virginibus ſociis, ſacraque caterva,
Compellabat, et has triſtis Latonia voces
Ore dabat : Graditur bellum ad crudele Camilla,
O virgo ! et noſtris nequidquam cingitur armis,
Cara mihi ante alias : neque enim novus iſte Dianae
Venit amor, ſubitaque animum dulcedine movit.
Pulſus ob invidiam regno, viresque ſuperbas,
Priverno antiqua Metabus cum excederet urbe,
Infantem, fugiens media inter proelia belli,
Sustulit exſilio comitem, matrisque vocavit
Nomine Caſmillae, mutata parte, Camillam.
Ipſe, ſinu prae ſe portans, juga longa petebat
Solorum nemorum : tela undique ſaeva premebant,
Et circumfuſo volitabant milite Volſci.
Ecce ! fugae medio, ſummis Amaſenus abundans
Spumabat ripis ; tantus ſe nubibus imber
Ruperat. Ille, innare parans, infantis amore
Tardatur, caroque oneri timet. Omnia ſecum
Verſanti, ſubito vix haec ſententia ſedit :

Telum immane, manu valida quod forte gerebat
Bellator, ſolidum nodis, et robore cocto—
Huic natam, libro et ſilveſtri ſubere clauſam,
Implicat, atque habilem mediae circumligat haſtae;
Quam dextra ingenti librans, ita ad aethera fatur:
Alma, tibi hanc, nemorum cultrix, Latonia virgo,
Ipſe pater famulam voveo; tua prima, per auras,
Tela tenens, ſupplex hoſtem fugit. Accipe, teſtor,
Diva, tuam, quae nunc dubiis committitur auris.
Dixit; et adducto contortum haſtile lacerto
Immittit: ſonuere undae: rapidum ſuper amnem
Infelix fugit in jaculo ſtridente Camilla.
At Metabus, magna propius jam urguente caterva,
Dat ſeſe fluvio, atque haſtam cum virgine victor
Gramineo, donum Triviae, de ceſpite vellit.
Non illum tectis ullae, non moenibus, urbes
Accepere, neque ipſe manus feritate dediſſet:
Paſtorum et ſolis exegit montibus aevum.
Hic natam, in dumis, interque horrentia luſtra,
Armentalis equae mammis, et lacte ferino,
Nutribat, teneris immulgens ubera labris.
Utque pedum primis infans veſtigia plantis
Inſtiterat, jaculo palmas oneravit acuto;
Spiculaque ex humero parvae ſuspendit, et arcum.
Pro crinali auro, pro longae tegmine pallae,
Tigridis exuviae per dorſum a vertice pendent.
Tela manu jam tum tenera puerilia torſit,
Et fundam tereti circum caput egit habena;

Strymoniamque gruem, aut album dejecit olorem.
Multae illam fruſtra Tyrrhena per oppida matres
Optavere nurum. Sola contenta Diana,
Aeternum telorum, et virginitatis, amorem
Intemerata colit. Vellem haud correpta fuiſſet
Militia tali, conata laceſſere Teucros:
Cara mihi, comitumque foret nunc una mearum.
Verum age, quandoquidem fatis urguetur acerbis,
Labere, Nympha, polo, finisque inviſe Latinos,
Triſtis ubi infauſto committitur omine pugna.
Haec cape, et ultricem pharetra deprome ſagittam:
Hac, quicumque ſacrum violarit volnere corpus,
Tros, Italusve, mihi pariter det ſanguine poenas.
Poſt ego nube cava miſerandae corpus, et arma
Inſpoliata, feram tumulo, patriaeque reponam.
Dixit: at illa, levis coeli delapſa per auras,
Inſonuit, nigro circumdata turbine corpus.
At manus interea muris Trojana propinquat,
Etruſcique duces, equitumque exercitus omnis;
Compoſiti numero in turmas. Fremit aequore toto
Inſultans ſonipes, et preſſis pugnat habenis,
Huc obverſus, et huc; tum late ferreus haſtis
Horret ager, campique armis ſublimibus ardent.
Nec non Meſſapus contra, celeresque Latini,
Et cum fratre Coras, et virginis ala Camillae,
Adverſi campo apparent, haſtasque reductis
Protendunt longe dextris, et ſpicula vibrant;
Adventusque virûm, fremitusque ardeſcit equorum.

Jamque, intra jactum teli progreſſus, uterque
Subſtiterat: ſubito erumpunt clamore, frementisque
Exhortantur equos; fundunt ſimul undique tela,
Crebra nivis ritu, coelumque obtexitur umbra.
Continuo adverſis Tyrrhenus et acer Aconteus,
Connixi, incurrunt haſtis, primique ruinam
Dant ſonitu ingenti, perfractaque quadrupedantum
Pectora pectoribus rumpunt. Excuſſus Aconteus,
Fulminis in morem, aut tormento ponderis acti,
Praecipitat longe, et vitam diſpergit in auras.
Extemplo turbatae acies, verſique Latini
Rejiciunt parmas, et equos ad moenia vertunt.
Troës agunt: princeps turmas inducit Aſylas.
Jamque propinquabant portis, rurſusque Latini
Clamorem tollunt, et mollia colla reflectunt:
Hi fugiunt, penitusque datis referuntur habenis.
Qualis ubi, alterno procurrens gurgite, pontus
Nunc ruit ad terras, ſcopulosque ſuperjacit undam
Spumeus, extremamque ſinu perfundit arenam;
Nunc rapidus retro, atque aeſtu revoluta reſorbens
Saxa, fugit, littusque vado labente relinquit.
Bis Tuſci Rutulos egere ad moenia verſos;
Bis rejecti, armis, reſpectant, terga tegentes.
Tertia ſed poſtquam congreſſi in proelia, totas
Implicuere inter ſe acies, legitque virum vir:
Tum vero et gemitus morientum, et, ſanguine in alto,
Armaque, corporaque, et, permixti caede virorum,
Semanimes volvuntur equi; pugna aſpera ſurgit.

Orſilochus Remuli, quando ipſum horrebat adire,
Haſtam intorſit equo, ferrumque ſub aure reliquit.
Quo ſonipes ictu furit arduus, altaque jactat,
Volneris impatiens, adrecto pectore crura:
Volvitur ille, excuſſus, humi. Catillus Iolan,
Ingentemque animis, ingentem corpore et armis,
Dejicit Herminium: nudo cui vertice fulva
Caeſaries, nudique humeri; nec volnera terrent;
Tantus in arma patet. Latos huic haſta per armos
Acta tremit, duplicatque virum transfixa dolore.
Funditur ater ubique cruor: dant funera ferro
Certantes, pulchramque petunt per volnera mortem.
At medias inter caedes exſultat Amazon,
Unum exſerta latus pugnae, pharetrata Camilla:
Et nunc lenta manu ſpargens haſtilia denſet;
Nunc validam dextra rapit indefeſſa bipennem:
Aureus ex humero ſonat arcus, et arma Dianae.
Illa etiam, ſi quando in tergum pulſa receſſit,
Spicula converſo fugientia dirigit arcu.
At circum lectae comites, Larinaque virgo,
Tullaque, et, aeratam quatiens, Tarpeia, ſecurem,
Italides; quas ipſa decus ſibi dia Camilla
Delegit, pacisque bonas, bellique, miniſtras:
Quales Threïciae, cum flumina Thermodontis
Pulſant, et pictis bellantur, Amazones, armis;
Seu circum Hippolyten, ſeu quum ſe Martia curru
Pentheſilea refert, magnoque ululante tumultu
Feminea exſultant lunatis agmina peltis.

Quem telo primum, quem poſtremum, aſpera virgo,
Dejicis? aut quot humi morientia corpora fundis?
Eunaeum Clytio primum patre: cujus apertum
Adverſi longa transverberat abiete pectus.
Sanguinis ille vomens rivos cadit, atque cruentam
Mandit humum, moriensque ſuo ſe in volnere verſat.
Tum Lirim, Pagaſumque ſuper: quorum alter, habenas,
Suffoſſo revolutus equo, dum colligit, alter,
Dum ſubit, ac dextram labenti tendit inermem,
Praecipites pariterque ruunt. His addit Amaſtrum
Hippotaden; ſequiturque incumbens eminus haſta
Tereaque, Harpalycumque, et Demophoonta, Chro-
Quotque emiſſa manu contorſit ſpicula virgo, [mimque:
Tot Phrygii cecidere viri. Procul Ornytus armis
Ignotis et equo venator Iapyge fertur:
Cui pellis latos humeros, erepta juvenco,
Pugnatori operit; caput ingens oris hiatus
Et malae texere lupi cum dentibus albis;
Agreſtisque manus armat ſparus: ipſe catervis
Vertitur in mediis, et toto vertice ſupra eſt.
Hunc illa exceptum, neque enim labor agmine verſo,
Trajicit; et ſuper haec inimico pectore fatur:
Silvis te, Tyrrhene, feras agitare putaſti?
Advenit qui veſtra dies muliebribus armis
Verba redarguerit. Nomen tamen, haud leve, patrum
Manibus hoc referes, telo cecidiſſe Camillae.

Protenus Orſilochum, et Buten, duo maxima Teu-
Corpora: ſed Buten averſum cuſpide fixit, [crûm

Loricam galeamque inter, qua colla ſedentis
Lucent, et laevo dependet parma lacerto:
Orſilochum, fugiens, magnumque agitata per orbem,
Eludit gyro interior, ſequiturque ſequentem;
Tum validam perque arma viro, perque oſſa, ſecurim,
Altior exſurgens, oranti et multa precanti,
Congeminat: volnus calido rigat ora cerebro.
  Incidit huic, ſubitoque adſpectu territus haeſit
Appenninicolae bellator filius Auni,
Haud Ligurum extremus, dum fallere fata ſinebant.
Isque, ubi ſe nullo jam curſu evadere pugnae
Poſſe, neque inſtantem reginam avertere, cernit,
Conſilio verſare dolos ingreſſus, et aſtu,
Incipit haec: Quid tam egregium, ſi femina forti
Fidis equo? dimitte fugam, et te comminus aequo
Mecum crede ſolo, pugnaeque accinge pedeſtri;
Jam noſces, ventoſa ferat cui gloria laudem.
Dixit: at illa, furens, acrique accenſa dolore,
Tradit equum comiti, paribusque reſiſtit in armis,
Enſe pedes nudo, puraque interrita parma.
At juvenis, viciſſe dolo ratus, avolat ipſe,
Haud mora; converſisque fugax aufertur habenis,
Quadrupedemque citum ferrata calce fatigat.
Vane Ligus, fruſtraque animis elate ſuperbis,
Nequidquam patrias tentaſti lubricus artis;
Nec fraus te incolumem fallaci perferet Auno.
Haec fatur virgo; et pernicibus ignea plantis
Tranſit equum curſu, frenisque adverſa prehenſis

Congreditur, poenasque inimico ex ſanguine ſumit.
Quam facile accipiter ſaxo, ſacer ales, ab alto
Conſequitur pennis ſublimem in nube columbam,
Comprenſamque tenet, pedibusque eviſcerat uncis:
Tum cruor, et volſae labuntur ab aethere plumae.
At non haec nullis, hominum ſator atque deorum,
Obſervans oculis, ſummo ſedet altus Olympo.
Tyrrhenum genitor Tarchonem in proelia ſaeva
Suscitat, et ſtimulis haud mollibus injicit iras.
Ergo inter caedes, cedentiaque agmina, Tarcho
Fertur equo, variisque inſtigat vocibus alas,
Nomine quemque vocans; reficitque in proelia pulſos:
Quis metus, o numquam dolituri! o ſemper inertes!
Tyrrheni? quae tanta animis ignavia venit?
Femina palantis agit, atque haec agmina vertit?
Quo ferrum, quidve haec gerimus tela inrita dextris?
At non in Venerem ſegnes, nocturnaque bella;
Aut, ubi curva choros indixit tibia Bacchi,
Exſpectare dapes, et plenae pocula menſae:
Hic amor, hoc ſtudium; dum ſacra ſecundus haruſpex
Nuntiet, ac lucos vocet hoſtia pinguis in altos.
Haec effatus, equum in medios, moriturus et ipſe,
Concitat, et Venulo adverſum ſe turbidus infert;
Dereptumque ab equo dextra complectitur hoſtem,
Et gremium ante ſuum, multa vi concitus, aufert.
Tollitur in coelum clamor; cunctique Latini
Convertere oculos. Volat igneus aequore Tarcho,
Arma virumque ferens; tum ſumma ipſius ab haſta

Deſringit ferrum, et partis rimatur apertas,
Qua volnus letale ferat: contra ille repugnans
Sustinet a jugulo dextram, et vim viribus exit.
Utque volans alte raptum cum fulva draconem
Fert aquila, implicuitque pedes, atque unguibus haeſit;
Saucius at ſerpens ſinuoſa volumina verſat,
Adrectisque horret ſquamis, et ſibilat ore,
Arduus inſurgens: illa haud minus urguet obunco
Luctantem roſtro; ſimul aethera verberat alis:
Haud aliter praedam Tiburtum ex agmine Tarcho
Portat ovans. Ducis exemplum eventumque ſecuti,
Maeonidae incurrunt. Tum, fatis debitus, Arruns
Velocem jaculo et multa prior arte Camillam
Circuit, et, quae ſit fortuna facillima, tentat.
Qua ſe cumque furens medio tulit agmine virgo;
Hac Arruns ſubit, et tacitus veſtigia luſtrat:
Qua victrix redit illa, pedemque ex hoſte reportat;
Hac juvenis furtim celeris detorquet habenas.
Hos aditus, jamque hos aditus, omnemque pererrat
Undique circuitum; et certam quatit improbus haſtam.
Forte, ſacer Cybelae, Chloreus, olimque ſacerdos,
Inſignis longe Phrygiis fulgebat in armis;
Spumantemque agitabat equum, quem pellis aënis
In plumam ſquamis, auro conſerta, tegebat.
Ipſe, peregrina ferrugine clarus, et oſtro,
Spicula torquebat Lycio Gortynia cornu:
Aureus ex humeris ſonat arcus, et aurea vati
Caſſida; tum croceam chlamydemque, ſinusque crepantis

Carbaſeos, fulvo in nodum collegerat auro,
Pictus acu tunicas, et barbara tegmina crurum.
Hunc virgo, ſive ut templis praeſigeret arma
Troïa, captivo ſive ut ſe ferret in auro,
Venatrix, unum ex omni certamine pugnae
Caeca ſequebatur; totumque incauta per agmen
Femineo praedae, et ſpoliorum, ardebat amore:
Telum ex inſidiis quum tandem, tempore capto,
Concitat, et ſuperos Arruns ſic voce precatur:
Summe deûm, ſancti cuſtos Soractis, Apollo,
Quem primi colimus, cui pineus ardor acervo
Paſcitur, et medium, freti pietate, per ignem
Cultores multa premimus veſtigia pruna;
Da, Pater, hoc noſtris aboleri dedecus armis,
Omnipotens. Non exuvias, pulſaeve tropaeum
Virginis, aut ſpolia ulla, peto: mihi cetera laudem
Facta ferent. Haec dira meo dum volnere peſtis
Pulſa cadat, patrias remeabo inglorius urbis.
Audiit, et voti Phoebus ſuccedere partem
Mente dedit; partem volucris diſperſit in auras.
Sterneret ut ſubita turbatam morte Camillam,
Adnuit oranti: reducem ut patria alta videret,
Non dedit; inque notos vocem vertere procellae.
Ergo, ut miſſa manu ſonitum dedit haſta per auras,
Convertere animos acris, oculosque tulere,
Cuncti ad reginam Volſci. Nihil ipſa neque aurae,
Nec ſonitus, memor, aut venientis ab aethere teli;
Haſta ſub exſertam donec perlata papillam

Haeſit, virgineumque alte bibit acta cruorem.
Concurrunt trepidae comites, dominamque ruentem
Suſcipiunt. Fugit ante omnis exterritus Arruns,
Laetitia, mixtoque metu; nec jam amplius haſtae
Credere, nec telis occurrere virginis, audet.
Ac, velut ille, prius quam tela inimica ſequantur,
Continuo in montis ſeſe avius abdidit altos,
Occiſo paſtore, lupus, magnove juvenco,
Conſcius audacis facti, caudamque remulcens
Subjecit pavitantem utero, ſilvasque petivit:
Haud ſecus ex oculis ſe turbidus abstulit Arruns,
Contentusque fuga mediis ſe immiſcuit armis.
Illa manu moriens telum trahit: oſſa ſed inter
Ferreus ad coſtas alto ſtat volnere mucro.
Labitur exſanguis; labuntur frigida leto
Lumina; purpureus quondam color ora reliquit.
Tum ſic exſpirans Accam, ex aequalibus unam,
Adloquitur, ſida ante alias quae ſola Camillae,
Quîcum partiri curas; atque haec ita fatur:
Hactenus, Acca ſoror, potui: nunc volnus acerbum
Conſicit, et tenebris nigreſcunt omnia circum.
Effuge, et haec Turno mandata noviſſima perfer:
Succedat pugnae, Trojanosque arceat urbe.
Jamque vale! Simul his dictis linquebat habenas,
Ad terram non ſponte fluens. Tum frigida toto
Paullatim exſolvit ſe corpore, lentaque colla,
Et, captum leto, poſuit caput, arma relinquens;
Vitaque cum gemitu fugit indignata ſub umbras.

Tum vero immenſus ſurgens ferit aurea clamor
Sidera; dejecta crudeſcit pugna Camilla;
Incurrunt denſi ſimul omnis copia Teucrûm,
Tyrrhenique duces, Evandrique Arcades alae.
At, Triviae cuſtos, jam dudum in montibus Opis
Alta ſedet ſummis, ſpectatque interrita pugnas.
Utque procul, medio juvenum in clamore furentum,
Proſpexit triſti multatam morte Camillam,
Ingemuitque, deditque has imo pectore voces:
Heu! nimium, virgo, nimium crudele luiſti
Supplicium, Teucros conata laceſſere bello!
Nec tibi deſertae in dumis coluiſſe Dianam
Profuit, aut noſtras humero geſſiſſe pharetras.
Non tamen indecorem tua te regina reliquit
Extrema jam in morte; neque hoc ſine nomine letum
Per gentis erit; aut famam patieris inultae.
Nam, quicumque tuum violavit vulnere corpus,
Morte luet merita. Fuit ingens monte ſub alto
Regis Dercenni terreno ex aggere buſtum
Antiqui Laurentis, opacaque ilice tectum:
Hic dea ſe primum rapido pulcherrima niſu
Siſtit, et Arruntem tumulo ſpeculatur ab alto.
Ut vidit fulgentem armis, ac vana tumentem;
Cur, inquit, diverſus abis? huc dirige greſſum,
Huc, periture, veni; capias ut digna Camillae
Praemia. Tune etiam telis moriere Dianae?
Dixit; et aurata volucrem Threïſſa ſagittam
Depromſit pharetra, cornuque infenſa tetendit,

Et duxit longe, donec curvata coirent
Inter ſe capita, et manibus jam tangeret aequis,
Laeva aciem ferri, dextra nervoque papillam.
Extemplo teli ſtridorem, aurasque ſonantis,
Audiit una Arruns, haeſitque in corpore ferrum.
Illum exſpirantem ſocii, atque extrema gementem,
Obliti, ignoto camporum in pulvere linquunt:
Opis ad aetherium pennis aufertur Olympum.
Prima fugit, domina amiſſa, levis ala Camillae:
Turbati fugiunt Rutuli; fugit acer Atinas;
Disjectique duces, deſolatique manipli,
Tuta petunt, et equis averſi ad moenia tendunt.
Nec quisquam inſtantis Teucros, letumque ferentis,
Sustentare valet telis, aut ſiſtere contra;
Sed laxos referunt humeris languentibus arcus,
Quadrupedumque putrem curſu quatit ungula campum.
Volvitur ad muros, caligine turbidus atra,
Pulvis; et e ſpeculis, percuſſae pectora, matres
Femineum clamorem ad coeli ſidera tollunt.
Qui curſu portas primi irrupere patentis,
Hos inimica ſuper mixto premit agmine turba:
Nec miſeram effugiunt mortem; ſed, limine in ipſo,
Moenibus in patriis, atque inter tuta domorum,
Confixi, exſpirant animas. Pars claudere portas;
Nec ſociis aperire viam, nec moenibus audent
Accipere orantis: oriturque miſerrima caedes
Defendentum armis aditus, inque arma ruentum.
Excluſi, ante oculos lacrimantumque ora parentum,

Pars in praecipitis foſſas, urgente ruina,
Volvitur; immiſſis pars caeca et concita frenis
Arietat in portas, et, duros objice, poſtes.
Ipſae de muris ſummo certamine matres,
(Monſtrat amor verus patriae) ut videre Camillam,
Tela manu trepidae jaciunt; ac, robore duro,
Stipitibus ferrum ſudibusque imitantur obuſtis,
Praecipites; primaeque mori pro moenibus ardent.
Interea, Turnum in ſilvis ſaeviſſimus implet
Nuntius, et juveni ingentem fert Acca tumultum:
Deletas Volſcorum acies, cecidiſſe Camillam,
Ingruere infenſos hoſtis, et Marte ſecundo
Omnia corripuiſſe; metum jam ad moenia ferri.
Ille furens, et ſaeva Jovis ſic numina poſcunt,
Deſerit obſeſſos collis, nemora aſpera linquit.
Vix e conſpectu exierat, campumque tenebat;
Cum pater Aeneas, ſaltus ingreſſus apertos,
Exſuperatque jugum, ſilvaque evadit opaca.
Sic ambo ad muros rapidi, totoque feruntur
Agmine, nec longis inter ſe paſſibus abſunt:
Ac ſimul Aeneas fumantis pulvere campos
Proſpexit longe, Laurentiaque agmina vidit;
Et ſaevum Aenean agnovit Turnus in armis,
Adventumque pedum flatusque audivit equorum.
Continuoque ineant pugnas et proelia tentent;
Ni roſeus feſſos jam gurgite Phoebus Hibero
Tinguat equos, noctemque, die labente, reducat.
Conſidunt caſtris ante urbem, et moenia vallant.

P. VIRGILII MARONIS
AENEIDOS
LIBER DUODECIMUS.

TURNUS ut, infractos adverſo Marte, Latinos
Defeciſſe videt, ſua nunc promiſſa repoſci,
Se ſignari oculis; ultro implacabilis ardet,
Attollitque animos. Poenorum qualis in arvis,
Saucius ille gravi venantum volnere pectus,
Tum demum movet arma leo; gaudetque comantis
Excutiens cervice toros; fixumque latronis
Impavidus frangit telum, et fremit ore cruento:
Haud ſecus accenſo gliſcit violentia Turno.
Tum ſic adfatur regem, atque ita turbidus inſit:
Nulla mora in Turno; nihil eſt quod dicta retractent
Ignavi Aeneadae, nec, quae pepigere, recuſent.
Congredior. Fer ſacra, pater, et concipe foedus.
Aut hac Dardanium dextra ſub Tartara mittam,
Deſertorem Aſiae, (ſedeant, ſpectentque, Latini)
Et ſolus ferro crimen commune refellam:
Aut habeat victos; cedat Lavinia conjunx.
Olli ſedato reſpondit corde Latinus:
O praeſtans animi juvenis! quantum ipſe feroci

Virtute exſuperas, tanto me impenſius aequum eſt
Conſulere, atque omnis metuentem expendere caſus.
Sunt tibi regna patris Dauni, ſunt oppida capta
Multa manu; nec non aurumque, animusque, Latino eſt:
Sunt aliae innuptae Latio et Laurentibus agris,
Nec genus indecores. Sine me haec, haud mollia fatu,
Sublatis aperire dolis; ſimul hoc animo hauri.
Me natam nulli veterum ſociare procorum
Fas erat, idque omnes divique, hominesque, canebant.
Victus amore tui, cognato ſanguine victus,
Conjugis et moeſtae lacrimis, vincla omnia rupi:
Promiſſam eripui genero; arma impia ſumſi.
Ex illo qui me caſus, quae, Turne, ſequantur
Bella, vides; quantos primus patiare labores.
Bis magna victi pugna, vix urbe tuemur
Spes Italas: recalent noſtro Tiberina fluenta
Sanguine adhuc, campique ingentes oſſibus albent.
Quo referor toties? quae mentem inſania mutat?
Si Turno exſtincto ſocios ſum adſcire paratus,
Cur non incolumi potius certamina tollo?
Quid conſanguinei Rutuli, quid cetera dicet
Italia, ad mortem ſi te (Fors dicta refutet)
Prodiderim, natam et connubia noſtra petentem?
Reſpice res bello varias; miſerere parentis
Longaevi, quem nunc moeſtum patria Ardea longe
Dividit. Haudquaquam dictis violentia Turni
Flectitur: exſuperat magis, aegreſcitque medendo.
Ut primum fari potuit, ſic inſtitit ore:

Quam pro me curam geris, hanc precor, optime, pro me
Deponas, letumque ſinas pro laude paciſci.
Et nos tela, pater, ferrumque haud debile, dextra
Spargimus; et noſtro ſequitur de volnere ſanguis.
Longe illi dea mater erit, quae nube fugacem
Feminea tegat, et vanis ſeſe occulat umbris.
At regina, nova pugnae conterrita ſorte,
Flebat; et ardentem generum moritura tenebat:
Turne, per has ego te lacrimas, per, ſi quis Amatae
Tangit honos animum; ſpes tu nunc una ſenectae,
Tu requies, miſerae; decus imperiumque Latini
Te penes; in te omnis domus inclinata recumbit;
Unum oro: deſiſte manum committere Teucris.
Qui te cumque manent iſto certamine caſus,
Et me, Turne, manent. Simul haec inviſa relinquam
Lumina, nec generum Aenean captiva videbo.
Accepit vocem lacrimis Lavinia matris
Flagrantis perfuſa genas: cui plurimus ignem
Subjecit rubor, et calefacta per ora cucurrit.
Indum ſanguineo veluti violaverit oſtro
Si quis ebur, aut mixta rubent ubi lilia multa
Alba roſa: talis virgo dabat ore colores.
Illum turbat amor, figitque in virgine vultus:
Ardet in arma magis; paucisque adfatur Amatam:
Ne, quaeſo, ne me lacrimis, neve omine tanto,
Proſequere, in duri certamina Martis euntem,
O mater! neque enim Turno mora libera mortis.
Nuntius haec Idmon Phrygio mea dicta tyranno,

Haud placitura, refer: Cum primum craſtina coelo,
Puniceis invecta rotis, Aurora rubeſcit, [eſcant,
Non Teucros agat in Rutulos: Teucrûm arma qui-
Et Rutulûm; noſtro dirimamus ſanguine bellum.
Illo quaeratur conjunx Lavinia campo.
Haec ubi dicta dedit, rapidusque in tecta receſſit,
Poſcit equos, gaudetque tuens ante ora frementis,
Pilumno quos ipſa decus dedit Orithyia;
Qui candore nives anteirent, curſibus auras.
Circumſtant properi aurigae, manibusque laceſſunt
Pectora plauſa cavis, et colla comantia pectunt.
Ipſe dehinc, auro ſqualentem alboque orichalco,
Circumdat loricam humeris; ſimul aptat habendo
Enſemque, clipeumque, et rubrae cornua criſtae:
Enſem, quem Dauno ignipotens deus ipſe parenti
Fecerat, et Stygia candentem tinxerat unda.
Exin, quae mediis, ingenti adnixa columnae,
Aedibus adſtabat, validam vi corripit haſtam,
Actoris Aurunci ſpolium; quaſſatque trementem,
Vociferans: Nunc, o nunquam fruſtrata vocatus
Haſta meos! nunc tempus adeſt; te maximus Actor,
Te Turni nunc dextra gerit: da ſternere corpus,
Loricamque manu valida lacerare revolſam
Semiviri Phrygis, et foedare in pulvere crinis,
Vibratos calido ferro, myrrhaque madentis.
His agitur furiis: totoque ardentis ab ore
Scintillae abſiſtunt; oculis micat acribus ignis:
Mugitus veluti cum prima in proelia taurus

Terrificos ciet, atque iraſci in cornua tentat,
Arboris obnixus trunco; ventosque laceſſit
Ictibus, et ſparſa ad pugnam proludit arena.
Nec minus interea, maternis ſaevus in armis,
Aeneas acuit Martem, et ſe ſuscitat ira,
Oblato gaudens componi foedere bellum.
Tum ſocios, moeſtique metum ſolatur Iuli,
Fata docens; regique jubet reſponſa Latino
Certa referre viros, et pacis dicere leges.
Poſtera vix ſummos ſpargebat lumine montis
Orta dies, cum primum alto ſe gurgite tollunt
Solis equi, lucemque elatis naribus efflant;
Campum ad certamen magnae ſub moenibus urbis
Dimenſi Rutulique viri, Teucrique, parabant;
In medioque focos, et dîs communibus aras
Gramineas: alii fontemque ignemque ferebant,
Velati limo, et verbena tempora vincti.
Procedit legio Auſonidum, pilataque plenis
Agmina ſe fundunt portis. Hinc Troïus omnis,
Tyrrhenusque, ruit variis exercitus armis;
Haud ſecus inſtructi ferro, quam ſi aſpera Martis
Pugna vocet. Nec non mediis in millibus ipſi
Ductores auro volitant, oſtroque, decori;
Et, genus Aſſaraci, Mneſtheus, et fortis Aſylas,
Et Meſſapus, equûm domitor, Neptunia proles.
Utque, dato ſigno, ſpatia in ſua quisque receſſit,
Defigunt tellure haſtas, et ſcuta reclinant.
Tum, ſtudio effuſae, matres, et volgus inermum,

Invalidique ſenes, turris et tecta domorum
Obſedere: alii portis ſublimibus adſtant.
At Juno, e ſummo, qui nunc Albanus habetur;
Tum neque nomen erat, nec honos, aut gloria, monti;
Proſpiciens tumulo, campum adſpectabat, et ambas,
Laurentum Troumque, acies, urbemque Latini.
Extemplo Turni ſic eſt adfata ſororem,
Diva deam, ſtagnis quae, fluminibusque ſonoris,
Praeſidet; hunc illi rex aetheris altus honorem;
Jupiter, erepta pro virginitate, ſacravit:
Nympha, decus fluviorum, animo gratiſſima noſtro;
Scis ut te cunctis unam, quaecumque Latinae
Magnanimi Jovis ingratum adſcendere cubile,
Praetulerim, coelique lubens in parte locarim:
Diſce tuum, ne me incuſes, Juturna, dolorem.
Qua viſa eſt Fortuna pati, Parcaeque ſinebant
Cedere res Latio, Turnum, et tua moenia, texi:
Nunc juvenem imparibus video concurrere fatis,
Parcarumque dies, et vis inimica, propinquat.
Non pugnam adſpicere hanc oculis, non foedera, poſſum:
Tu, pro germano ſi quid praeſentius audes,
Perge; decet. Forſan miſeros meliora ſequentur.
Vix ea, quum lacrimas oculis Juturna profudit;
Terque, quaterque, manu pectus percuſſit honeſtum.
Non lacrimis hoc tempus, ait Saturnia Juno:
Accelera; et fratrem, ſi quis modus, eripe morti:
Aut tu bella cie, conceptumque excute foedus.
Auctor ego audendi. Sic exhortata, reliquit

Incertam, et triſti turbatam volnere mentis.
Interea reges, ingenti mole Latinus
Quadrijugo vehitur curru, cui tempora circum
Aurati bis ſex radii fulgentia cingunt,
Solis avi ſpecimen; bigis it Turnus in albis,
Bina manu lato criſpans haſtilia ferro:
Hinc pater Aeneas, Romanae ſtirpis origo,
Sidereo flagrans clipeo et coeleſtibus armis,
Et juxta Aſcanius, magnae ſpes altera Romae,
Procedunt caſtris: puraque in veſte ſacerdos
Saetigeri fetum ſuis, intonſamque bidentem,
Attulit, admovitque pecus flagrantibus aris.
Illi, ad ſurgentem converſi lumina ſolem,
Dant fruges manibus ſalſas, et tempora ferro
Summa notant pecudum, paterisque altaria libant.
Tum pius Aeneas ſtricto ſic enſe precatur:
Eſto nunc Sol teſtis, et haec mihi Terra vocanti,
Quam propter tantos potui perferre labores,
Et pater omnipotens, et tu Saturnia Juno,
Jam melior, jam, diva, precor; tuque, inclute Mavors,
Cuncta tuo qui bella, pater, ſub numine torques;
Fontisque, Fluviosque, voco, quaeque aetheris alti
Religio, et quae caeruleo ſunt numina ponto:
Ceſſerit Auſonio ſi fors victoria Turno,
Convenit, Evandri victos diſcedere ad urbem;
Cedet Iulus agris; nec poſt arma ulla rebelles
Aeneadae referent, ferrove haec regna laceſſent.
Sin noſtrum adnuerit nobis Victoria Martem,

Ut potius reor, et potius dì numine ſirment;
Non ego nec Teucris Italos parere jubebo,
Nec mihi regna peto: paribus ſe legibus ambae
Invictae gentes aeterna in foedera mittant.
Sacra, deosque, dabo: ſocer arma Latinus habeto;
Imperium ſollemne ſocer: mihi moenia Teucri
Conſtituent, urbique dabit Lavinia nomen.
Sic prior Aeneas: ſequitur ſic deinde Latinus,
Suſpiciens coelum; tenditque ad ſidera dextram:
Haec eadem, Aenea, Terram, Mare, Sidera, juro,
Latonaeque genus duplex, Janumque bifrontem,
Vimque deûm infernam, et duri ſacraria Ditis;
Audiat haec Genitor, qui foedera fulmine ſancit:
Tango aras; medios ignis, et numina, teſtor:
Nulla dies pacem hanc Italis, nec foedera, rumpet,
Quo res cumque cadent: nec me vis ulla volentem
Avertet; non, ſi tellurem effundat in undas,
Diluvio miſcens, coelumque in Tartara ſolvat:
Ut ſceptrum hoc (dextra ſceptrum nam forte gerebat)
Numquam fronde levi fundet virgulta, neque umbras,
Cum ſemel in ſilvis, imo de ſtirpe reciſum,
Matre caret, poſuitque comas et brachia ferro;
Olim arbos; nunc artificis manus aere decoro
Incluſit, patribusque dedit geſtare Latinis.
Talibus inter ſe firmabant foedera dictis,
Conſpectu in medio procerum: tum rite ſacratas
In flammam jugulant pecudes, et viſcera vivis
Eripiunt, cumulantque oneratis lancibus aras.

At vero Rutulis impar ea pugna videri
Jamdudum, et vario miſceri pectora motu;
Tum magis, ut propius cernunt, non viribus aequis.
Adjuvat, inceſſu tacito progreſſus, et aram
Suppliciter venerans demiſſo lumine, Turnus,
Tabentesque genae, et juvenali in corpore pallor.
Quem ſimul ac Juturna ſoror crebreſcere vidit
Sermonem, et volgi variare labantia corda;
In medias acies, formam adſimulata Camerti,
Cui genus a proavis ingens, clarumque paternae
Nomen erat virtutis, et ipſe acerrimus armis;
In medias dat ſeſe acies, haud neſcia rerum,
Rumoresque ſerit varios, ac talia fatur:
Non pudet, o Rutuli! pro cunctis talibus unam
Objectare animam? numerone, an viribus, aequi
Non ſumus? En! omnes, et Troës, et Arcades, hi ſunt;
Fatalisque manus, infenſa Etruria Turno:
Vix hoſtem, alterni ſi congrediamur, habemus.
Ille quidem ad ſuperos, quorum ſe devovet aris,
Succedet fama, vivusque per ora feretur:
Nos, patria amiſſa, dominis parere ſuperbis
Cogemur, qui nunc lenti conſedimus arvis.
Talibus incenſa eſt juvenum ſententia dictis,
Jam magis, atque magis; ſerpitque per agmina murmur.
Ipſi Laurentes mutati, ipſique Latini.
Qui ſibi jam requiem pugnae, rebusque ſalutem,
Sperabant, nunc arma volunt; foedusque precantur
Infectum, et Turni ſortem miſerantur iniquam.

His aliud majus Juturna adjungit, et alto
Dat ſignum coelo; quo non praeſentius ullum
Turbavit mentis Italas, monſtroque fefellit.
Namque volans rubra fulvus Jovis ales in aethra
Littoreas agitabat avis, turbamque ſonantem
Agminis aligeri; ſubito cum, lapſus ad undas,
Cycnum excellentem pedibus rapit improbus uncis.
Adrexere animos Itali, cunctaeque volucres
Convertunt clamore fugam, mirabile viſu!
Aetheraque obſcurant pennis, hoſtemque per auras
Facta nube premunt; donec vi victus, et ipſo
Pondere, defecit, praedamque ex unguibus ales
Projecit fluvio, penitusque in nubila fugit.
  Tum vero augurium Rutuli clamore ſalutant,
Expediuntque manus: primusque Tolumnius augur,
Hoc erat, hoc votis, inquit, quod ſaepe petivi:
Accipio, agnoſcoque deos. Me, me duce, ferrum
Corripite, o miſeri! quos improbus advena bello
Territat, invalidas ut avis; et littora veſtra
Vi populat: petet ille fugam, penitusque profundo
Vela dabit. Vos unanimi denſate catervas,
Et regem vobis pugna defendite raptum.
Dixit; et adverſos telum contorſit in hoſtis
Procurrens: ſonitum dat ſtridula cornus, et auras
Certa ſecat. Simul hoc, ſimul ingens clamor, et omnes
Turbati cunei, calefactaque corda tumultu.
Haſta volans, ut forte novem pulcherrima fratrum
Corpora conſtiterant contra, quos fida crearat

Una tot Arcadio conjunx Tyrrhena Gylippo;
Horum unum, ad medium, teritur qua ſutilis auro
Balteus, et laterum juncturas fibula mordet,
Egregium forma juvenem, et fulgentibus armis,
Transadigit coſtas, fulvaque effundit arena.
At fratres, animoſa phalanx, accenſaque luctu,
Pars gladios ſtringunt manibus, pars miſſile ferrum
Corripiunt, caecique ruunt: quos agmina contra
Procurrunt Laurentum; hinc denſi rurſus inundant
Troës, Agyllinique, et pictis Arcades armis.
Sic omnis amor unus habet decernere ferro.
Diripuere aras: it toto turbida coelo
Tempeſtas telorum, ac ferreus ingruit imber;
Craterasque, focosque, ferunt. Fugit ipſe Latinus,
Pulſatos referens, infecto foedere, divos.
Infrenant alii currus, aut corpora ſaltu
Subjiciunt in equos, et ſtrictis enſibus adſunt.
Meſſapus regem, regisque inſigne gerentem,
Tyrrhenum Auleſten, avidus confundere foedus,
Adverſo proterret equo: ruit ille recedens,
Et miſer, oppoſitis a tergo, involvitur aris
In caput, inque humeros: at fervidus advolat haſta
Meſſapus; teloque, orantem multa, trabali
Deſuper, altus equo, graviter ferit, atque ita fatur:
Hoc habet; haec melior magnis data victima divis.
Concurrunt Itali, ſpoliantque calentia membra.
Obvius ambuſtum torrem Corynaeus áb ara
Corripit, et venienti Ebuſo, plagamque ferenti,

Occupat os flammis: olli ingens barba reluxit,
Nidoremque ambuſta dedit. Super ipſe ſecutus
Caeſariem laeva turbati corripit hoſtis,
Impreſſoque genu nitens, terrae applicat ipſum:
Sic rigido latus enſe ferit. Podalirius Alſum,
Paſtorem, primaque acie per tela ruentem,
Enſe ſequens nudo, ſuperimminet: ille ſecuri
Adverſi frontem mediam, mentumque, reducta
Disjicit; et ſparſo late rigat arma cruore.
Olli dura quies oculos, et ferreus urguet
Somnus; in aeternam clauduntur lumina noctem.
At pius Aeneas dextram tendebat inermem,
Nudato capite; atque ſuos clamore vocabat:
Quo ruitis? quaeve iſta repens discordia ſurgit?
O cohibete iras! ictum jam foedus, et omnes
Compoſitae leges; mihi jus concurrere ſoli;
Me ſinite, atque auferte metus. Ego foedera faxo
Firma manu: Turnum jam debent haec mihi ſacra.
Has inter voces, media inter talia verba,
Ecce! viro ſtridens alis adlapſa ſagitta eſt;
Incertum, qua pulſa manu, quo turbine adacta;
Quis tantam Rutulis laudem, caſusne, deusne,
Attulerit: preſſa eſt inſignis gloria facti;
Nec ſeſe Aeneae jactavit volnere quisquam.
Turnus, ut Aenean cedentem ex agmine vidit,
Turbatosque duces, ſubita ſpe fervidus, ardet:
Poſcit equos, atque arma ſimul; ſaltuque ſuperbus
Emicat in currum, et manibus molitur habenas.

Multa virûm volitans dat fortia corpora leto:
Semineces volvit multos, aut agmina curru
Proterit, aut raptas fugientibus ingerit haſtas.
Qualis apud gelidi cum flumina concitus Hebri
Sanguineus Mavors clipeo intonat, atque furentis,
Bella movens, immittit equos: illi aequore aperto
Ante Notos, Zephyrumque, volant: gemit ultima pulſu
Thraca pedum; circumque atrae Formidinis ora,
Iraeque, Inſidiaeque, dei comitatus, aguntur.
Talis equos alacer media inter proelia Turnus,
Fumantis ſudore, quatit, miſerabile caeſis
Hoſtibus inſultans: ſpargit rapida ungula rores
Sanguineos, mixtaque cruor calcatur arena.
Jamque neci Sthenelumque dedit, Thamyrimque, Pho-[lumque,
Hunc, congreſſus, et hunc; illum eminus: eminus ambo
Imbraſidas, Glaucum atque Laden, quos Imbraſus ipſe
Nutrierat Lycia, paribusque ornaverat armis,
Vel conferre manum, vel equo praevertere ventos.
Parte alia, media Eumedes in proelia fertur,
Antiqui proles, bello praeclara, Dolonis;
Nomine avum referens, animo manibusque parentem:
Qui quondam, caſtra ut Danaûm ſpeculator adiret,
Auſus Pelidae pretium ſibi poſcere currus:
Illum Tydides alio pro talibus auſis
Adfecit pretio; nec equis adſpirat Achillis.
Hunc procul ut campo Turnus proſpexit aperto,
Ante levi jaculo longum per inane ſecutus,
Siſtit equos bijugis, et curru deſilit, atque

Semianimi, lapſoque, ſupervenit; et, pede collo
Impreſſo, dextrae mucronem extorquet, et alto
Fulgentem tinguit jugulo; atque haec inſuper addit:
En! agros, et, quam bello, Trojane, petiſti,
Heſperiam metire jacens: haec praemia, qui me
Ferro auſi tentare, ferunt; ſic moenia condunt.
Huic comitem Aſbuten, conjecta cuſpide, mittit;
Chloreaque, Sybarimque, Daretaque, Therſilochum-
Et, ſternacis equi lapſum cervice, Thymoeten. [que;
Ac, velut Edoni Boreae cum ſpiritus alto
Inſonat Aegaeo, ſequiturque ad littora fluctus,
Qua venti incubuere, fugam dant nubila coelo:
Sic Turno, quacumque viam ſecat, agmina cedunt,
Converſaeque ruunt acies; fert impetus ipſum,
Et criſtam adverſo curru quatit aura volantem.
Non tulit inſtantem Phegeus, animiſque frementem:
Objecit ſeſe ad currum, et ſpumantia frenis
Ora citatorum dextra detorſit equorum.
Dum trahitur, pendetque jugis, hunc lata retectum
Lancea conſequitur, rumpitque inſixa bilicem
Loricam, et ſummum deguſtat volnere corpus.
Ille tamen, clipeo objecto, converſus in hoſtem
Ibat, et auxilium ducto mucrone petebat;
Cum rota praecipitem, et procurſu concitus axis,
Impulit, effunditque ſolo: Turnuſque ſecutus,
Imam inter galeam, ſummi thoracis et oras,
Abſtulit enſe caput, truncumque reliquit arenae.
Atque, ea dum campis victor dat funera Turnus,

Interea Aenean Mneſtheus et fidus Achates
Aſcaniusque comes caſtris ſtatuere cruentum,
Alternos longa nitentem cuſpide greſſus.
Saevit, et infracta luctatur arundine telum
Eripere, auxilioque viam, quae proxima, poſcit:
Enſe ſecent lato volnus, telique latebram
Reſcindant penitus, ſeſeque in bella remittant.
Jamque aderat, Phoebo ante alios dilectus, Iapis
Iaſides; acri quondam cui captus amore
Ipſe ſuas artis, ſua munera, laetus Apollo
Augurium, citharamque, dabat, celerisque ſagittas.
Ille, ut depoſiti proferret fata parentis,
Scire poteſtates herbarum, uſumque medendi,
Maluit, et mutas agitare inglorius artis.
Stabat, acerba fremens, ingentem nixus in haſtam,
Aeneas, magno juvenum et moerentis Iuli
Concurſu lacrimisque immobilis. Ille retorto
Paeonium in morem ſenior ſuccinctus amictu,
Multa manu medica, Phoebique potentibus herbis,
Nequidquam trepidat; nequidquam ſpicula dextra
Sollicitat, prenſatque tenaci forcipe ferrum.
Nulla viam Fortuna regit; nihil auctor Apollo
Subvenit; et ſaevus campis magis, ac magis, horror
Crebreſcit, propiusque malum eſt. Jam pulvere coelum
Stare vident; ſubeunt equites, et ſpicula caſtris
Denſa cadunt mediis. It triſtis ad aethera clamor
Bellantum juvenum, et duro ſub Marte cadentum.
 Hic Venus, indigno nati concuſſa dolore,

Dictamnum genetrix Cretaea carpit ab Ida,
Puberibus caulem foliis et flore comantem
Purpureo: non illa feris incognita capris
Gramina, cum tergo volucres haeſere ſagittae.
Hoc Venus, obſcuro faciem circumdata nimbo,
Detulit; hoc fuſum labris ſplendentibus amnem
Inficit, occulte medicans; ſpargitque ſalubris
Ambroſiae ſuccos, et odoriferam panaceam.
Fovit ea volnus lympha longaevus Iapis,
Ignorans: ſubitoque omnis de corpore fugit
Quippe dolor; omnis ſtetit imo volnere ſanguis.
Jamque, ſecuta manum, nullo cogente, ſagitta
Excidit; atque novae rediere in priſtina vires.
Arma citi properate viro! Quid ſtatis? Iapis
Conclamat, primusque animos accendit in hoſtem.
Non haec humanis opibus, non arte magiſtra,
Proveniunt; neque te, Aenea, mea dextera ſervat:
Major agit deus, atque opera ad majora remittit.
  Ille, avidus pugnae, ſuras incluſerat auro
Hinc atque hinc, oditque moras, haſtamque coruſcat.
Poſtquam habilis lateri clipeus, loricaque tergo, eſt,
Aſcanium fuſis circum complectitur armis,
Summaque per galeam delibans oſcula fatur:
Diſce, puer, virtutem ex me, verumque laborem;
Fortunam ex aliis. Nunc te mea dextera bello
Defenſum dabit, et magna inter praemia ducet.
Tu facito, mox cum matura adoleverit aetas,
Sis memor; et te, animo repetentem exempla tuorum,

Et pater Aeneas, et avunculus excitet Hector.
  Haec ubi dicta dedit, portis ſeſe extulit ingens,
Telum immane manu quatiens: ſimul agmine denſo
Antheusque Mneſtheusque ruunt; omnisque relictis
Turba fluit caſtris: tum caeco pulvere campus
Miſcetur, pulſuque pedum tremit excita tellus.
Vidit ab adverſo venientis aggere Turnus,
Videre Auſonii; gelidusque per ima cucurrit
Oſſa tremor. Prima ante omnis Juturna Latinos
Audiit, agnovitque ſonum, et tremefacta refugit.
Ille volat, campoque atrum rapit agmen aperto.
Qualis, ubi ad terras, abrupto ſidere, nimbus
It mare per medium: miſeris, heu! praeſcia longe
Horreſcunt corda agricolis: dabit ille ruinas
Arboribus, ſtragemque ſatis; ruet omnia late:
Ante volant, ſonitumque ferunt ad littora venti.
Talis in adverſos ductor Rhoeteïus hoſtis
Agmen agit; denſi cuneis, ſe quisque, coactis
Agglomerant. Ferit enſe gravem Thymbraeus Oſirim,
Archetium Mneſtheus, Epulonem obtruncat Achates,
Ufentemque Gyas: cadit ipſe Tolumnius augur,
Primus in adverſos telum qui torſerat hoſtis.
Tollitur in coelum clamor, verſique viciſſim
Pulverulenta fuga Rutuli dant terga per agros.
Ipſe neque averſos dignatur ſternere morti;
Nec pede congreſſos aequo, nec tela ferentis,
Inſequitur: ſolum denſa in caligine Turnum
Veſtigat luſtrans, ſolum in certamina poſcit.

Hoc concuſſa metu mentem, Juturna virago
Aurigam Turni media inter lora Metiſcum
Excutit; et, longe lapſum temone, relinquit:
Ipſa ſubit, manibusque undantis flectit habenas,
Cuncta gerens, vocemque, et corpus, et arma, Metiſci.
Nigra velut magnas domini cum divitis aedis
Pervolat, et pennis alta atria luſtrat, hirundo,
Pabula parva legens, nidisque loquacibus eſcas;
Et nunc porticibus vacuis, nunc humida circum
Stagna, ſonat: ſimilis medios Juturna per hoſtis
Fertur equis, rapidoque volans obit omnia curru:
Jamque hic germanum, jamque hic, ostentat ovantem;
Nec conferre manum patitur: volat avia longe.
Haud minus Aeneas tortos legit obvius orbis,
Veſtigatque virum, et, disjecta per agmina, magna
Voce vocat. Quoties oculos conjecit in hoſtem,
Alipedumque fugam curſu tentavit equorum;
Averſos toties currus Juturna retorſit.
Heu! quid agat? vario nequidquam fluctuat aeſtu;
Diverſaeque vocant animum in contraria curae.
Huic Meſſapus, uti laeva duo forte gerebat
Lenta, levis curſu, praefixa haſtilia ferro,
Horum unum certo contorquens dirigit ictu.
Subſtitit Aeneas, et ſe collegit in arma,
Poplite ſubſidens: apicem tamen incita ſummum
Haſta tulit, ſummasque excuſſit vertice criſtas.
Tum vero adſurgunt irae, inſidiisque ſubactus,
Diverſos ubi ſenſit equos currumque referri,

Multa Jovem, et laeſi teſtatus foederis aras,
Jam tandem invadit medios; et, Marte ſecundo
Terribilis, ſaevam nullo discrimine caedem
Suscitat; irarumque omnis effundit habenas.
  Quis mihi nunc tot acerba deus, quis carmine caedes
Diverſas, obitumque ducum, quos aequore toto
Inque vicem nunc Turnus agit, nunc Troïus heros,
Expediat? Tanton' placuit concurrere motu,
Jupiter, aeterna gentis in pace futuras?
  Aeneas Rutulum Sucronem, (ea prima ruentis
Pugna loco ſtatuit Teucros) haud multa moratus,
Excipit in latus; et, qua fata celerrima, crudum
Transadigit coſtas, et crates pectoris, enſem.
Turnus equo dejectum Amycum, fratremque Diorem,
Congreſſus pedes; hunc venientem cuſpide longa,
Hunc mucrone, ferit; curruque abscisa duorum
Suspendit capita, et, rorantia ſanguine, portat.
Ille Talon, Tanaimque neci, fortemque Cethegum,
Tris uno congreſſu, et moeſtum mittit Onyten,
Nomen Echionium, matrisque genus Peridiae;
Hic fratres, Lycia miſſos et Apollinis agris,
Et, juvenem exoſum nequidquam bella, Menoeten
Arcada: piſcoſae cui circum flumina Lernae
Ars fuerat, pauperque domus; nec nota potentum
Limina; conductaque pater tellure ſerebat.
Ac, velut immiſſi diverſis partibus ignes
Arentem in ſilvam, et virgulta ſonantia lauro;
Aut ubi decurſu rapido de montibus altis

Dant ſonitum ſpumoſi amnes, et in aequora currunt,
Quisque ſuum populatus iter: non ſegnius ambo,
Aeneas Turnusque, ruunt per proelia; nunc, nunc
Fluctuat ira intus; rumpuntur neſcia vinci
Pectora; nunc totis in volnera viribus itur.
Murranum hic, atavos et avorum antiqua ſonantem
Nomina, per regesque actum genus omne Latinos,
Praecipitem ſcopulo, atque ingentis turbine ſaxi,
Excutit, effunditque ſolo: hunc lora et juga ſubter
Provolvere rotae; crebro ſuper ungula pulſu
Incita nec domini memorum proculcat equorum.
Ille ruenti Hyllo, animisque immane frementi,
Occurrit, telumque aurata ad tempora torquet:
Olli per galeam fixo ſtetit haſta cerebro.
Dextera nec tua te, Graiûm fortiſſime, Creteu,
Eripuit Turno; nec dì texere Cupencum,
Aenea veniente, ſui: dedit obvia ferro
Pectora; nec miſero clipei mora profuit aerei.
Te quoque Laurentes viderunt, Aeole, campi
Oppetere, et late terram conſternere tergo;
Occidis: Argivae quem non potuere phalanges
Sternere, nec, Priami regnorum everſor, Achilles,
Hic tibi mortis erant metae: domus alta ſub Ida,
Lyrneſſi domus alta, ſolo Laurente ſepulcrum.
Totae adeo converſae acies, omnesque Latini,
Omnes Dardanidae; Mneſtheus, acerque Sereſtus,
Et Meſſapus, equûm domitor, et fortis Aſylas,
Tuſcorumque phalanx, Evandrique Arcades alae.

Pro ſe quisque, viri ſumma nituntur opum vi:
Nec mora, nec requies; vaſto certamine tendunt.
Hic mentem Aeneae genetrix pulcherrima miſit,
Iret ut ad muros, urbique adverteret agmen
Ocius, et ſubita turbaret clade Latinos.
Ille, ut, veſtigans diverſa per agmina Turnum,
Huc atque huc acies circumtulit, adſpicit urbem
Immunem tanti belli, atque impune quietam.
Continuo pugnae accendit majoris imago;
Mneſthea, Sergeſtumque vocat, fortemque Sereſtum,
Ductores, tumulumque capit, quo cetera Teucrûm
Concurrit legio; nec ſcuta, aut ſpicula, denſi
Deponunt. Celſo medius ſtans aggere fatur:
Ne qua meis eſto dictis mora: Jupiter hac ſtat:
Neu quis ob inceptum ſubitum mihi ſegnior ito.
Urbem hodie, cauſſam belli, regna ipſa Latini,
Ni frenum accipere, et victi parere, fatentur,
Eruam, et aequa ſolo fumantia culmina ponam.
Scilicet exſpectem, libeat dum proelia Turno
Noſtra pati, rurſusque velit concurrere victus!
Hoc caput, o cives! haec belli ſumma nefandi.
Ferte faces properi, foedusque repoſcite flammis.
Dixerat; atque, animis pariter certantibus, omnes
Dant cuneum; denſaque ad muros mole feruntur.
Scalae improviſo, ſubitusque adparuit ignis.
Discurrunt alii ad portas, primosque trucidant;
Ferrum alii torquent, et obumbrant aethera telis.
Ipſe, inter primos, dextram ſub moenia tendit

Aeneas, magnaque incuſat voce Latinum;
Teſtaturque deos, iterum ſe ad proelia cogi;
Bis jam Italos hoſtis; haec altera foedera rumpi.
Exoritur trepidos inter diſcordia civis:
Urbem alii reſerare jubent, et pandere portas
Dardanidis, ipſumque trahunt in moenia regem;
Arma ferunt alii, et pergunt defendere muros:
Incluſas ut cum latebroſo in pumice paſtor
Veſtigavit apes, fumoque implevit amaro;
Illae intus, trepidae rerum, per cerea caſtra
Diſcurrunt, magniſque acuunt ſtridoribus iras;
Volvitur ater odor tectis; tum murmure caeco
Intus ſaxa ſonant; vacuas it fumus ad auras.
  Accidit haec feſſis etiam fortuna Latinis,
Quae totam luctu concuſſit funditus urbem.
Regina, ut tectis venientem proſpicit hoſtem,
Inceſſi muros, ignis ad tecta volare,
Nusquam acies contra Rutulas, nulla agmina Turni,
Infelix pugnae juvenem in certamine credit
Exſtinctum; et, ſubito mentem turbata dolore,
Se cauſſam clamat, crimenque, caputque malorum;
Multaque per moeſtum demens effata furorem,
Purpureos moritura manu diſcindit amictus,
Et nodum informis leti trabe nectit ab alta.
Quam cladem miſerae poſtquam accepere Latinae;
Filia prima, manu flavos, Lavinia, crinis
Et roſeas laniata genas, tum cetera circum
Turba, furit: reſonant late plangoribus aedes.

Hinc totam infelix volgatur fama per urbem.
Demittunt mentis: it ſciſſa veſte Latinus,
Conjugis attonitus fatis, urbisque ruina,
Canitiem immundo perfuſam pulvere turpans;
Multaque ſe incuſat, qui non acceperit ante
Dardanium Aenean, generumque adſciverit ultro.
Interea, extremo bellator in aequore, Turnus
Palantis ſequitur paucos, jam ſegnior, atque
Jam minus, atque minus, ſucceſſu laetus equorum.
Attulit hunc illi caecis terroribus aura
Commixtum clamorem, adrectasque impulit auris
Confuſae ſonus urbis, et inlaetabile murmur.
Hei mihi! quid tanto turbantur moenia luctu?
Quisve ruit tantus diverſa clamor ab urbe?
Sic ait, adductisque amens ſubſiſtit habenis:
Atque huic, in faciem ſoror ut converſa Metiſci
Aurigae currumque, et equos, et lora, regebat,
Talibus occurrit dictis: Hac, Turne, ſequamur
Trojugenas, qua prima viam victoria pandit;
Sunt alii, qui tecta manu defendere poſſint.
Ingruit Aeneas Italis, et proelia miſcet;
Et nos ſaeva manu mittamus funera Teucris:
Nec numero inferior, pugnae nec honore, recedes.
Turnus ad haec:
O ſoror! et dudum agnovi, cum prima per artem
Foedera turbaſti, teque haec in bella dediſti;
Et nunc nequidquam fallis dea. Sed quis, Olympo
Demiſſam, tantos voluit te ferre labores?

An fratris miſeri letum ut crudele videres?
Nam quid ago? aut quae jam ſpondet Fortuna ſalutem?
Vidi oculos ante ipſe meos, me voce vocantem,
Murranum, quo non ſuperat mihi carior alter,
Oppetere; ingentem, atque ingenti volnere victum.
Occidit infelix, noſtrum ne dedecus Ufens
Adſpiceret; Teucri potiuntur corpore, et armis.
Exſcindine domos, id rebus defuit unum,
Perpetiar? dextra nec Drancis dicta refellam?
Terga dabo? et Turnum fugientem haec terra videbit?
Usque adeone mori miſerum eſt? vos o mihi Manes!
Eſte boni; quoniam ſuperis averſa voluntas.
Sancta ad vos anima, atque iſtius inſcia culpae,
Deſcendam, magnorum haud umquam indignus avorum.
Vix ea fatus erat, medios volat, ecce! per hoſtis,
Vectus equo ſpumante, Saces, adverſa ſagitta
Saucius ora; ruitque implorans nomine Turnum:
Turne, in te ſuprema ſalus; miſerere tuorum.
Fulminat Aeneas armis, ſummasque minatur
Dejecturum arcis Italûm, excidioque daturum:
Jamque faces ad tecta volant. In te ora Latini,
In te oculos, referunt: muſſat rex ipſe Latinus,
Quos generos vocet, aut quae ſeſe ad foedera flectat.
Praeterea regina, tui fidiſſima, dextra
Occidit ipſa ſua, lucemque exterrita fugit.
Soli pro portis Meſſapus et acer Atinas
Sustentant aciem: circum hos utrimque phalanges
Stant denſae, ſtrictisque ſeges mucronibus horret
Ferrea; tu currum deſerto in gramine verſas.

Obſtupuit, varia confuſus imagine rerum,
Turnus; et obtutu tacito ſtetit: aeſtuat ingens
Uno in corde pudor, mixtoque inſania luctu,
Et Furiis agitatus amor, et conſcia virtus.
Ut primum diſcuſſae umbrae, et lux reddita menti,
Ardentis oculorum orbis ad moenia torſit
Turbidus, eque rotis magnam reſpexit ad urbem.
Ecce! autem flammis, inter tabulata volutus,
Ad coelum undabat vortex, turrimque tenebat;
Turrim, compactis trabibus quam eduxerat ipſe,
Subdideratque rotas, pontisque inſtraverat altos.
Jam jam fata, ſoror, ſuperant; abſiſte morari;
Quo deus, et quo dura vocat Fortuna, ſequamur.
Stat conferre manum Aeneae; ſtat, quidquid acerbi eſt
Morte, pati: nec me indecorem, germana, videbis
Amplius. Hunc, oro, ſine me furere ante furorem.
Dixit; et e curru ſaltum dedit ocius arvis,
Perque hoſtis, per tela, ruit; moeſtamque ſororem
Deſerit, ac rapido curſu media agmina rumpit.
Ac, veluti, montis ſaxum de vertice praeceps
Cum ruit, avolſum vento, ſeu turbidus imber
Proluit, aut annis ſolvit ſublapſa vetuſtas,
Fertur in abruptum magno mons improbus actu,
Exſultatque ſolo; ſilvas, armenta, viroſque,
Involvens ſecum: disjecta per agmina Turnus
Sic urbis ruit ad muros, ubi plurima fuſo
Sanguine terra madet, ſtriduntque haſtilibus aurae;
Significatque manu, et magno ſimul incipit ore:

Parcite jam, Rutuli; et vos tela inhibete, Latini;
Quaecumque eſt Fortuna, mea eſt; me verius unum
Pro vobis foedus luere, et decernere ferro.
Disceſſere omnes medii, ſpatiumque dedere.
At pater Aeneas, audito nomine Turni,
Deſerit et muros, et ſummas deſerit arcis;
Praecipitatque moras omnis; opera omnia rumpit,
Laetitia exſultans; horrendumque intonat armis:
Quantus Athos, aut quantus Eryx, aut ipſe, coruſcis
Quum fremit ilicibus, quantus, gaudetque nivali
Vertice ſe attollens, pater Apenninus, ad auras.
Jam vero et Rutuli certatim, et Troës, et omnes
Convertere oculos Itali, quique alta tenebant
Moenia, quique imos pulſabant ariete muros;
Armaque depoſuere humeris. Stupet ipſe Latinus,
Ingentis, genitos diverſis partibus orbis,
Inter ſe coiiſſe viros, et cernere ferro.
Atque illi, ut vacuo patuerunt aequore campi,
Procurſu rapido, conjectis eminus haſtis,
Invadunt Martem clipeis, atque aere ſonoro.
Dat gemitum tellus: tum crebros enſibus ictus
Congeminant: fors et virtus miſcentur in unum.
Ac, velut, ingenti Sila, ſummove Taburno,
Cum duo converſis inimica in proelia tauri
Frontibus incurrunt, pavidi ceſſere magiſtri;
Stat pecus omne metu mutum, muſſantque juvencae,
Quis nemori imperitet, quem tota armenta ſequantur;
Illi inter ſeſe multa vi volnera miſcent,
Cornuaque obnixi infigunt, et ſanguine largo

Colla, armosque, lavant; gemitu nemus omne remugit:
Haud aliter Tros Aeneas et Daunius heros
Concurrunt clipeis. Ingens fragor aethera complet.
Jupiter ipſe duas aequato examine lances
Sustinet, et fata imponit diverſa duorum;
Quem damnet labor, et quo vergat pondere letum.
Emicat hic, impune putans, et corpore toto
Alte ſublatum conſurgit Turnus in enſem,
Et ferit. Exclamant Troës, trepidique Latini,
Adrectaeque amborum acies. At perſidus enſis
Frangitur, in medioque ardentem deſerit ictu;
Ni fuga ſubſidio ſubeat. Fugit ocior Euro,
Ut capulum ignotum, dextramque adſpexit inermem.
Fama eſt, praecipitem, cum prima in proelia junctos
Conſcendebat equos, patrio mucrone relicto,
Dum trepidat, ferrum aurigae rapuiſſe Metiſci:
Idque, diu dum terga dabant palantia Teucri,
Suffecit; poſtquam arma dei ad Volcania ventum,
Mortalis mucro, glacies ceu futilis, ictu
Disſiluit: fulva reſplendent fragmina arena.
Ergo amens diverſa fuga petit aequora Turnus;
Et nunc huc, inde huc, incertos implicat orbis:
Undique enim denſa Teucri incluſere corona;
Atque hinc vaſta palus, hinc ardua moenia cingunt.
Nec minus Aeneas, quamquam, tardata ſagitta,
Interdum genua impediunt, curſumque recuſant,
Inſequitur, trepidique pedem pede fervidus urguet:
Incluſum veluti ſi quando flumine nactus

Cervum, aut puniceae ſeptum formidine pennae,
Venator curſu, canis et latratibus, inſtat;
Ille autem, inſidiis et ripa territus alta,
Mille fugit, refugitque, vias: at vividus Umber
Haeret hians, jam jamque tenet, ſimilisque tenenti
Increpuit malis, morſuque eluſus inani eſt.
Tum vero exoritur clamor: ripaeque, lacusque,
Reſponſant circa, et coelum tonat omne tumultu.
Ille ſimul fugiens, Rutulos ſimul increpat omnis,
Nomine quemque vocans; notumque efflagitat enſem.
Aeneas mortem contra praeſensque minatur
Exitium, ſi quisquam adeat; terretque trementis,
Exciſurum urbem minitans; et ſaucius inſtat.
Quinque orbis explent curſu, totidemque retexunt
Huc illuc. Neque enim levia aut ludicra petuntur
Praemia: ſed Turni de vita et ſanguine certant.
Forte, ſacer Fauno, foliis oleaſter amaris
Hic ſteterat, nautis olim venerabile lignum;
Servati ex undis, ubi figere dona ſolebant
Laurenti divo, et votas ſuſpendere veſtis.
Sed ſtirpem Teucri nullo discrimine ſacrum
Suſtulerant, puro ut poſſent concurrere campo.
Hic haſta Aeneae ſtabat; huc impetus illam
Detulerat fixam, et lenta in radice tenebat.
Incubuit, voluitque manu convellere ferrum,
Dardanides; teloque ſequi, quem prendere curſu
Non poterat. Tum vero, amens formidine, Turnus,
Faune, precor, miſerere, inquit; tuque, optima, ferrum,
Terra, tene; colui veſtros ſi ſemper honores,

Quos contra Aeneadae bello fecere profanos.
Dixit; opemque dei non caſſa in vota vocavit.
Namque, diu luctans, lentoque in ſtirpe moratus,
Viribus haud ullis valuit discludere morſus
Roboris Aeneas. Dum nititur acer, et inſtat,
Rurſus in aurigae faciem mutata Metiſci,
Procurrit, fratrique enſem dea Daunia reddit.
Quod Venus audaci Nymphae indignata licere,
Acceſſit, telumque alta ab radice revellit.
Olli ſublimes, armis animisque refecti,
Hic gladio fidens, hic acer et arduus haſta,
Adſiſtunt contra, certamine Martis anheli.
   Junonem interea Rex omnipotentis Olympi
Adloquitur, fulva pugnas de nube tuentem:
Quae jam finis erit, conjunx? quid denique reſtat?
Indigetem Aenean ſcis ipſa, et ſcire fateris,
Deberi coelo, fatisque ad ſidera tolli.
Quid ſtruis? aut qua ſpe gelidis in nubibus haeres?
Mortalin' decuit violari volnere divum?
Aut enſem (quid enim ſine te Juturna valeret?)
Ereptum reddi Turno, et vim creſcere victis?
Deſine jam tandem, precibusque inflectere noſtris:
Nec te tantus edat tacitam dolor, et mihi curae
Saepe tuo dulci triſtes ex ore recurſent.
Ventum ad ſupremum eſt. Terris agitare, vel undis,
Trojanos potuiſti; infandum accendere bellum,
Deformare domum, et luctu miſcere hymenaeos:
Ulterius tentare veto. Sic Jupiter orſus;
Sic dea ſubmiſſo contra Saturnia vultu:

Iſta quidem quia nota mihi tua, magne, voluntas,
Jupiter, et Turnum, et terras, invita reliqui.
Nec tu me aëria ſolam nunc ſede videres
Digna indigna pati; ſed, flammis cincta, ſub ipſam
Starem aciem, traheremque inimica in proelia Teucros.
Juturnam miſero, fateor, ſuccurrere fratri
Suaſi, et pro vita majora audere probavi;
Non ut tela tamen, non ut contenderet arcum:
Adjuro Stygii caput implacabile fontis,
Una ſuperſtitio ſuperis quae reddita divis.
Et nunc cedo equidem, pugnasque exoſa relinquo.
Illud te, nulla fati quod lege tenetur,
Pro Latio obteſtor, pro majeſtate tuorum:
Cum jam connubiis pacem felicibus, eſto,
Component, cum jam leges, et foedera, jungent;
Ne vetus indigenas nomen mutare Latinos,
Neu Troas fieri jubeas, Teucrosque vocari;
Aut vocem mutare viros, aut vertere veſtis.
Sit Latium; ſint Albani per ſaecula reges;
Sit Romana, potens Itala virtute, propago;
Occidit, occideritque ſinas cum nomine, Troja.
Olli ſubridens hominum rerumque repertor:
Et germana Jovis, Saturnique altera proles,
Irarum tantos volvis ſub pectore fluctus?
Verum age, et inceptum fruſtra ſubmitte furorem.
Do, quod vis; et me victusque, volensque, remitto.
Sermonem Auſonii patrium, moresque, tenebunt;
Utque eſt, nomen erit: commixti corpore tantum
Subſident Teucri. Morem, ritusque ſacrorum,

Adjiciam; faciamque omnis uno ore Latinos.
Hinc genus, Auſonio mixtum quod ſanguine ſurget,
Supra homines, ſupra ire deos pietate videbis;
Nec gens ulla tuos aeque celebrabit honores.
Adnuit his Juno, et mentem laetata retorſit.
Interea excedit coelo, nubemque reliquit.
His actis, aliud Genitor ſecum ipſe volutat;
Juturnamque parat fratris dimittere ab armis.
Dicuntur geminae peſtes cognomine Dirae,
Quas et Tartaream Nox intempeſta Megaeram
Uno eodemque tulit partu, paribusque revinxit
Serpentum ſpiris, ventoſasque addidit alas.
Hae Jovis ad ſolium, ſaevique in limine regis,
Adparent, accuuntque metum mortalibus aegris,
Si quando letum horrificum, morbosque, deûm rex
Molitur, meritas aut bello territat urbis.
Harum unam celerem demiſit ab aethere ſummo
Jupiter, inque omen Juturnae occurrere juſſit.
Illa volat, celerique ad terram turbine fertur:
Non ſecus ac, nervo per nubem impulſa, ſagitta,
Armatam ſaevi Parthus quam felle veneni,
Parthus, ſive Cydon, telum immedicabile, torſit;
Stridens, et celeris incognita transſilit umbras.
Talis ſe ſata Nocte tulit, terrasque petivit.
Poſtquam acies videt Iliacas atque agmina Turni,
Alitis in parvae ſubitam collecta figuram,
Quae quondam in buſtis, aut culminibus deſertis,
Nocte ſedens, ſerum canit importuna per umbras;
Hanc verſa in faciem, Turni ſe peſtis ob ora

Fertque, refertque, ſonans; clipeumque everberat alis.
Illi membra novus ſolvit formidine torpor;
Adrectaeque horrore comae, et vox faucibus haeſit.
At, procul ut Dirae ſtridorem agnovit, et alas,
Infelix crinis ſcindit Juturna ſolutos,
Unguibus ora ſoror foedans, et pectora pugnis:
Quid nunc te tua, Turne, poteſt germana juvare?
Aut quid jam durae ſuperat mihi? qua tibi lucem
Arte morer? talin' poſſum me opponere monſtro?
Jam jam linquo acies. Ne me terrete timentem,
Obſcenae volucres: alarum verbera noſco,
Letalemque ſonum; nec fallunt juſſa ſuperba
Magnanimi Jovis. Haec pro virginitate reponit!
Quo vitam dedit aeternam? cur mortis adempta eſt
Conditio? poſſem tantos finire dolores
Nunc certe, et miſero fratri comes ire per umbras.
Immortalis ego? aut quidquam mihi dulce meorum
Te ſine, frater, erit? O quae ſatis alta dehiſcat
Terra mihi, Maniſque deam demittat ad imos!
Tantum effata, caput glauco contexit amictu,
Multa gemens, et ſe fluvio dea condidit alto.
  Aeneas inſtat contra, telumque coruſcat
Ingens arboreum, et ſaevo ſic pectore fatur: [tractas?
Quae nunc deinde mora eſt? aut quid jam, Turne, re-
Non curſu, ſaevis certandum eſt comminus armis.
Verte omnis tete in facies; et contrahe, quidquid
Sive animis, ſive arte, vales; opta ardua pennis
Aſtra ſequi, clauſumque cava te condere terra.
Ille, caput quaſſans: Non me tua fervida terrent

Dicta, ferox; dì me terrent, et Jupiter hoſtis.
Nec plura effatus, ſaxum circumſpicit ingens,
Saxum antiquum, ingens; campo quod forte jacebat,
Limes agro poſitus, litem ut discerneret arvis:
Vix illud lecti bis ſex cervice ſubirent,
Qualia nunc hominum producit corpora tellus;
Ille, manu raptum trepida, torquebat in hoſtem,
Altior inſurgens, et curſu concitus, heros.
Sed neque currentem ſe nec cognoſcit euntem,
Tollentemve manu ſaxumque immane moventem:
Genua labant, gelidus concrevit frigore ſanguis.
Tum lapis ipſe viri, vacuum per inane volutus,
Nec ſpatium evaſit totum nec pertulit ictum.
Ac, velut in ſomnis, oculos ubi languida preſſit
Nocte quies, nequidquam avidos extendere curſus
Velle videmur, et in mediis conatibus aegri
Succidimus; non lingua valet, non corpore notae
Sufficiunt vires, nec vox aut verba ſequuntur:
Sic Turno, quacumque viam virtute petivit,
Succeſſum dea dira negat. Tum pectore ſenſus
Vertuntur varii. Rutulos adſpectat, et urbem;
Cunctaturque metu, telumque inſtare tremiſcit:
Nec, quo ſe eripiat, nec, qua vi tendat in hoſtem,
Nec currus usquam videt, aurigamve ſororem.
Cunctanti telum Aeneas fatale coruſcat,
Sortitus fortunam oculis; et corpore toto
Eminus intorquet. Murali concita numquam
Tormento ſic ſaxa fremunt, nec fulmine tanti
Disſultant crepitus. Volat, atri turbinis inſtar,

Exitium dirum haſta ferens; oraſque recludit
Loricae, et clipei extremos ſeptemplicis orbis;
Et medium ſtridens transit femur. Incidit ictus
Ingens ad terram, duplicato poplite, Turnus.
Conſurgunt gemitu Rutuli; totusque remugit
Mons circum, et vocem late nemora alta remittunt.
Ille, humilis ſupplexque, oculos dextramque precantem
Protendens, Equidem merui, nec deprecor, inquit;
Utere ſorte tua. Miſeri te ſi qua parentis
Tangere cura poteſt; oro, fuit et tibi talis
Anchiſes genitor, Dauni miſerere ſenectae;
Et me, ſeu corpus ſpoliatum lumine mavis,
Redde meis. Viciſti, et victum tendere palmas
Auſonii videre; tua eſt Lavinia conjunx:
Ulterius ne tende odiis. Stetit acer in armis
Aeneas, volvens oculos, dextramque repreſſit:
Et jam, jamque magis, cunctantem flectere ſermo
Coeperat, infelix humero cum adparuit alto
Balteus, et notis fulſerunt cingula bullis
Pallantis pueri; victum quem volnere Turnus
Straverat, atque humeris inimicum inſigne gerebat.
Ille, oculis poſtquam ſaevi monumenta doloris
Exuviasque hauſit, furiis accenſus, et ira
Terribilis: Tune hinc, ſpoliis indute meorum,
Eripiare mihi? Pallas te hoc volnere, Pallas
Immolat, et poenam ſcelerato ex ſanguine ſumit.
Hoc dicens, ferrum adverſo ſub pectore condit
Fervidus: aſt illi ſolvuntur frigore membra,
Vitaque cum gemitu fugit indignata ſub umbras.

FINIS.

LL
V816Hu.2

Virgil
Opera; ed. by
Vol.2.

DATE	NA